

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXIX** številka **72** april **2013**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

Revijo izdajata Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. /
Published by the Slovenian Sociological Association and the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana.

Glavna urednica / Main editor:

Alenka Švab

Uredniški odbor / Editorial board:

Milica Antić Gaber

Karmen Erjavec

Valentina Hlebec

Tanja Kamin

Matic Kavčič

Tina Kogovšek

Alenka Krašovec

Roman Kuhar

Miran Lavrič

Blaž Lenarčič

Vesna Leskošek

Majda Pahor

Mojca Pajnik

Tanja Renner

Mateja Sedmak

Miroslav Stanojević

Zdenka Šadl

Karmen Šterk

Pridruženi svetovalni uredniki / Advisory editors:

Nina Bandelj, *University of California, Irvine*

Ladislav Cabada, *University of West Bohemia, Pilsen*

Sonja Drobnič, *University of Hamburg*

Jana Javornik Skrbinšek, *Umeå University*

Thomas Luckmann, *Prof. Emeritus, University of Konstanz*

Sabina Mihelj, *Loughborough University*

Katarina Prpić, *Institute of Social Research in Zagreb*

Sabrina P. Ramet, *Norwegian University of Science and Technology*

Zlatko Skrbish, *Monash University*

Judit Takacs, *Institute of Sociology, Hungarian Academy of Science*

Zala Volčič, *University of Queensland*

Tehnična urednica / Technical editor:

Tjaša Žakelj, *tjasa.zakelj@zrs.upr.si*

Urednica recenzij knjig / Reviews editor:

Andreja Vezovnik, *andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si*

Jezikovno svetovanje / Language editors:

Nataša Hribar, Tina Verovnik, Murray Bales

Bibliografska obdelava / Bibliographical classification of articles:

Janez Jug

Oblikovanje naslovnice / Cover design:

Amir Muratović

Prelom / Text design and Typeset:

Polona Mesec Kurdija

Tisk / Print:

Birografika BORI, Ljubljana

Naklada / Number of copies printed: 320

Naslov uredništva / Editors' postal address:

Revija Družboslovne razprave

Alenka Švab

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana

Tel. /Phone: (+386) 1 5805 202

Elektronska pošta / e-mail: *alenka.svab@fdv.uni-lj.si*

Spletna stran / Internet: *http://www.druzboslovnerazprave.org/sl/*

Revijo sofinancira / The Journal is sponsored by:

Izid publikacije je finančno podprla Javna agencija za knjigo Republike Slovenije iz naslova razpisa za sofinanciranje domačih in znanstvenih periodičnih publikacij / Slovenian Book Agency.

Letna naročnina (3 številke) / Annual subscription (3 issues):

individualna naročnina / individual rate: 25 EUR; za organizacije / institutional rate: 50 EUR; za študente in brezposelne / students and unemployed discount rate: 16 EUR; cena posameznega izvoda / single issue rate: 16 EUR. Za člane Slovenskega sociološkega društva je naročnina vključena v društveno članarino. / The annual Slovenian Sociological Association membership fee includes the journal's annual subscription rate. Družboslovne razprave je mogoče naročiti na naslovu uredništva ali na spletni strani revije. / Subscription requests can be sent to the editors' postal address.

Družboslovne razprave so abstrahirane ali indeksirane v / Družboslovne razprave is abstracted or indexed in: CEEOL

(Central and Eastern European Online Library), COBIB.SI, CSA (Cambridge Scientific Abstracts): • CSA Worldwide Political Science Abstracts • CSA Social Services Abstracts • Sociological Abstracts (Online), EBSCOhost • Current Abstracts • Political Science Complete • SocINDEX • SocINDEX with Full Text • TOC Premier, OCLC • Sociological Abstracts (Online) • DOAJ (Directory of Open Access Journals) • Ulrich's Web

Uredniška politika: Družboslovne razprave so revija, ki objavlja kolegialno recenzirane znanstvene članke in recenzije knjig. V recenzijski postopke sprejema članke v slovenščini in angleščini s področja sociologije, komunikologije, politologije in kulturologije ter tem raziskovalnim področjem bližnjih družboslovnih disciplin. Pri izboru člankov za objavo se upošteva njihova raziskovalna inovativnost ter aktualnost glede na trende v znanstveni skupnosti, v kateri je revija zasidrana. V teoretskem in metodološkem pogledu je revija pluralistično naravnana, posebno skrb pa posveča utrjevanju slovenske družboslovne terminologije.

Editorial policy: Družboslovne razprave is a peer reviewed journal which publishes papers and book reviews. Contributions are invited in fields of sociology, media studies, political science, cultural studies and other studies which are close to these fields. The published contributions should display high level of research originality and address the themes which seem relevant to the scientific communities in which the journal is grounded. Both in theoretical and methodological respects the journal stands for pluralism.

Kazalo / Table of contents

MULIERIS DIGNITATEM IN BOŽJA PREVIDNOST / Mulieris dignitatem and God's wariness

Maca Jogan 7

TRUST IN SOCIAL ACTORS AND ATTITUDES TOWARDS GENETICALLY MODIFIED ORGANISMS IN SLOVENIA / Zaupanje v družbene akterje in stališča o gensko spremenjenih organizmih v Sloveniji

Mitja Hafner Fink, Jožica Zajc, Karmen Erjavec, Samo Uhan 31

ODNOSI MED ORGANI OBLASTI V SLOVENSKI LOKALNI SAMOUPRAVI / Relations between authorities in the Slovenian local self-government system

Miro Haček, Simona Kukovič, Anja Grabner 45

KAJ PA POP? ZGODOVINA IN ZGODOVINE SLOVENSKE POPULARNE GLASBE / What about pop? History and histories of Slovenian popular music

Peter Stanković 65

MATERIALNI POGOJI IN DISKURZI DEDIŠČINE POPULARNE GLASBE V SLOVENIJI / Material conditions and discourses of popular music heritage in Slovenia

Luka Zevnik 85

EUROPEAN POLITICS OF SURVIVANCE: EUROPEANIZATION AS A RITE OF PASSAGE / Evropske politike obstanka: Evropeizacija kot obred prehoda

Slaviša Rakovič 105

RECENZIJ E KNJIG

Branko Bembič: Kapitalizem v prehodih: politična in ekonomska zgodovina
Zahoda po drugi svetovni vojni. Ljubljana: Založba Sophia, 2012.

Tjaša Pureber 121

Bogomil Ferfila: Etiopija: Dežela tisočerih čudes. Ljubljana,
Fakulteta za družbene vede, Zbirka svet na dlani: 10. knjiga, 2011.

Marinko Banjac 123

Smilja Amon in Karmen Erjavec: Slovensko časopisno izročilo 1:
od začetka do 1918. Ljubljana: Založba FDV, 2011.

Anita Volčanjšek 125

Roman Kuhar, Neža Kogovšek Šalamon, Živa Humer, Simon Maljevac:
Obrazi homofobije. S predgovorom Luca Trappolinija. Ljubljana:
Mirovni inštitut, 2011.

Nataša Toplišek 126

ČLANKI / ARTICLES

Maca Jogan

MULIERIS DIGNITATEM IN BOŽJA PREVIDNOST

IZVLEČEK: Avtorica obravnava ključne značilnosti religijskega oblikovanja identitete in družbene vloge žensk v katoliški cerkvi s ciljem, razkriti vsebnost mizoginije v uradnih razlagah cerkve, ovrednotiti njene odzive na širše emancipativne procese ter odgovoriti na vprašanje, ali katoliški feminizem pomeni radikalni prelom v upravljanju »drugega spola«. Na podlagi vsebinske analize pomembnih pokoncilskih dokumentov ugotavlja, da se v razlagah ohranjajo ključne mizogine androcentrične značilnosti. Cerkev sicer obravnava teme o večji enakosti spolov, vendar odločno zavrača tiste pristope, ki vključujejo strukturne spremembe in zagovarja »novi«, »katoliški feminizem«; ta pa je skladen z njenim redukcionističnim pojmovanjem ženske kot podrejene pomočnice moškemu. Cerkev sama ostaja dosledno moško gospodovana ustanova, vendar so se širše družbene možnosti za žensko samostojnost v zadnjih desetletjih povečale, s čimer se je tudi zmanjšala prisilnost »božjega načrta« v upravljanju žensk.

KLJUČNE BESEDE: androcentrism, katoliška cerkev, katoliški feminizem, mizoginija, nova evangelizacija, žensko dostojanstvo

Mulieris Dignitatem and God's Wariness

ABSTRACT: The author addresses the key characteristics of the religious shaping of women's identity and their social role in the Catholic Church (CC), with the following aims: to disclose the misogyny contained in relevant CC explanations, to evaluate its reaction to the social processes of emancipation and to answer the question of whether Catholic feminism means a radical break in managing the »second sex«. On the basis of a content analysis of post-council official documents, she concludes that the key misogynist and androcentric characteristic of the explanations remains. Otherwise, the CC deals with topics of greater gender equality, although it strongly rejects those approaches which include necessary structural changes and defends the 'new', 'Catholic feminism', albeit according to its reductionist concept of woman as a subordinated assistant to man. The CC itself remains a strongly male-dominated institution, even though during the last few decades broader social opportunities for women's autonomy have increased and this has also decreased the coercion of 'God's plan' regarding the managing of women.

KEY WORDS: androcentrism, Catholic Church, Catholic feminism, misogyny, new evangelisation, woman's dignity

1 Uvod

»Morda bog je. Ne pravim, da ga ni, toda če je, potem ni dober – kajti zakaj je ustvaril žensko.« Tako je pred mnogimi leti povedala neka Afričanka angleški borki za enakopravnost žensk O. Schreiner. V začetku 21. stoletja lahko upravičeno domnevamo, da bi podobno izjavila razmišljajoča ženska na kateri koli celini tega sveta. Mizoginija je namreč neločljiva sestavina vseh svetovnih religij, pristranskost boga pa je očitno v prid »prvemu spolu«. Neposredno zvezo med božjo voljo in moškim položajem npr. v judaizmu prepričljivo izraža jutranja molitev moškega, ki gotovo ni naključna: »Blagoslovljen bodi Gospod, naš Bog, kralj vsega stvarstva, ker me nisi ustvaril kot žensko!« (Neuberger v Holden 1983: 138.).

V budizmu, hinduizmu, islamu, judaizmu in krščanstvu mizoginija ni le nek besedni okras, temveč je že v temeljnih »svetih« besedilih glavno vezivo v konstrukciji spolno specifične identitete ter družbene vloge žensk in moških.¹ Glede na širše družbene okoliščine so se v posamezni religiji na teh podlagah oblikovala neposredna pravila, ki so svojo prepričljivost in moč črpala iz nadrejenega, božjega območja. Ker nobena religija ne deluje v zunajzemeljskem prostoru, temveč je ta presežni prostor le pripomoček za upravljanje ljudi z »dušo in telesom«,² in ker je *prima facie* vsaka posebej naklonjena ženskam, se globinska mizoginija³ kot skupna značilnost svetovnih religij kaže v zagovarjanju družbene neenakosti po spolu.

Ključne zapovedi in natančne določitve vloge človeka ter posebej žensk v odnosu do boga omogočajo, da vse svetovne religije delujejo kot sredstvo za instrumentalizacijo žensk. Izhodišče za takšno usmeritev je bog, ki je »počelo in cilj vseh stvari«,⁴ ki »s svojo milostjo obsipa, kogar sam hoče«,⁵ bog, ki s strogo razliko med spoloma (»biti-mož« in »biti-žena«) ženskam v zemeljskem življenju odvzema možnost samostojnosti in enakosti z moškim. Naravna razlika med spoloma, ki je *conditio sine qua non* obstoja človeške družbe sploh, je po religijskih razlagah podaljšana po meri boga v družbeni prostor, to pomeni, da ima družbeno določena neenakost med spoloma lastnosti (božje in) naravne stalnice.⁶ Takšen religijsko določen spolni red deluje samourejevalno ter

1. O teh religijah več v delih N. Furlan (2006: 135–158), M. Smrke (2000: 71–283); K. Velušček (1997); Tariq Ali (2002), Spahić-Šiljak (2007) in posebej za krščanstvo U. Ranke Heinemann (1992 in 2012).
2. Ljudi usmerjajo, jim kažejo »pot, način, zakon«, kar pomenijo nazivi posameznih religij. V tradicionalnem redu je ob podpori posvetnih oblasti religija »uravnavala vse življenje tako posameznikov kakor skupnosti«, za evropski prostor ugotavlja R. Remond (2005: 42).
3. Pojem »globinska mizoginija« (ženskosovravnost) se mi zdi ustrezen za označevanje celovite ter v vseh podrobnostih domišljene usmeritve religijskih razlag v določanje ženske »prave narave« (»naravne« identitete) in družbene vloge.
4. Katekizem katoliške cerkve (36. člen). 1993: 29.
5. Koran: 3/74. 2005: 48.
6. Takšno naturaliziranje identitete spolov in njihovih družbenih vlog je povezano z neenakostjo v družbeni moči in oblasti, na kar opozarjajo zlasti številne feministično (teološko in posvetno družboslovno) usmerjene raziskovalke različnih področij družbenega delovanja. Tako Margaret Jackson (1994: 185) na podlagi podrobnega proučevanja feministične kritike

z izključitvijo dvoma o pravilnosti in pravičnosti tudi samopotrjevalno ter samoutrjevalno. Upoštevati je treba dejstvo, da so temeljne svete nauke ustvarjali moški »po svoji podobi« in meri, na kar v zadnjih desetletjih opozarja zlasti mnogo raziskovalk.

Na to, da religijski govor o človeku (človekovem dostojanstvu) ni spolno nevtralen, temveč enospolno moško pristranski, so feministične teologinje začele opozarjati v sedemdesetih letih 20. stoletja. H kritičnemu premisleku religijskih nauk (npr. krščanskega) je vabilo vedno več del, npr. M. Daly z naslovi *Cerkev in drugi spol* (1968), *Onkraj Boga očeta* (1973) in *Čisto poželenje* (1984) ali dela R. Radford Reuther, kot je *Seksizem in govor o Bogu* (1983), pa študije nemških feminističnih teologinj z U. Ranke Heinemann na čelu in njenim znamenitim delom *Katoliška cerkev in spolnost* (1988)⁷ in drugih.⁸ Feministična teologinja E. Sorge (1987) se je upravičeno vprašala: »Ali je sploh kdaj obstajala religija, ki bi bila naklonjena ženskam?«

Tudi če bi kdaj odkrili takšno religijo, to ne bi spremenilo kritičnih ocen o androcentričnosti sedanjih religij in cerkva pri upravljanju družbene neenakosti spolov. Razkrivanje mizogine usmeritve religij je spodbudilo večplastno posvetno emancipativno delovanje zlasti v drugi polovici 20. stoletja; temu pa pravzaprav nobena religija ni naklonjena, ker se z odpravljanjem diskriminacije po spolu ogroža religijska učinkovitost v obvladovanju ljudi, zlasti žensk.⁹ Povečevanje enakosti med spoloma v zahodni civilizaciji je zato tudi za krščanstvo v sodobnosti ena resnejših nevarnosti (L. Woodhead, 2009: 149) in spodbuda za »novo evangelizacijo« (Jogan 2008) ter tudi za »novi feminizem« oziroma »katoliški feminizem« (Furlan 2006: 156–158).

Glede na njen vodilni položaj v našem prostoru se bom v tem prispevku osredotočila

(moško določene) konstrukcije spolnosti med letoma 1850 in 1940 sklepa, da je »izzivanje patriarhalnih definicij 'naravnega' v mnogih ozirih sedaj tako težko in nevarno, kakor je bilo v 19. stoletju«, kajti »moč za opredelitev tega, kaj je 'naravno', ostaja ključna za ohranitev moške moči in strukture odnosov med spoloma«. Avtorica tudi poudarja, da kadar se pojavijo grožnje sistemu moči, se oblikujejo in širijo teorije, ki opravičujejo to moč in/ali pa dokazujejo, da sprememba ni možna, ali pa usmerjajo spremembe v smer, ki zagotavlja ohranjanje strukture moči.

7. V slovenščino je prevedeno najpomembnejše delo U. Ranke Heinemann *Katoliška cerkev in spolnost* (1992, po prvi izdaji 1988); prevod zelo dopolnjene že 26. izdaje tega dela pa je izšel leta 2012 pod naslovom *Evnuhi za nebeško kraljestvo*. Širši prikaz feministične teologije je v zborniku *Feministische Theologie – Perspektiven zur Orientierung*, ur. M. Kassel, 1988, druga predelana izdaja. Podrobneje o krščanski feministični teologiji v delu N. Furlan (2006: 159–216).
8. V Zagrebu je pri založbi Krščanska sadašnjost leta 1973 izšlo delo L. Matković *Žena i crkva*, ki je bilo pionirsko v takratnem jugoslovanskem prostoru.
9. Kot odgovor na emancipativne dosežke se v svetovnem merilu (podprto z oživljanjem religijskih zapovedi in vzorcev obnašanja) pojavljajo težnje po retradicionalizaciji odnosov med spoloma. To težnjo je npr. z empirično raziskavo, v kateri je zajela pripadnike in pripadnice muslimanske, pravoslavne, katoliške in judovske populacije v BiH (2005), potrdila Z. Spahić Šiljak (2007). Očitna retradicionalizacija (z organiziranim spolnim nasiljem nad ženskami) poteka v sodobnem Egiptu, zlasti po islamističnem prevzemu oblasti, o čemer prepričljivo poroča Maja Morsi (v pogovoru »Tisti, ki jim ni do svobode, hočejo umazati Tahrir«, Delo, 19. februar 2013, str. 7).

na Rimskokatoliško cerkev¹⁰ in njeno krščansko religijsko osnovo. Na podlagi analize pomembnih uradnih dokumentov bom osvetlila ključne značilnosti religijskega in cerkvenega oblikovanja ženske identitete ter družbene vloge žensk, razkrila bolj ali manj prikrito vsebnost mizoginije in predstavila odzive Katoliške cerkve na emancipativne procese v zadnjih desetletjih. Poskusila bom odgovoriti na vprašanje, ali posedanjenje razlag in stališč Cerkve v okviru »novega« (katoliškega) feminizma pomeni radikalni prelom v upravljanju »drugega spola«.

2 Katoliška cerkev in mizoginija

Katoliška cerkev je – vsaj v zahodni civilizaciji – zgodovinsko ena najbolj učinkovitih oblikovalk »prave ženske«. Za to cerkev pa sta po oceni profesorja za cerkveno zgodovino na univerzi v Bambergu G. Denzlerja (1997: 337) značilni »stoletja trajajoče obrekovanje in diskriminacija ženske«, kar sodi k »najbolj žalostnim poglavjem v zgodovini cerkve«. Zlorabo premoči nad drugimi »prav do današnjih dni« v znotraj-cerkvenem in širšem družbenem delovanju katoliške (in protestantske) cerkve razkriva tudi švedski teolog in psihoterapevt G. Bergstrand (1996: 79):

Prav tako smo pripomogli k ustvarjanju religioznega temelja, kjer je imel vodilno vlogo moški in ob katerega se je lahko opirala patriarhalna družba pri ustvarjanju človeških socialnih vzorcev od najmanjše enote, kakršna je družina, do največje, kakršna je država. Postavljanje moškega pred žensko je bilo mogoče podpreti s sklicevanjem na biblijske argumente.

Da se ta zgodovina še ni nehala in da »cerkvena uprava in inkvizicija nenehno proizvajata nove žrtve«, ugotavlja med drugim tudi H. Küng (2004: 7, 8):

Komaj kje je še kakšna velika ustanova, ki bi v naših demokratičnih časih z drugače mislečimi in kritiki iz lastnih vrst ravnala tako ljudomrzno in nobena tako ne diskriminira žensk – s prepovedovanjem preprečevanja nosečnosti, porok duhovnikov in mašniške posvetitve žensk. Nobena ne polarizira družbe in politike tako močno ter po vsem svetu z rigorističnimi stališči glede splava, homoseksualnosti, evtanazije in podobnega. Vse to pa s sijem nezmotljivosti, kot da bi šlo za voljo Boga samega.

Po Küngovem (2004: 179) mnenju v sodobni Katoliški cerkvi »namesto agiornamenta v duhu evangelija zdaj spet velja tradicionalni integralni katoliški nauk«. Zato se G. Denzler (1997: 339) gotovo upravičeno sprašuje: »Kdaj se bo Katoliška cerkev osvobodila zastarelih tradicij in osvobajajoče vplivala na svoje vernike? Kdaj končno?« To vprašanje postaja toliko bolj aktualno, kolikor očitneje – čeprav vendarle počasi – se zlasti zunaj cerkve spreminja tradicionalna, »naravna« vloga žensk, kolikor se odpravljajo vseobsegajoče določilnice seksistične urejenosti družbe, kajti enakopravnost med moškim in žensko »prinaša moralno obtožbo Cerkve«, kot je prepričan G. Bergstrand (1996: 81).

10. V tem besedilu bom uporabljala oznako »Katoliška cerkev« ali le »Cerkve«, kot je v rabi v uradnih dokumentih (npr. v Katekizmu katoliške Cerkev).

2.1 »Ženska cerkev« in družbena neenakost spolov

Če upoštevamo le količinski vidik »uporabnikov« religijskih ustanov, je govor o katoliški cerkvi kot o »ženski cerkvi« še sprejemljiv. To pa nikakor ne velja za temeljno vsebinsko kakovostno usmeritev, ki to institucijo določa kot »moško cerkev«, kajti, kot trdi U. Ranke Heinemann (1992: 277), katoliška spolna morala je »pretežno moška morala in neusmiljeno spolno izkoriščanje ženske«. Urejanje človeške spolnosti je sploh osrednje za večino krščanskih pojmovanj, zato npr. za večino sodobnih Američanov krščanstvo ne pomeni nič drugega kot »zakonik spolnega obnašanja« (Jordan 2002 po A. H. Kalbian 2005). Tudi več kot štiri petine grehov je spolne narave, tri četrtnine tistih, ki se izpovedujejo, pa je žensk (Valentini N., Di Meglio C. 1976: 14, 16). Brez spolnosti ni »narejanja ljudi«, najpomembnejše (zaenkrat nenadomestljive) »producentke človeškega kapitala« pa so prav ženske. Poleg tega so ženske tudi v sodobnosti pomembne prenašalke in utrjevalke religioznosti.¹¹ Torej ni naključje, da so ženske v središču pozornosti cerkve kot dolgožive institucije.

Roditeljska funkcija žensk je tudi izhodišče za razlage o večji bližini z bogom, ki je po religijski definiciji stvarnik vsega, zato bi morale biti ženske še toliko bolj spoštljive do boga in njegovih namestnikov na Zemlji, torej pokorne moški volji in »pozabljive« glede svojih izkušenj. S takšno razlago je upravičena tudi hierarhična moška organizacija, katere glavni cilj je nasilno obvladovanje sveta z militaristično religijo, kot opozarja U. Ranke Heinemann (2012a: 33): »Na eni strani je kasta vojakov, ki se ne smejo poročiti, vsi ostali pa imajo vrednost le zaradi rojevanja. Zato sama vedno znova ugotavljam, da je krščanstvo militaristična religija, ki uporablja rojstvo za krepitev svoje moči, celibat pa za koncentracijo premoženja.«

Zaradi vedno večje ogroženosti moškosrediščnega reda z večkratnimi neenakostmi se mizoginija v sodobnosti kaže tudi povsem odkrito, zlasti v nekaterih fundamentalističnih praksah. Ker je težnja po odpravi diskriminacije žensk svetovni pojav in ker je družina v pristojnosti žensk, naj bi bile pravzaprav ženske povzročiteljice različnih vrst zla v sodobnosti, zahteve za enake pravice in možnosti pa skrajno nevarne za človeštvo sploh.¹² Ob vseh očitkih ženskam se pojavi vprašanje, ki je za nekatere tudi paradoksalno: zakaj so ženske bolj religiozne in zakaj kažejo višjo pripadnost cerkvi in cerkvenemu občestvu. Primerjalne raziskave v Evropi v devetdesetih letih 20. stoletja namreč kažejo, da so ženske bolj religiozne in da predstavljajo večino vernikov, ob tem ko se v procesih sekularizacije skupno število vernikov zmanjšuje.¹³

11. G. Davie (2005: 225) pripisuje ženskam pomembno vlogo pri »zastopniškem spominu na krščanstvo«.
12. Za predsednika fundamentalistične moške organizacije v ZDA (Focus on the Family) je npr. Četrta svetovna konferenca OZN o ženskah (Peking 1995) »najbolj radikalen, ateističen, protidružinski križarski pohod v zgodovini človeštva« (Rose, S. D. 2001).
13. Odpadništvo od cerkve je pri ženskah nekoliko močnejše kot pri moških, o čemer lahko sklepamo na podlagi zanesljivih empiričnih raziskav v evropskem prostoru. (Jogan 2005: 598).

Iskanje odgovorov na to vprašanje poteka z različnih izhodišč in spoznavnih vidikov. Do sorazmerno prepričljivega odgovora na vprašanje o spolno asimetrični religioznosti in cerkvenosti ne moremo priti ob predpostavki o nevprašljivosti obstoječega objektivnega stanja in če ostajamo le znotraj cerkvenega nauka, ker nas ta vselej in po vseh vidikih privede samo do Stvarnika oziroma do njegovega popolnega načrta, po katerem naj bi bila ženska po sebi, po svoji bistveni naravi kot roditeljica bliže bogu. Iskanja odgovorov »od zunaj« pa se gibljejo glede na stroke na kontinuumu od telesno-duhovnih značilnosti individua do družbene vloge posamezne osebe. Tako se psihološka pojasnila za večjo in tudi spolno neenako religioznost usmerjajo na obstoječe osebnostne lastnosti (npr. spolno različno čustvenost), sociobiološke razlage poskušajo pojasnjevati z gensko sestavo, nevrolške z diferencirano funkcijo možganskih režnij,¹⁴ sociološke pa s pomanjkljivostmi modernih družb ter predvsem z različno socializacijo in neenakostjo družbenih vlog (Flere 2005: 251–254).

Kolikor ti pristopi izhajajo zgolj iz obstoječega stanja na eni ali drugi točki »zrenja«, dajejo – bolj ali manj zanesljive – delne odgovore na vprašanje o kompleksni pogojenosti tega očitnega pojava. Zdi se, da je po eni strani med različnimi delnimi odgovori premalo povezave, predvsem pa ostajajo premalo pojasnjena determinacijska ozadja za (v raziskovanem času) vidne značilnosti od mikro do makro družbene ravni. Tako npr. razkrivanje psihične posebnosti ženske identitete (femininosti) ostaja na pol spoznavne poti, če zanemari namen in način produkcije (ustvarjanja) te identitete na ravni družbeno veljavnih in obveznih vzorcev ter načine prenašanja in nadzorovanja učinkovitosti mnogoplastnega delovanja posamezne osebe.

Če želimo pojasniti večjo religioznost žensk, ne moremo mimo dejstva, da je eden od pomembnih producentov njihove osebnostne identitete (bila) ravno cerkev. Razloge za žensko večjo in vsebinsko posebno religioznost ter cerkvenost je brez dvoma treba iskati v resničnem kompleksnem (tuzemskem) produciranju (skrčene, enostranske) osebnostne identitete, družbenega položaja in vloge (večine) žensk (oziroma obeh spolov) z vključenimi specifičnimi prefinjenimi prijemi cerkve v duhovnem in moralnem oblikovanju ter nadzorovanju (ustrahovanju) žensk (in ljudi nasploh).

Ker prostor ne dopušča podrobnejše obravnave¹⁵ različnih vidikov strukturne (re)konstrukcije družbene neenakosti po spolu, naj orišem le ključne značilnosti položaja žensk, ki so (bile) sicer tudi statusno prilagojene oziroma različne. Za večino žensk v preteklosti in sedanjosti je v primerjavi z moškimi značilen slabši položaj, v katerem so bile večkratno prikrajšane (diskriminirane) – ne le kot pripadnice ženskega spola, ampak hkrati kot pripadnice družbene plasti, ki je bila ekonomsko in politično nemočna. Za to, da so takšen položaj sprejemale kot smiselno, je bilo potrebno posebno resno in trajno duhovno predelovanje njihovih lastnih zaznav ter razlaganje njihovih negativnih izkušenj tako, da je prikrajšanost v njihovih predstavah postala prednost,

14. O tem, kako lahko z nevrolško znanostjo pojasnimo religiozno doživetje (npr. kako pride v globoki meditaciji do »deaktivacije«, ko prostor za človeka ne obstaja več itd.), je tekla razprava na letnem srečanju Slovenskega sociološkega društva (20. 11. 2010) v Religioški sekciji.

15. Več npr. v Jogan (1990, 2001).

dejavnik samoponosu in zavedanja o osebnem dostojanstvu. Vcepljanje sprevrnjenih pomenov je bilo mogoče samo v okoliščinah, ko je bil moralni in duhovni razvoj vsake osebe – predvsem ženskega spola – strogo nadzorovan in voden, ko ni bilo možnosti izbiranja. V tem okviru je mogoče iskati začetek odgovora na vprašanje, zakaj so ravno ženske tiste, na katere je (bila) usmerjena posebna pozornost »Matere Cerkve«.

Pri pojasnjevanju tega pojava je treba omeniti vsaj še nekaj – večno aktualnih – značilnosti, ki so povezane s težiščno roditeljsko funkcijo ženske. V primerjavi z mnogimi drugimi človeškimi (večinoma »moškimi«) dejavnostmi so vse skrbstvene dejavnosti (roditeljska vloga, nega nemočnih v različnih življenjskih obdobjih) žensk bolj (psihofizično) izčrpavajoče, po svoji naravi pa tudi bolj omejujejo svobodo izvajalk. V tem dejstvu tiči podlaga za udomačenost žensk (domesticiranost) in za iskanje utehe v molitvi, ki je bila ženskam priporočena v večjem obsegu.¹⁶ Ker pa je neko obliko druženja in javnega združevanja vendarle bilo treba omogočiti tudi »govorečim orodjem«, so to svojo potrebo po družbenosti ženske lahko izražale v cerkvi, v nekaterih cerkvah strogo ločene od moških ali pa celo izključene. Prav cerkev je po eni strani zadovoljevala to individualno potrebo žensk po medčloveških stikih in druženju, po drugi strani pa je »pravilno« duhovno oblikovala njihove vzorce življenja s tem, ko je razlagala, katere lastnosti in katera dejanja so moralno pozitivna («prava») in bogu všečna ter torej pogoj za priznanje njihovega dostojanstva, katera dejanja pa so pogubna, nezaželena in vodeča proč od zveličanja.¹⁷

Preprosto, skozi stoletja je bila cerkev z »gospodom« edini priznani javni prostor za ženske, mesto njihovega duhovnega in moralnega oblikovanja in nadzorovanja ter tudi kaznovanja. Prav zadnja vrsta »upravljanja« z drugim spolom je (bila) izjemno razvejena ter usmerjena na vidne in nevidne dejavnosti. Če zanemarimo vidna območja (kamenjanje, sežiganje, besedno stigmatiziranje ipd. – več v Heinsohn in Steiger 1993; Wolf 1998), se je velik del oblikovanja »pravih« žensk odvijal v nevidnem območju vesti. Za slabo vest, »grizenje vestik« je zadoščala (zadošča) že »grešna« misel, kaj šele dejanje.

Že z malo domišljije si je mogoče predstavljati, kaj je cerkev kot dopustna duhovno-prostorska oaza pomenila ženski, ki je bila pod nenehnimi obremenitvami. Vsaj za časa obreda je bil to kraj sprostitve in osvoboditve od nenehnega garanja. Kaj to pomeni, si prav lahko predstavlja večina žensk – mater majhnih otrok. V tej začasni osvobojenosti je ženska prihajala do potrditve svojega človeškega dostojanstva, hkrati pa je vedno znova dobivala primeren odmerek »zdravila«, ki jo je duhovno krepilo ter

16. V molitveniku J. M. Seigerschmidta Sveta družina (1906: 101) je npr. priporočilo: »Kdo pač potrebuje molitve, pobožnosti bolj kot žena! Noben stan skoraj nima toliko težav kot zakonski, in izmed teh mora jih žena največ nositi. Kako bi pač mogla vse to prenašati brez pomoči od zgoraj; a pomoč si mora ravno z molitvijo izprositi. Če kdo, mora zlasti žena moliti, veliko moliti, ne samo za se, ampak tudi za moža, za otroke, z eno besedo za vso družino.«
17. Skrajno obliko praktičnega življenja v takšnih razmerah (v muslimanskem okolju v Savdski Arabiji in Somaliji v drugi polovici 20. stoletja) prepričljivo predstavlja Ayaan Hirsi Ali v avtobiografskem delu *Infidel – Odpadnica*.

osmišljalo njeno pokornost in nadobremenjenost ter koristnost. V čem je bistvo tega priročnega recepta za upravljanje ženskih duš?

2.2 Theotokos – temelj dostojanstva ženske

Pri določanju ženske istovetnosti je v bistvu ključna sestavina razlag v vseh pred-koncilskih in pokoncilskih dokumentih Cerkve, ki se ukvarjajo z vprašanjem spolov oziroma s posebnim mestom ženskega spola (kar je priznано kot pomembno »znamenje časa«), trditev, da so ženske zaradi naravnega poslanstva – to je materinstva – bliže Bogu. Ta trditev je tisti temelj, ki omogoča po eni strani laskanje ženskam, po drugi strani pa je vir za nenehno sklicevanje na njihovo »pravo vlogo«. V znamenitem *Apostolskem pismu o dostojanstvu žene* (*Mulieris dignitatem*, 1988)¹⁸ papeža Janeza Pavla II. je ob sklicevanju na biblične razlage spočetja in rojstva ženska definirana kot »žena – božja mati (*theotokos*)« (1989: 8), ki vstopa v svoje delovanje kot Marija, mati, roditeljica »Sina«, ki je »Sin Najvišjega«, potem ko je zgolj ubogala Najvišjega.

Temelnost opredelitve »žene – Božje Matere« je v MD izrecno poudarjena in zahtevana.

Ta resnica bistveno določa dostojanstvo in poklicanost žene. Če hočemo o dostojanstvu in poklicanosti žene karkoli razmišljati, reči ali storiti, se duh, srce in delovanje ne smejo odvrniti od tega obzorja. Dostojanstvo vsakega človeka in njemu ustrezna poklicanost najdeti svoje odločilno merilo v povezanosti z Bogom. Marija – žena Svetega pisma – je najpopolnejši izraz tega dostojanstva in te poklicanosti. Kajti vsak človek, mož ali žena, ki je ustvarjen po božji podobi in slinosti, se dejansko lahko uresniči le v razsežnosti te prapodobe (1989: 11).

Po zamejitvi ženske vloge na theotokos so navedene lastnosti, ki so »tipično ženine« in ki »božjo Porodnico« naredijo za »prapodobo osebnega dostojanstva žene« (1989: 10): je milosti polna in kot taka izjavlja »Glej, dekla sem gospodova«. To, da Marija zavestno nastopa kot stvar v odnosu do Boga, je opravičeno z visokim poslanstvom, ki ga ima kot roditeljica Odrešenika v odrešenijski zgodovini. Zamisel o odrešenijski zgodovini nastopa torej kot sredstvo harmonizacije, usklajenosti njej podrejene priča-kujoče, izkustveno preverljive zgodovine. Vse gospodovanje, ki obstaja v tuzemskih odnosih »do drugega«, je s tem nujno in upravičeno, kajti to je zgolj služenje višjim ciljem. Spolna hierarhija (odnos gospodar – dekla) kot praktična lastnost sožitja in podrejenost »bitij za drugega« postane s tem irelevantna, za prikrajšane se kot možen problem v duhovni sferi izniči, hkrati pa dobi izjemno težo kot posledica samega bivanja, določenega z nujno bogopodobnostjo.

Privlačno zveneče ugotovitve, da »biti drug za drugega« pomeni, da postaneš »dar« za drugega, vendar »na njemu lasten način«, dopolnjuje imperativ, ki odpravlja človekovo nepodobnost z Bogom in ki v edinosti dveh »oseb« moškemu zapoveduje dominanten položaj: »On ti bo gospodoval« (1989: 20). To ublaži zapoved možu: »Žena ne sme postati 'predmet' moškega gospodovanja in ne njegova lastnina« (1989: 20).

18. V slovenščini je pismo izšlo leta 1989, zato bom v nadaljevanju pri navajanju stališč uporabljala le to letnico in stran, v besedilu pa le »MD«.

Glede na realna razmerja moči ima to dopolnilo značilnosti priporočila in notranjega pomirjevala za prizadete »dekle Gospodove«. Predvsem pa je pomembno, da se »morebitni upravičeni odpor žene zoper svetopisemske besede 'On ti bo gospodoval' (1 Mz 3,16) ne bi izživel v 'pomoženju' žena« (1989: 21). Zato je ženski namenjeno natančno navodilo, da »ne sme žena stremeti za tem, da si pridobi značilna moška svojstva, ki so v nasprotju z njeno 'posebnostjo'«.

Svarila glede nevarnosti »pomoženja« žensk so okrašena s hvalnicami o drugačnosti žensk, v katerih odmevajo zunajcerkvene emancipativne zahteve o enakih možnostih.¹⁹ »Osebnosti zmožnosti ženskega bitja gotovo niso manjše od zmožnosti moškega bitja, samo drugačne so«, in ženska mora »na temelju svojih zmožnosti delati za svoje dostojanstvo in poklicnost v soglasju z bogastvom svojega ženskega bitja, ki ga je sprejela na dan stvarjenja v dediščino kot sebi lasten izraz 'bogopodobnosti'« (1989: 21). Tako se ženskemu bitju hkrati ponuja temelj za (novo) samozavest (enakost možnosti, enakovrednost delovanja), vendar je ta hkrati zamejen s prvinsko pomočniško identiteto. Posledica hkratnega učinkovanja božjega in posvetnega »urejevalnega načrta« je lahko neravnovesna identiteta ženske v sodobnosti, od družbene moči enega in drugega območja pa je odvisna njena individualna izbira vloge in sloga življenja.

Ponavljajoče se povičevanje »ženinega človeškega bistva« v MD vključuje tako obče vsakdanje potrjene ugotovitve (npr. da je »ženino materinstvo« napornejše kot »moževstvo«) kot najstvene sodbe in zahteve (npr. mož se mora zavedati, da je zaradi skupnega starševstva »pravi dolžnik do žene«), ki ustvarjajo videz posebne prijaznosti do človeka ženskega spola. Razlaga se ne usmerja v pretresanje zgodovinskih določilnic, v katerih lahko obstaja vzporednost med najstvenimi predstavami (ki pri ženskah pomagajo ustvarjati zaupanje v spremembo) in prakso gospodovanja nad ženskami in njihovega preobremenjevanja s starševstvom ter drugimi eksistencialno nujnimi dejavnostmi.²⁰ Prav izrazita spolno neenakomerna obremenjenost s skrbstvenim delom, z zagotavljanjem življenja povzroča zahteve (predvsem žensk) po spreminjanju in izenačevanju družbenih možnosti spolov na vseh področjih, ki pa so slabšalno označevane kot »pomoženje« in odločno zavračane.

Razzagotovljena pojasnjevanja specifičnosti materinstva ostajajo na varni višini splošnih in večno navzočih značilnosti »skrivnosti« ob materinstvu. Da bi bila bolj prepričljiva in privlačna, so jim dodane razlage individualnega dogajanja in stereotipne splošne sodbe, spet po »prvospolni« meri. »Splošno prepričanje je, kako je žena bolj kot mož sposobna varovati konkretno osebo; ob materinstvu se ji ta sposobnost še močneje razvije« (1989: 35). Seveda ni nikakršnega namiga, zakaj je do te »splošnosti« prišlo, kako je k temu prispevalo cerkveno tolmačenje »prave ženske vloge«, da to ni

19. Te zahteve je v svetovnem okviru odločno postavilo na dnevni red Desetletje OZN za ženske (1976–1985), v EU pa so postale v začetku osemdesetih let 20. stoletja sestavine srednjeročnih akcijskih načrtov (Jogan 2004).

20. Primerjalna raziskava devetih evropskih držav (International Social Survey Programme, Family and Changing Gender Rols III, od konca leta 2001 do 2004) je pokazala, da je udeležba moških in žensk v domačem delu zelo neenaka in da v večini primerov delež žensk presega 70 % (Raciborski 2009: 158).

potekalo po poti »svobodne volje« in izbire ter brez institucionalne totalne prisile. Zamolčevanje konkretne produkcije »splošnosti« je v okviru MD razumljivo, saj je nujno, če naj delujejo prepričljivo prav nauki tega pisma. Podobno kot pri drugih cerkveno doktrinarnih delih je izključitev zgodovinske komponente iz razlage nujni pogoj za vstop v zgodovinsko enostransko oblikovanje prave ženske osebnosti v sodobnosti ter za ustvarjanje veljavnosti in privlačnosti teh razlag.

Od stereotipnih pojmovanj, ki jih v MD kar mrgoli, je omembe vredno še operiranje s posebno žensko senzibilnostjo, ki je razumljena kot samo-po-sebi-obstoječa, naravna lastnost. V samem definiranju glavne značilnosti bistva ženske je v MD že vključena nujnost večje senzibilnosti, kar je glede na zapovedano božjo obremenitev povezano z večjim trpljenjem. Trpljenje v MD spet obstaja kot pojav *per se*, katerega omemba naj bi že sama po sebi kazala na človekoljubnostno in ženskam prijazno pismo.

Ko gledamo to Mater, katere »dušo« je presunil meč (prm. Lk 2, 35), nam misli pohitijo k vsem ženam po svetu, ki trpijo, bodisi fizično ali moralno. Določeno vlogo igra pri tem tudi senzibilnost, ki je lastna ženski, četudi more neredko bolje kljubovati trpljenju kot moški. Težko je naštet in imenovati vse trpljenje, ki pesti ženske (1989: 37).

V nadaljevanju so našteje različne oblike trpljenja, ki se v družinah večno pojavljajo (npr. otroci na krivih poteh), medtem ko ni niti sledi o kakšnem trpljenju, ki je v zapovedanih odnosih gospodovanja strukturno (nujno) ustvarjeno. Tega preprosto v tem pismu ni, ker obravnava ženskega dostojanstva temelji na opredelitvi ženske kot materinskega bogu podobnega bitja, poklicanega predvsem k »zakonski ljubezni« (1989: 43) z vsemi za ženske neugodnimi posledicami, ki pa so deležne le usmiljenje spodbujajočih omemb.

V teh pisemskih receptih za ohranjanje dostojanstva žensk kot roditeljskega stroja je pri roki tudi tolažba: tegobe naj premagujejo z mislijo, da so nekoč, »v začetku«, imele prav takšno dostojanstvo kot mož in da je sedaj pač treba potrpeti, če ni vse v skladu z njihovimi željami, ter se zavedati, da je »ključ za rešitev dostojanstva ženske v Kristusovem Duhu« in v Cerkvi, ki »zatrjuje, da pod vsemi spremembami obstoji marsikaj takega, kar se ne spreminja; in to ima svoj zadnji temelj v Kristusu, ki je isti včeraj, danes in na veke« (1989: 51). Ženska se mora predvsem zavedati, da je poklicana »k bivanju poleg moža ('pomočnica' njemu primerna) ...« in da je prav s tem kot nevesta vključena v veliki »red ljubezni«, kajti »ženin je tisti, ki ljubi«, ona je »tista, ki sprejema ljubezen, da bi po svoji strani ljubila« (1989: 52). Ljubezen je torej dodeljena ženskam kot edino pravo sredstvo za doseganje njihovega dostojanstva in njihove identitete, kajti sicer »žena ne more najti same sebe. Če ne podarja drugim svoje ljubezni« (1989: 53).

V MD se tradicionalna moškosrediščna delitev na razum in čustvo kaže v vsem svojem sijaju. Ženska, to je bitje skoncentrirane čustvenosti, »sužnja čustev«, ki ustrezajo načrtom in merilom zunaj nje. Ta bistvena značilnost, zahtevani nujni pogoj za priznavanje dostojanstva, je hkrati argument za zavračanje celostnega vstopa žensk na vsa področja »racionalne« urejenosti. Dejansko večja nemoč ženske, da bi zaradi posebne »poklicanosti« k »redu ljubezni« obvladovala svoje življenje in delovanje, se z razlagami v MD spreminja v njeno prednost in v njeno moč. Tako se v njeni zavesti odpravlja primanjkljaj, ki izhaja iz same definicije njenega bistva in ki je pogoj za de-

lovanje celotne družbe. Da bi lahko neprekinjeno predelovala svojo nemoč v moč, ne sme izgubiti prepričanja, da je obstoječa (moškosrediščna) urejenost le neki trenutek v univerzalni odrešitveni zgodovini. Pri tem ji pomaga cerkev: »Medtem ko razmišlja svetopisemsko skrivnost 'žene', prosi Cerkev za to, da bi vse žene našle same sebe v tej skrivnosti in v svoji 'največji poklicanosti'« (1989: 56).

Do konca svojega papeževanja je Janez Pavel II. še večkrat urbi et orbi oznanjal skrivnostnost posebnega mesta ženske, ki naj bi bila bistvena za »novi feminizem«. Tako je v okrožnici *Evangelij življenja* (1995: 24, 47, 100) jedrnat predstavljal katoliško razlago bistva posebnosti življenja ženske, živeti za druge(ga) kot mati.

Bog daje vsakemu človeku svobodo, ta svoboda pa je velik dar, kajti postavljena je v službo osebe in njenega uresničenja po podaritvi samega sebe in sprejemanju drugega. /.../ Omejitev, ki jo je Stvarnik sam od začetka naložil, /.../ jasno kaže, da smo v okviru vidne narave in prvin, ki sestavljajo »kozmos«, podrejeni ne samo biološkimi, temveč tudi moralnim zakonom, ki jih ne moremo prestopati brez kazni. /.../ V kulturnem preobratu v prid življenja imajo žene posebno in morda odločilno možnost misli in dejanja: njihova naloga je, da pospešujejo »novi feminizem«, ki je zmožen, ne da bi padel v skušnjavo »moškosti«, prepoznati in izraziti pristnega ženskega duha. /.../ Na vse žene naslavljam nujen klic: Napravite spravo med življenjem in ljudmi! Poklicane ste za pristen čut ljubezni, tisto podaritev sebe in tistega sprejetja drugega, ki se uresničuje na poseben način v zakonskem odnosu. /.../ Izkušnja materinstva pospešuje v vas živ čut za drugo osebo in vam hkrati daje posebno nalogo.

S takšno »novofeministično«²¹ opredelitvijo narave in vloge ženske je Janez Pavel II. nadaljeval ženskosovražno (mizogino) tradicijo Cerkve ter se odmaknil od pričakovane temeljitejšega *aggiornamenta*, ki ga je nakazoval II. vatikanski koncil (1962–1965). Tudi govor o »novem feminizmu« ne vsebuje vsebinske preusmeritve, temveč prispeva k temu, da Cerkev ostaja »stara, a večno mlada«. Na to kaže vsenavzočnost Božjega načrta, ki naj previdno vodi ženske v enkratni »poklicanosti« biti-za-druge od vzorniškega lika za ženske do urejanja družine.

2.3 Devica Marija – vzornica ženskam

Poudarjanje posebne povezanosti z bogom pomeni za ženske predvsem ubogljivost in pokornost. Vir za privzemanje ženskih lastnosti je lik Device Marije, ki ji je poleg deviškega poroda pripisana vrsta lastnosti, med njimi ljubezen do trpljenja, da je pokorna, poslušna, molčeča, skromna, ponižna, usmiljena, da pomaga drugim. Takšne lastnosti pa predstavljajo nujne zemeljske značilnosti delovanja (večine) žensk, ki izhajajo iz njihovega temeljnega odvisnega položaja (Jogan 2001: 127). Brez teh lastnosti ni mogoče priznavati prave ženske identitete, ki je nekaj drugega kot moškost. V Napotkih za vzgojo v družini (ki jih je pripravil papeški zbor za družino 1995) je bilo v tem smislu poudarjeno, da je za fante moškost »božji dar«, za dekleta pa velja: »S konstanim dajanjem za zgled materinstva svete Device Marije bodo opogumljene za vrednotenje svoje ženskosti.«

21. V duhu »novega« feminizma (v delu N. Furlan /2006/ je oznaka nedvoumna: katoliški feminizem) nastopa tudi lik ženske v slovenskih veroučnih učbenikih (Frank 2011).

Ker je Devica Marija »najpopolnejše uresničenje« poslušnosti vere, kot določa *Katekizem katoliške Cerkve* (1993: 53, čl. 144), verjetno ni naključje, da je »iskrena in globoka pobožnost do Marije, Matere Cerkve, Kraljice družine« tudi izjemno pomembna sestavina neposredne priprave na zakonsko zvezo, »zakrament zakona«, kot poudarja Papeški svet za družino (*Priprava na Zakon*, 1997: 36). Nadzor nad zakonsko zvezo pa je ključnega pomena, saj je za Cerkev sprejemljiva samo na takšni zvezi temelječa družina. Zato so nosilci katoliške spolne morale z vsemi sredstvi nastopali proti poskusom spreminjanja tradicionalne zakonske zveze in (patriarhalne) družine. Ob zahtevah za možnost razveze zakonske zveze npr. je šlo za boj zoper »kugo razporok«; družino naj bi zlasti v drugi polovici 20. stoletja uničili ali jo vsaj zmaličili. Kot največjemu mučencu je družini posvečal veliko pozornost papež Janez Pavel II., kajti »bodočnost sveta in Cerkve vodi prek družine« (1984) ali, kot je zapisal v Apostolskem pismu o družini (1982): »Cerkev se zaveda, da je blagor družbe in nje same tesno povezan z družino. Prav zato čuti tem silneje in nujneje, da je njeno poslanstvo oznanjevanje božjega načrta o zakonu in družini.« Uresničevanje tega načrta pa je nemogoče brez Device Marije.

Čaščenje Device Marije je učinkovito simbolno sredstvo malikovanja (fetišizacije) in poviševanja žensk, ki so sicer določene za pomočniški položaj (moškemu). Glede Marije je zanimivo to, da se je njeno čaščenje krepilo in dobivalo uradno spodbudo zlasti takrat, kadar je prihajalo do množičnih izzivov Cerkve z izražanjem upornosti žensk (Jogan, 2001: 23–29, 127). Lik Marije, »Božje Matere«, je nastopal kot vsestransko sredstvo »pravilnega« oblikovanja ljudi in za odvrčanje vernic/-kov od »zla«;²² to pa je bila skupna oznaka za vse, kar je bilo povezano z bojem za osnovne ekonomske, socialne in politične pravice vseh, zlasti žensk. V tem smislu lahko – vsaj delno – pojasnimo tudi nastajanje in delovanje Marijine družbe, ki je bila na Slovenskem zlasti dejavna v prvih dveh desetletjih 20. stoletja.

Lik Marije je na Slovenskem ponovno oživilen v zadnjih dveh desetletjih, molitev k njej pa je pomembna sestavina »nove evangelizacije« slovenske družbe na začetku tretjega tisočletja. V Sklepem dokumentu Plenarnega zbora Cerkve na Slovenskem *Izberi življenje* (2002: 190) je v molitvi »Božja Mati in prečista Devica« skrb Device Marije za družino razširjena na celo narodno skupnost: »Posreduj pri Bogu za ves slovenski rod doma in po svetu ...« Obstoj te skupnosti pa naj bi bil ogrožen tudi (ali predvsem) zaradi nezadostnega upoštevanja božjega načrta.

2.4 Osamosvajanje žensk in ogrožanje božjega načrta

V zvezi s poudarjanjem materinstva (v okviru zakonske zveze) je v Cerkvi tudi zavzemanje »za življenje«, zagovarjanje »svetosti življenja«. V tej usmeritvi lahko uzremo sedanjemu času prilagojeno dolgotrajno prizadevanje cerkve, da bi nadzirala ženske kot producentke (tudi) »božjega ljudstva«. Temu nadzoru pa se marsikatera

22. V *Molitveniku za Marijine družbe* – Družbenik Marijin (1920: 416) je to jasno izraženo: »Preslabe uboge smo matere same / močnejši je satan z druhaljo močno / otroke preljuje, presrčne nam vzame / o stopi, Marija, mu ti na glavo!«

ženska že lahko izmakne. Mnoge ženske ne nastopajo (in nočejo več nastopati) zgolj kot sredstva za povečevanje prebivalstva (in s tem potencialno »božjega ljudstva«), ker jim je dana možnost, da se same odločajo, koliko in kdaj bodo rodile otroke ter v kakšni zvezi. Zaradi realne možnosti izbire se je v Sloveniji tudi pri vernikih zmanjšala nestrpnost do razveze zakonske zveze, podobno pa tudi ni popolnega zavračanja možnosti prekinitve nosečnosti, kar kažejo novejšje raziskave slovenskega javnega mnenja (Toš 2005: 210–212).²³

Skratka, večja »samourejevalnost« žensk v sodobnosti je za Cerkev po svoje nevarna, ker s tem ženske izpodkopavajo sam temelj za uresničevanje Božjega načrta – družino. Po oceni papeškega sveta za družino (2001: 16) pa ravno »družina, utemeljena na zakonski zvezi, ustreza načrtu Stvarnika – 'od začetka' (Mt 19,4)«. Glede na mnoštvo oblik družinske skupnosti je seveda treba vedeti, kakšna družina je skladna z Božjim načrtom. Po napotkih papeškega sveta za družino (1995) je to družina, v kateri »resnična razlika med spoloma ne sme biti ignorirana ali minimalizirana. Zdravo družinsko okolje bo otroke naučilo, da obstaja nedvomna razlika med običajnimi družinskimi in gospodinjskimi vlogami za moškega in žensko.« V takšni družini bodo v času odraščanja »dekleta na splošno razvijala materinski interes za otroke, materinstvo in gospodinjenje. S konstantnim dajanjem za zgled materinstva svete Device Marije bodo opogumljene za vrednotenje svoje ženskosti.« Jedrnato označeno – temu tipu družine res ni mogoče očitati, da bi vseboval vzorce »naprednega«, s svojo tradicionalno seksistično usmerjenostjo je daleč od »mita o napredku, ki se je izkazal za prevaro«, kot za vse »napredno« ugotavlja D. K. Ocvirk (2005: 5).

Zato je tudi poudarjeno zanimanje za ženske in njihovo dostojanstvo (kot mater) mogoče razumeti kot odgovor na težnjo po samourejevalnosti, ki je sicer nasploh v dokumentih Cerkve grajana, kajti izhaja iz premajhne povezave z Bogom in iz »človekovega napuha«, kot je npr. poudarjeno tudi v strategiji delovanja Cerkve na Slovenskem v 21. stoletju *Izberi življenje* (2002: 51). Sploh pa naj bi ženske v sodobnosti pretirano poudarjale svojo podrejenost in neenakopravnost ter postajale nasprotnice moških, kar pa naj bi vodilo v »škodljivo zmešnjavo, ki ima takojšnje in smrtonosne učinke na strukturo družine«, kot je poudaril (takrat še) kardinal Joseph Ratzinger v *Pismu o sodelovanju med moškimi in ženskami v cerkvi in svetu* (sporočeno javnosti 31. julija 2004).²⁴

23. Zelo zgovoren je podatek iz raziskave SJM 2012/1 o sprejetosti stališča do razveze glede na versko pripadnost. Stališče »Ločitev je po navadi najboljši izhod, kadar paru ne uspeva razrešiti svojih zakonskih nesoglasij« je večinsko sprejeto tako pri vernikih (56 %) kot pri nevernih (62 %) in spolno skoraj izenačeno.

24. Pravzaprav naj bi tudi vse prejšnje pomembne dokumente papeža Janeza Pavla II. pisal kardinal J. A. Ratzinger. Na to opozarja znana nemška kritična teologinja (in univerzitetna profesorica teologije do leta 1987, ko so ji ta naslov odvzeli, ker je zanikala biološko deviško rojstvo) Uta Ranke Heinemann v pogovoru v *Mladini* (7. septembra 2012, 33–37): »Šestindvajset let sem se jezila nad Janezom Pavlom, šele leta 2005 sem ugotovila, da je bil Ratzinger v ozadju glavni. Kardinal Ratzinger je bil namreč od leta 1981 šef institucije, ki se je nekoč imenovala inkvizicija in ki je pod Janezom Pavlom vodila cerkev.« Podobna ugotovitev je v njenem delu *Evnuhi za nebeško kraljestvo* (2012: 473).

V tem pismu je *aggiornamento* izrazito površinski in se kaže v tem, da ob blagi kritiki diskriminacije žensk prevladuje ostra kritika boja zoper diskriminacijo žensk.²⁵ Vsebinsko se prilagaja izzivom sodobnega časa, ki naj bi ga zaznamovala »kultura smrti« in v katerem je prišlo do tega, da je »moralno neodgovorno obnašanje postalo nekaj vsakdanjega, splošno veljavna etična merila so odstopila prostor osebnemu prepričanju, ki ga družbena zakonodaja priznava kot uveljavitev osebnih pravic, in podobno« (Valenčič 2001: 5). Priporočila za prihodnji razvoj se v tem pismu navdihujejo v bibličnem spoznanju, da »ni dobro za človeka, da je sam; naredil mu bom pomoč«, pomočnica naj bi bila partnerica »človeku«, za partnerski odnos pa velja zapoved »odnos med njima mora živeti v miru in sreči skupne ljubezni«. Domnevamo lahko, da bo sodelovanje katoličanov v »pristnem družbenem razvoju, ki spoštuje dostojanstvo slehernega človeka« (cit. po Ocvirk 2005: 5), kot je v prvem nagovoru javnosti poudaril papež Benedikt XVI., še naprej sledilo tradiciji v delu za »blaginjo človeka«, ne pa toliko za njegovo pomočnico.

V prihodnjem »pristnem« družbenem razvoju pa je sedanji papež Benedikt XVI. še kot kardinal J. Ratzinger krščanski veri (in Katoliški cerkvi) določil pomembno vlogo v vzpostavljanju skupne morale in delovanja družbe, kajti »vera ni zgolj zasebna in subjektivna zadeva, ampak je izjemna duhovna sila, ki se mora dotakniti in razsvetljevati javno življenje« (po Ocvirk 2005: 5). Če je onemogočeno javno izražanje, uresničevanje vere v »polni občestvenosti«, pa naj bi šlo za diskriminacijo, kot sklepa A. Stres (1996: 125), ki pa ta pojav povezuje le z religijsko (in cerkveno) dimenzijo, medtem ko molči o diskriminaciji po spolu.²⁶ V moralno »prenovo« družbe sodi torej tudi oživljanje tradicionalnih vzorcev, po katerih se je oblikovala »prava« ženskost. Ta »razumna« ženskost pa vsebuje zlasti: krčenje ženske na vlogo matere, iz te vloge pa izključevanje negativnih lastnosti tipično ženske resnične zemeljske vloge.

2.5 Nova evangelizacija in oživljeni seksizem

V sodobnih »pluralističnih« družbah, v katerih se s sekularizacijo zmanjšuje religijski monopol nad duhovnostjo in osmišljanjem človeškega delovanja (W. Müller-Funk 2007: 176) se tradicionalno usmerjena Cerkev s površinskimi posodobitvami trudi za ohranjanje monopola. Kljub zmanjševanju religijske usmeritve med ženskami v drugi polovici 20. stoletja njenih stališč ni mogoče potisniti na obrobje preteklosti, še zlasti ne zaradi sistematične in na vsa področja usmerjene »nove evangelizacije«. Da bi Cerkev odpravila največje zlo zadnjih desetletij, ko razpada »naravni« spolni družbeni red, je ena od pomembnih sestavin »nove evangelizacije« prav prizadevanje za redomestikacijo žensk in za oživljanje njihove »enkratne narave«.

25. Ta vzorec ambivalentnega delovanja je (bil) sicer v cerkveni rabi tudi pri določanju odnosa do drugih svetovnih (dejansko uničujočih ali bolj duhovno »nevarnih«) pojavov, kot sta druga svetovna vojna ali komunizem (Smrke, 2000: 253–254).

26. Mimogrede: v delu *Svoboda in pravičnost* (1996) A. Stres diskriminacije niti od daleč ne povezuje tudi z ženskami; podobno je v tem delu emancipacija povsem »deviška«, nedotaknjena z vidika ženskih človekovih pravic. In na takšnih duhovnih temeljih poteka vračanje »etike in morale« v »naše javno življenje in politiko« (Stres 1991: 11).

Tudi slovenska družba naj bi pod vplivom (nemoralnega) marksizma v socialistični preteklosti prišla do moralnega razsula, ki da ga lahko odpravi le vrnitev prave morale v javno življenje, to pa je edinole sklop moralnih zapovedi, ki izhajajo iz družbenega nauka Cerkve (Stres 1991: 11–12). Podobne razlage o odrešujoči pravilni moralnosti srečamo že v prvem valu rekatolizacije na Slovenskem (konec 19. in v začetku 20. stoletja), zato je mogoče sodobno rekatolizacijo razumeti tudi kot poskus vrnitve k takratnim moralnim zapovedim,²⁷ čeprav je sekularizacija kljub zastoju v osemdesetih in v začetku devetdesetih let že postala očiten množični pojav.²⁸ To je očitno tudi pri obravnavi posebnega položaja žensk v sodobni družbi.

»Vračanje prave morale« je neločljivo povezano tudi z vračanjem »pravega dostojanstva« ženskam, takšnega, ki bi zaustavilo »pomoženje« žensk.²⁹ Ta proces izgubljanja »čudovite ženske narave« se je začel z ločitvijo cerkve od države po drugi svetovni vojni, ko je odpadel neposreden duhovni in moralni pritisk Cerkve na ženske. Z izenačitvijo žensk in moških v političnih, ekonomskih in socialnih pravicah se je postopno zmanjševala potreba po podrejenosti moškemu (očetu, možu) ter povečevala možnost za žensko ekonomsko neodvisnost in samostojnost. Ženske so tako lahko vedno bolj nadzorovale svoje lastne reproduktivne zmogljivosti in s tem zmanjševale svojo ujetost v tradicionalno vlogo matere/gospodinje. Ženske so kot enakopravne vedno bolj množično vstopale v javni prostor in se tako »razdomačevale« (*dedomesticirale*), čeprav večinoma dodatno obremenjene z odgovornostjo za družino/gospodinjstvo.

To pa ni ravno v skladu s socialno doktrino, kot jo je še in še v uradnih dokumentih pojasnjeval zlasti papež Janez Pavel II. Zato je bilo treba misliti na dodatna prizadevanja za zaustavitev »nevarnih« teženj po razcerkvenjenju in zmanjševanju religioznosti. Tega se očitno zaveda tudi slovenska katoliška cerkev, saj po besedah dr. Stresa (2011) »sekularizacija kot oddaljevanje od Boga in religije tudi ni železni zakon, ampak je samo tendenca, katere moč lahko okrepimo ali oslabimo«.

27. Rekatolizacijo, ki je »eden najbolj opaznih družbenih pojavov tranzicijske dobe«, je sproti v različnih člankih podrobneje obravnaval P. Kovačič Peršin (npr. 2000); zbrani so v delu *Duh inkvizicije* (2012). Rekatolizacijo v zvezi s spolno neenakostjo sem obravnavala v različnih člankih v devetdesetih letih (npr. v *Družboslovnih razpravah*, 1994, št. 15–16, 84–97, »The Catholic Church, Recatholicization and Gender Hierarchy«) in v zadnjem desetletju (npr. Jogan 2005). O restavracijskem značaju sodobne rekatolizacije se lahko prepričamo, če primerjamo npr. razlage A. Ušeničnika s sodobnimi razlagami o ženskem dostojanstvu papeža Janeza Pavla II. (Jogan 1990: 151–89, 93–115). O procesu rekatolizacije pred 21. stoletjem in v tem stoletju tudi v članku »Rekatolizacija slovenske družbe« (Jogan 2008).
28. Glede na raziskave SJM je bil sekularizacijski trend najmočnejši v sedemdesetih, po nekaterih znakih pa je v drugi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja ponovno oživiljal (Toš 1999: 165–66, 185).
29. Svarilo, da se bodo ženske »pomogle« ali »pomogale«, če bodo ob svojo posebno žensko naravo (tj. poslušne, altruistične, podredljive, delujoče za dom in družino itd.), je univerzalna stalnica v mizoginem teoretiziranju in javnem razpravljanju, ki spremlja prizadevanja žensk, da bi se odpravili očitni (in v novjšem času bolj prikriti, glej npr. Benokratis 1995) znaki seksizma in diskriminacije po spolu. Takšno sredstvo »duhovne kolonizacije« so denimo uporabljali slovenski katoliško usmerjeni sociologi v prvi polovici 20. stoletja (Jogan 1990: 151–189).

Preusmerjanje žensk nazaj k božjemu načrtu se ni ustavilo na duhovni ravni, temveč se je opredmetilo v zahtevah po spreminjanju nekaterih temeljnih institucionalno varovanih okoliščin za svoboden obstoj posameznice/-ka. V zadnjih dveh desetletjih se nova evangelizacija kaže v poskusih neposrednega nadzora nad rodnostnim obnašanjem žensk in oblikovanjem družine.³⁰ V skladu z uradno pokoncilsko doktrino Cerkve je v tem času potekalo odkrito in prikrito prizadevanje za ponovno »udomačitev« žensk. V 90. letih se je to kazalo v poskusih cerkvi prijaznih parlamentarnih strank (npr. Slovenski krščanski demokrati in druge), da bi z zakonom podaljšali porodniški in starševski dopust na tri leta. S tem bi se zmanjšale možnosti za ekonomsko samostojnost žensk, ki je v slovenski množični zavesti že učvrščena kot glavni temelj neodvisnosti žensk. V ozadju teh prizadevanj je želja po vračanju ideologije enega skrbnika, ki v temelju ustreza kapitalističnemu (neo)liberalnemu tržnemu gospodarstvu.

Od začetka devetdesetih let Cerkev z različnimi sredstvi neposredno in posredno izvaja pritisk na ženske, da bi postale bolj »ženstvene« in da ne bi še naprej »uničevale družine«. Otrok oziroma korist otroka je postala glavno merilo škodljivosti zaposlovanja žensk, s čimer se težnja po udomačevanju žensk kaže kot skrajno humana in v skladu z »nacionalnim obstojem«, ki da ga ogroža nižanje rodnosti. Delni učinek poudarjanja trpljenja otrok zaradi zaposlovanja žensk mater kažejo tudi podatki raziskav SJM (1991, 2003, 2011).³¹

Prizadevanje Cerkve za ohranitev »prave družine« se je očitno izrazilo zlasti v srditem zavračanju predloga Družinskega zakonika³² (v letih 2011 in 2012) ter v njeni aktivnosti za njegovo referendumsko zavrnitev.³³ V teh dejavnostih je bila očitno presežena »spontanost« cerkvenega občestva, saj so se organi Cerkve kot ustanove neposredno in napadalno vključevali v javne razprave. Takšno delovanje je potekalo v

30. Pronatalistična usmeritev, ki jo je Katoliška cerkev (vesoljna in slovenska) v drugi polovici 20. stoletja neprestano zagovarjala, se je v Sloveniji jedrnato izrazila v času priprave ustave samostojne države Slovenije (1990–1991), v ponavljajočih se zahtevah po odpravi (leta 1974) ustavno določene pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok. Boj Cerkve zoper pravico do splava temelji na redukcionistični predpostavki, po kateri so vse umetne kontracepcijske metode za uravnavanje rojstev izenačene s splavom. Uradna stališča, ki so bila najbolj jasno izpovedana v okrožnici *Humanae vitae* papeža Pavla VI. leta 1968 in ponovno poudarjana v več dokumentih papeža Janeza Pavla II. (npr. v okrožnici *Evangelij življenja*, Ljubljana: Cerkevni dokumenti 60, 1995), so bila v cerkvenem tisku opravičevana s posebnim moralnim poslanstvom Cerkve. Več o tem v Jogan (1986).

31. To kaže dinamika (ne)sprejemanja stališča »Predšolski otrok bo zelo verjetno trpel, če je mati zaposlena«. V letu 1992 se skoraj štiri petine moških in žensk (79 %, 77 %) ni strinjalo s tem stališčem, v letu 2003 je izrazilo zmanjšanje deležev nestrinjajočih se (29,7 %, 37,3 %), v letu 2011 pa spet dvig (67,4 %, 72,1 %), vendar ne na raven leta 1992.

32. Družinski zakonik je bil sprejet v Državnem zboru RS 16. junija 2011, njegov osnovni cilj pa je bil »izboljšanje položaja otrok v vseh družinskih razmerjih«.

33. Ključni javni, množični nosilec boja za »klasično družino« je bila sicer »neodvisna« Civilna iniciativa za družino in pravice otrok, ki pa je pod vodstvom A. Primca delovala skladno s stališči uradnega vodstva Cerkve, kar se je kazalo tudi v javnih soočenjih in v cerkvenem tisku (npr. v Družini; v šestih številkah od sredine februarja do konca marca 2012 je bilo objavljenih petnajst prispevkov proti družinskemu zakoniku).

skladu s strategijo za 21. stoletje, po kateri je treba okrepiti »razširjanje in poznavanje družbenega nauka katoliške Cerkve« ter tudi spremljati »nastajanje in spreminjanje civilne zakonodaje, predvsem glede vseh za kristjane pomembnih etičnih vprašanj« (Izberi življenje, str. 44).

S predlogom Družinskega zakonika, ki da »ni namenjen zaščiti otroka, temveč širitvi liberalnih ideoloških prepričanj«, ³⁴ naj bi bil ogrožen sam božji načrt. Zato so npr. ob dnevu Marijinega vnebovzetja (15. 8. 2011, na javni RTV Slovenija) prevladovala ocene najvišjih cerkvenih osebnosti, da je »nujno ohraniti družino«, da je »družina v naši družbi ogrožena bolj kot kdajkoli prej«, da se je treba »tudi z referendumom« boriti za družino, da »Marija kliče sama« po cerkvenem sklepanju zakonskih zvez. Gorečnost po tem prazniku se je izredno okrepila (po dovolitvi referendumu na Ustavnem sodišču), ³⁵ zlasti v začetku leta 2012, ³⁶ in se stopnjevala do referendumskega dneva (25. marca 2012). V boju za ohranitev »prave« družine (»življenjske skupnosti ženske in moškega«) so se nasprotniki posluževali lažnih razlag zakonika, med drugim tudi te, da je s tem zakonikom »otrok prepuščen nepredvidljivim eksperimentom« in celo da »spodbuja trgovino z otroki«. ³⁷

Takšno dejavnost katoliških kristjanov so opravičevali z nujnim odpravljanjem nemorale in s potrebo po utrditvi »zrele spolne etike«, pri čemer so se nasprotniki zakonika opirali na (takrat sveža) stališča papeža Bendikta XVI., ki je v nagovoru ameriškim škofom (9. marca 2012) ³⁸

zopet poudaril, da je varovanje družine in zakonske skupnosti ena izmed najbolj pomembnih vsebin družbenega nauka Cerkve. Katoličani smo zato še posebej zavezani k družbenemu zavzemanju za vrednoto družine, ki je najboljše okolje za vzgojo otrok in posredovanje vere. /.../ Vedno jasneje se kaže, da sta rahljanje nerazvezljivosti zakona in močno razširjeno odklanjanje odgovorne zrele spolne etike družbi povzročila velike težave, ki so s seboj prinesle velikanske človeške in gospodarske stroške. /.../ Cerkev se upira temu pritisku, brani zakon kot naravno ustanovo, ki sestoji iz dveh oseb različnega spola in je odprta za posredovanje življenja.

34. R. Petkovšek, op. 36.

35. Tako se je konec avgusta (v kraju na Primorskem) zgodilo, da je na samem začetku pogrebne slovesnosti eden od obnovljeno gorečih duhovnikov najprej opozoril navzoče, da morajo podpisati za referendum proti zakoniku. Tudi tako je videti potem ljubezni polna nova evangelizacija, ki naj bi zagotovila umirjeno pot v prihodnost.

36. Tako je npr. nadškof dr. Turnšek na javni TV Slovenija (20. februarja 2012 zvečer) prepričeval gledalstvo: »Mi, kristjani, se moramo boriti za tradicionalno družino.«

37. Prva trditev je iz prispevka R. Petkovška »Etična dolžnost« (Družina, 18. marec 2012, str. 3), druga pa z letaka, ki je vabil na volišča, kjer naj bi zavrnili zakonik (z geslom »PROTI, ker nam ni vseeno!«), predvsem zaradi nasprotovanja »posvojitvam otrok v istospolne skupnosti«.

38. Družina, 18. 3. 2012, str. 4: »O zakonu in družini.«

3 Katoliški feminizem in nov svetovni etos

Uradna doktrina Cerkve kljub nekaterim spremembam glede na »znamenja časa« v bistvu še naprej dejansko vztraja na tradicionalnem razumevanju ženske kot nesamostojne in pomočnice moškemu. Če se ženske ne počutijo dobro v tem položaju, lahko poiščejo pomoč in moralno oporo v (moško vladani) cerkvi, ki prosi za to, »da bi vse žene našle same sebe v tej skrivnosti in v svoji največji poklicanosti«, to je materinstvu, kot je svetoval papež Janez Pavel II. (1989: 56) in kar je v jedru prizadevanj njegovega naslednika papeža Benedikta XVI.³⁹ Takšna usmeritev pa je zelo daleč od tiste vrste (svetovnega) etosa, ki ga zagovarja H. Küng (2004: 189) in katerega cilj je »prenovljeno občestvo moških in žensk v Cerkvi in družbi, v kateri imajo ženske na vseh ravneh enak delež odgovornosti kot moški in v katero lahko prispevajo svoje darove, poglede, vrednote in izkušnje«.

Ali lahko katoliški feminizem (»novi« feminizem) prispeva k polnemu uresničevanju tega etosa, da bi tudi Cerkev delovala kot »preludij mogočega« (Furlan 2006: 226)? Lahko se strinjamo s katoliško feminističnim poudarjanjem potrebe, da današnja kultura »potrebuje 'močno teologijo kulture', /.../ tisto temeljno krščansko, svetopisemsko teologijo, ki je v službi ljubezni, nenasilja in kot taka v službi človeka« (Furlan 2006: 230), s čimer naj bi, kot je poudarjal že papež Janez Pavel II., ženske presegle sleherno diskriminacijo, nasilje in izkoriščanje« (ibid. 239).

Če pa upoštevamo specifično diferenco tega feminizma (ključni vidik »teološke bogopodobnosti človeka«, kot je opredeljen v veljavni doktrini Cerkve), s poudarkom na logiki »enakovrednosti in posebnosti« ob izključevanju »logike moči« iz pojasnjevanja obstoječega spolnega reda, potem tudi katoliški feminizem ostaja ujet v tradicionalne meje. To velja še toliko bolj, ker se zahteva posvetnega feminizma (ki pristopa k spolnemu redu z »vidika popolne družbene determiniranosti človeka«, ibid. 238) za ustvarjanje enakih možnosti izenači z enakostjo spolov, kar omogoča obremenitev posvetnega feminizma s problematičnim pojmovanjem, »da sta si oba spola v svojih značilnostih in naravnostih enaka«.⁴⁰

V nasprotju s posvetnim ima katoliški feminizem vablivo in obetavno priporočilo, naj bi se oba spola

zavedla pomembnosti svoje svetosti ter svetosti sleherne človeške osebe, življenja in drugih živih bitij ter se izvila iz začaranega kroga težnje po moči in prevladi. Logiko, da morata spola, zato da bi postala enakovredna tudi na družbeni izraznosti sveta, po-

39. Benedikt XVI. nadaljuje usmeritev, ki jo je kot kardinal J. Ratzinger predstavil v Pismu škofom o sodelovanju med moškimi in žensko v cerkvi in v svetu« (2004). Predstavitev tega tudi v prispevku M. Harcet (2004).

40. Tudi cerkveni množični tisk krepi nasprotovanje posvetnim feminističnim prizadevanjem, kar se kaže npr. v nasprotovanju proslavam 8. marca – mednarodnega dneva žensk. »Hvala lepa za tako enakopravnost!« je bil npr. naslov prispevka v Družini ob 8. marcu 2012, v katerem je med drugim poudarjeno: »Ne razumem, zakaj hočemo biti 'enake' prav v vsem ... Mama je ženska! In vse, kar jo definira kot žensko (tako v njenem telesnem kot čustvenem svetu), mora ostati otrokova pravica! To je temelj, na katerem bi morale ženske zastaviti svoj boj za enakost, feminizem je 'out' (Družina 61/11, str. 10).

stati enaka, bi zamenjala logika, ki poudarja enakovrednost različnosti in posebnosti. (Furlan 2006: 239).

Tradicionalna usmeritev Cerkve je še vedno daleč od »znamenj časa«, ki jih predstavljajo prizadevanja OZN. Že četrto desetletje ta svetovna organizacija veliko pozornosti posveča odpravljanju diskriminacije po spolu in kreptitvi moči žensk ter se od splošnih zahtev vedno bolj usmerja k podrobni obravnavi posameznih, zlasti posebej ranljivih kategorij žensk. Čeprav prihaja v novjšem času do načelne podpore nekaterih stališč, ki jih zagovarja OZN,⁴¹ se bistvena vsebina uradne doktrine Cerkve ne spreminja korenito, kar velja tudi za znotrajcerkveno prakso.⁴²

Bolj pravičen in spolno nepristranski etos pa je mogoče uresničevati le, če bo ženska razumljena in obravnavana kot samostojna osebnost, če se njeno dostojanstvo ne bo merilo le z materinstvom, kar pa nedvomno zahteva tudi preobrazbo celotne družbe in končno tudi cerkve, kot meni F. Kissling (2001: 200–201). Vendar je odlična poznavalka RKC U. Ranke Heinemann (2005: 22) ob izvolitvi kardinala Josepha Ratzingerja za papeža Benedikta XVI. opozorila: »Naj opustijo upanje tisti, ki mislijo, da se bo Cerkev spremenila.« Up na spremembo je posebej šibek, če se upošteva moč papeža in organiziranost Cerkve v sodobnosti, kajti, kot ugotavlja M. Kerševan (2005: 18): »Danes je Katoliška cerkev organizirana bolj enotno in lokalna cerkev je vsaj v ožjih cerkvenih zadevah manj samostojna nasproti Rimu, kot je bila v srednjem veku in vse do 19. stoletja.«

So pa spremenjene širše družbene razmere prispevale k temu, da se je zmanjšala prisilnost religijsko določenih in cerkveno posredovanih vzorcev za življenje in delovanje »druge polovice«, seveda predvsem z njenim vztrajnim »pomoženim« delovanjem. Tako se ob brezupnosti glede bistvenega spreminjanja same Cerkve v odnosu do žensk ponuja up samostojnega odločanja in izbire zunaj cerkvenega nadzora. Prav možnosti dejanske izbire prispevajo k temu, da v upravljanju lastnega življenja in delovanja odstopajo od strogih zapovedi Cerkve, da religiozne razlage ponotranjajo »a la carte«, cerkvenost pa kot folklorno tradicijo. Pri tem pa je treba ostati »na preži«, kajti ključni nosilci moči v družbi so še predvsem »prvega spola«. Velik del teh (tudi na Slovenskem) je bližje obnašanju, ki po oceni L. Accati (2001: 253) velja za italijanske politike: »O

41. Ko je Komisija za status žensk leta 2007 na 51. seji obravnavala nasilje nad ženskami, je bilo v sporočilu Svetega sedeža poudarjeno: »Vsak dan se soočamo s kršenjem pravic žensk, deklet in deklic, ki so izpostavljene prostituciji, spolnim zlorabam, nasilju v družini, prisilnemu delu in trgovini z ljudmi, zato je primerno, da je komisija to temo izbrala za prednostno temo« (Migliore 2007, 3. odst.).

42. Kot izraz trdoživosti tradicionalne usmeritve lahko navedemo odnos Kongregacije za nauke vere do ameriških redovniških skupnosti. Na zahtevo prefekta, kardinala F. Rodeta, je od leta 2009 do 2012 potekala vizitacija, ker da so te redovnice delovale preveč posvetno in celo pod vplivom »feminističnega duha«, ob duhovni graji bi morale plačati še vse stroške vizitacije (F. Rode je zahteval 1,3 milijona ameriških dolarjev), kar spominja na inkvizicijo (na to kaže tudi naslov v National Catholic Reporter 26. decembra 2012 »A New Inquisition: The Vatican targets US nuns«, <http://ncroline.org>). Med mnogimi drugimi dokazi skrajne trdožive pravovernosti in borbenega poseganja v javno življenje velja omeniti boj Cerkve na Hrvaškem zoper zdravstveno in spolno vzgojo v srednjih šolah v letu 2012/13.

papeževi avtoriteti nihče ne razpravlja, ker je neizpodbitni vir moči. Italijanski politiki se nanj (in na škofe) obračajo v jeziku, ki ni le spoštljiv, temveč izraža naravnost ganjeno spoštovanje brez sleherne kritičnosti, torej neodraslo spoštovanje.«

Literatura

- Accati, Luisa (2001): Pošast in lepota. Oče in mati v katoliški vzgoji. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Benokraitis, Nijole V., in Feagin, Joe R. (1995): Modern Sexism: Blatant, Subtle and Covert Discrimination (2. izd.). Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Bergstrand, Göran (1996): Teološki pristop k moškosti in enakopravnosti. V Göran Bergstrand in drugi (ur.), Prostori moškosti: 76–93. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Davie, Grace (2000/2005): Religija v sodobni Evropi: mutacija spomina. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Denzler, Georg (1997): 2000 Jahre christliche Sexualmoral. Weyarn: Seehamer Verlag.
- Flere, Sergej (2005): Spol in religioznost. V Brina Malnar, Ivan Bernik (ur.): S Slovenkami in Slovenci na štiri oči: 251–261. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Frank, Mirjana (2011): Katoliški učbeniki in družbena neenakost spolov (potrjena tema doktorske disertacije). Ljubljana: FDV.
- Furlan, Nadja (2006): Manjkajoče rebro. Ženska, religija in spolni stereotipi. Koper: Annales.
- Harcet, Marjana (2004): Pismu škofom o sodelovanju med moškim in žensko v cerkvi in v svetu. Delta: 10, 3–4: 99–105.
- Heinsohn, Gunnar, in Steiger, Otto (1993): Uničenje modrih žensk. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze.
- Holden, Pat (ur. 1983): Women's religious experience. London&Cambera: Croom Helm, Totowa, New Jersey: Barnes&Noble Books.
- Izberi življenje: sklepni dokument / Plenarni zbor Cerkve na Slovenskem. Ljubljana: Družina: 2002.
- Jackson, Margaret (1994): The Real Facts of Life. Feminism and the Politics of Sexuality c. 1850–1940. London: Taylor&Francis Ltd.
- Janez Pavel II. (1989): Apostolsko pismo o dostojanstvu žene (izvir. Mulieris dignitatem, 1988). Ljubljana: Družina, Cerkevni dokumenti 40.
- Janez Pavel II. (1995): Evangelij življenja. Ljubljana: Družina, Cerkevni dokumenti 60.
- Jogan, Maca (1986): Ženska, cerkev in družina. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Jogan, Maca (1990): Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Jogan, Maca (2001): Seksizem v vsakdanjem življenju. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jogan, Maca (2008): Rekatolizacija slovenske družbe. TiP 45 (1–2): 28–52.
- Kassel, Maria (ur. 1988): Feministische Theologie – Perspektiven zur Orientierung (druga predelana izdaja) Stuttgart: Kreuz Verlag.
- Kalbian, Aline H. (2005): Sexing the Church. Gender, Power and Ethics in Contemporary Catholicism. Bloomington&Indianapolis: Indiana University Press.

- Katekizem katoliške Cerkve. Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca 1993.
- Kerševan, Marko (2005): Svoboda za cerkev, svoboda od cerkve. Ljubljana: Založba Sophia.
- Kissling, Frances (2001): Roman Catholic Fundamentalism: What's Sex (and Power) Got do with it. V Courtney W. Howland (ur.) *Religious Fundamentalism and the Human Rights*: 3–8. New York: Palgrave.
- Koran. Tržič: Učila, 2005.
- Kovačič Peršin, Peter (2000): Restavracijski model rekatolizacije na Slovenskem. Politika prikrita z vero. Delo, Sobotna priloga, 25. 11. 2000.
- Kovačič Peršin, Peter (2012): Duh inkvizicije: slovenski katolicizem med restavracijo in prenovi. Ljubljana: Društvo 2000.
- Küng, Hans (2004): Katoliška cerkev: kratka zgodovina. Ljubljana: Sophia.
- Matković, Liljana (1973): Žena i crkva. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Migliore, Celestino (2007): Intervention by the Holy See at the 51st session of the Commission of the Status of Women of the United Nations Economic and Social Council. Dostopno prek: http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/2007/documents/rc_seg-st_20070302_status-women_en.html (25. 4. 2009).
- Molitvenik za Marijine družbe. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1920.
- Müller-Funk, Wolfgang (2007): Säkularisierung – Kirche, Religion und Staat – Toleranz und Anerkennung. Stichworte zu einer fälligen Diskussion. V Friedrich Gleißner, Hanspeter Ruedl, Heinrich Schneider, Ludwig Schwarz (ur.): *Religion im öffentlichen Raum. Religiöse Freiheit im neuen Europa*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.
- Ocvirk, Drago K. (2005): Benedikt blagi. Dnevnik, 22. aprila 2005, 5.
- Papeški svet za družino (1997): Priprava na zakon. Ljubljana: Družina, Cerkveni dokumenti 71.
- Raciborski, F. (2009): Women's Role in the Family: A Comparative Study. V: N. Toš, K. H. Müller in dr. (ur.): *Three Roads to Comparative Research: Analytical, Visual and Morphological*: 143–169. Vienna: Edition echoraum.
- Ranke Heinemann, Uta (1988/1992): Katoliška cerkev in spolnost. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Ranke Heinemann, Uta (2005): Cerkev se ne bo spremenila. Delo, Sobotna priloga. Ljubljana: 30. aprila 2005: 22–23.
- Ranke Heinemann, Uta (2012): Evnuhi za nebeško kraljestvo: katoliška cerkev in spolnost od Jezusa do Benedikta XVI. Ljubljana: Modrijan.
- Ranke Heinemann, Uta (2012a): Ali za Vatikan sploh še obstaja kakšna odrešitev? (intervju) Mladina, 7. september 2012: 33–37.
- Ratzinger, Joseph (2004): Pismo o sodelovanju med moškimi in ženskami v cerkvi in svetu (31. maj), sporočeno javnosti – 31. julij 2004 (zapis po članku Ali H. Žerdina »Vatikan o ženskah« v Mladini, 8. avgust 2004: 21–23).
- Remond, Rene (2005): Religija in družba v Evropi. Ljubljana: Založba /cf.
- Rose, Susan D. (2001): Christian Fundamentalism: Patriarchy, Sexuality and Human Rights. V: Courtney W. Howland, Courtney W. (ur.) *Religious fundamentalisms and the human rights of women*: 9–20. New York, St. Martin's Press.
- Seigerschmidt, J. M. (1906): Sveta družina vzor krščanskim družinam. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz (izd. 1993): Frauen und Kirche. Bonn.

- Smrke, Marjan (2000): Svetovne religije. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Sorge, Elga (1984): Religion und Frau. Weibliche Spiritualität im Christentum«. Stuttgart, Berlin, Koeln, Mainz: Verlag W. Kohlhammer.
- Spahić Šiljak, Zilka (2007): Žene, religija i politika. Sarajevo: Internacionalni multireligijski i interkulturni centar IMIC Zajedno.
- Stres, Anton (1991): Oseba in družba. Celje: Mohorjeva družba.
- Stres, Anton (1996): Svoboda in pravičnost. Celje: Mohorjeva družba.
- Tariq, Ali (2002): Spopad fundamentalizmov. Križarstvo, džihad in modernost. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Toš, Niko (1999): Religioznost v Sloveniji – v medčasovnih primerjavah (1968–1998; ISSP, Religion, 1991–1998 in WVS 1992 in 1995). V: Niko Toš in dr.: Podobe o cerkvi in religiji (na Slovenskem v 90-tih): 159–185. Ljubljana: FDV – IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Toš, Niko (2005): Paberkovanje po vrednotah. V Niko Toš (ur.) Paberkovanje po vrednotah: 187–227. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK.
- Valenčič, Rafko (2001): Zakon in družba – pot cerkve in družbe. Uvodna beseda v: Zakon, družina in zunajzakonske skupnosti (Papeški svet za družino), 5–14. Ljubljana, Družina, Cerkevni dokumenti 93.
- Valentini, Norberto, Di Meglio, Clara (1976): Seks u ispovjedaonici. Zagreb: Alfa.
- Velušček, Ksenija (1997): Religijsko opravičevanje hierarhije med spoloma. (diplomska naloga). Ljubljana: FDV.
- Volf, Tomaž (2005): Problem ekvivalence v primerjalnem raziskovanju religioznosti. V Niko Toš (ur.) Paberkovanje po vrednotah: 3–99. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK.
- Wolf, Hans Jürgen (1998): Geschichte der Hexenprozesse. Hamburg: Nikol Verlagsgesellschaft mbH.
- Woodhead, Linda (2004/2009): Krščanstvo. Zelo kratek uvod. Ljubljana: Krtina.

Summary

In this article the debate is focussed on the Catholic Church aiming at: the representation of key characteristics of Christian religious and Church shaping of woman's identity and her social role, the disclosing of more or less covered misogyny contained in the relevant CC explanations, its reaction to the social processes of woman's emancipation and the answer to the question if the Catholic feminism does mean a radical break in the managing of the »second sex«.

The author's starting point is the conviction that the religious discourse isn't gender neutral but it is male-biased. This is visible already by reading the basic holy texts in all world religions (Buddhism, Hinduism, Judaism, Islam, Christianity), in which the construction of gender order is clearly evident. Their key obligatory gender different norms and exact definitions of the human being's role in relation to the God enable the subordination of women. The religious moral imperatives, assuring proper, God-resembling behaviour within the real world, namely draw their attractiveness and power

from the superior God's sphere. Thus, the misogyny as an inseparable ingredient of the God's plan can be used for the reproduction and defence of social gender inequality.

Respecting the God's will, no religion and church is really friendly directed to the increase of women's independent position, because these very processes jeopardise religious and church's mastery upon people and especially on women (as main producers of people). The increase of gender equality in western societies means thus serious danger also for the Christianity and Catholic Church; therefore the decrease of gender discrimination is also the stimulation for the "new evangelisation" as well as for the proper "new", "Catholic feminism" that should essentially correct the secular one.

Although the CC is "male church", the majority of its adherents and users are women. Some researchers state this fact as a paradox and search for the background of this women's speciality in their nature, greater sensitivity, tradition, etc. Author points out that the reason for the greater women's religiosity and church belonging has to be searched in women's real position of multiple deprivation rooted in their reduced social role to the (real or spiritual) mother. Women's necessary functioning in bio-social reproduction is related to material and moral overburdening, thus they are in worse position regarding the other (male) activities. How to make this women's position meaningful and acceptable, has been the eternal issue of the authority holders. CC has delivered the long lasting solutions of this issue by the pattern of spiritual transformation of negative personal experiences of (the majority of) women into the positive. Regarding the God's plan by this way, the multiple deprivation is abolished and even transformed into the priority and the factor of self-estimation and personal dignity. Also the post-council CC official documents contribute to this very concept of woman's dignity.

The content analysis of post-council official documents shows, that their explanations remain on the traditional position. The Pope John Paul II in his famous Apostolic letter on Dignity of Women (*Mulieris dignitatem*, 1988), following the Bible explanations, defines woman as a "wife – God's mother (theotokos)", who is child bearing woman of "the Son of the Highest", according to her previous free decision, only to obey the Highest. According to the CC interpretations, the woman's natural mission should be closer to the God, due to the motherhood. This statement is the ground for flattering women, on the one hand, as well as the continuous reference to their "proper role", on the other. The reduction of the woman's role on the theotokos is completed by the "typical woman's" characteristics which make the "God's child bearing woman" as an "archetype of the personal dignity": merciful, master's maid, obedient, suffering, humble, pious, loving, etc. Shortly, the sense of woman's existence is "to be-for-others". Salvation history as a frame of reference is used as a harmonization means to the empirically testable historic processes. Thus the multiple mastery existing in earth conditions is necessary and justified because it is only the service for the higher goals. So the gender hierarchy and woman's subordination in the mind of deprived female person become irrelevant: as a potential problem they are abolished and, simultaneously, the master-maid relation gains exceptional importance. It is namely a consequence of the very essence of human being existence, determined by God's resemblance. Thus

God-resemblance is the foundation for the defence of male domination and also for the concern over the “maybe justified woman’s resistance against the Bible words: ‘He will command you!’ ” The woman’s endeavours to gain typical male properties are forbidden because they are contrary to her peculiarity. Warnings regarding the danger of woman’s masculinisation are embellished by the panegyric upon the woman’s otherness. This means, that woman has to be primarily aware that she is called to the “existence beside the man (him adjusted assistant) and through this role she is included into the great love order”. This misogynist comprehension is covered by the idolatry of woman-mother image with the Virgin Mary as obligatory role-model.

Because the abolition of the discrimination against women is world wide process, the CC as a world institution includes also topics and on the most general level supports the UNO statements regarding the social assurance of greater gender equality. But in essence CC strongly rejects those approaches which include necessary structural changes and defends the “new”, “Catholic feminism”, according to the reductive concept of woman’s role. Such an orientation can be observed by the CC endeavours for the re-domestication of women within the “new evangelization”, that is present particularly in the post-socialist countries. Pope Jean Paul II pointed out that women can overcome every discrimination, violence and exploitation by “the strong theological culture”, because the proper Christian Bible theology works in service of love and as such in service of human being. The essential characteristic of the Catholic feminism is the exclusion of the “power logic” from the explanations of existing gender order and its substitution by the “logic of equality and particularity”, according to the basic concept of the people God-resemblance. Due to this cognitive direction, the Catholic feminism remains captured within the traditional misogyny. On the basis of data collected by empirical investigations the author states, that during the last decades the opportunities for woman’s independence and autonomy increased outside the church, and consequently decreased also the coercion of the “God’s plan”; however the CC itself strongly remains traditional male-dominated institution.

Podatki o avtorici:

zasl. red. prof. dr. Maca Jogan

Univerza v Ljubljani

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

e-naslov: maca.jogan@fdv.uni-lj.si

Mitja Hafner Fink, Jožica Zajc, Karmen Erjavec, Samo Uhan

TRUST IN SOCIAL ACTORS AND ATTITUDES TOWARDS GENETICALLY MODIFIED ORGANISMS IN SLOVENIA

ABSTRACT: This article tries to fulfil the research gap left by the fact that no study to date has examined how trust in social actors affects attitudes towards genetically modified organisms (GMOs). Therefore, two key hypotheses were posited: a) trust in social actors is a more important factor of attitudes towards GMOs than knowledge about GMOs; and b) trust in certain social actors is a more important factor than trust in other social actors. Telephone survey data of adult Slovenians were used. The analyses show that: a) general trust in social actors has a positive effect on attitudes towards GMOs; b) trust in various social actors has different effects; and c) trust in social actors has a stronger effect on attitudes towards GMOs than knowledge about GMOs.

KEY WORDS: trust in social actors, attitude towards GMOs, knowledge, linear multiple regression, principle component analysis

Zaupanje v družbene akterje in stališča o gensko spremenjenih organizmih v Sloveniji

IZVLEČEK: Ker obstoječe študije niso obravnavale vpliva zaupanja v družbene akterje na stališče do gensko spremenjenih organizmov (GSO), skuša članek zapolniti to raziskovalno vrzel. Na tej predpostavki sta bili postavljeni dve ključni hipotezi: a) zaupanje v družbene akterje je pomembnejši dejavnik stališč do GSO kot znanje o GSO in b) zaupanje v določene družbene akterje je pomembnejši dejavnik kot zaupanje v druge družbene akterje. Za preverjanje hipotez so bili uporabljeni podatki telefonske ankete na populaciji polnoletnih prebivalcev Slovenije. Analize podatkov kažejo, da a) zaupanje v družbene akterje pozitivno vpliva na stališča o GSO, b) da ima zaupanje v različne akterje različen vpliv in b) da ima zaupanje v družbene akterje močnejši vpliv na stališča o GSO kot znanje o GSO.

KLJUČNE BESEDE: zaupanje v družbene akterje, stališča o GSO, znanje, multivariatna linearna regresija, metoda glavnih komponent

1 Introduction

In the last twenty years, few themes of biotechnology have received as much public attention as genetic modified organisms (GMOs) and accompanying research and technologies have become some of the most controversial issues in our society (Bukonya and Wright 2007; Šorgo and Ambrožič-Dolinšek 2009). Intense debates among proponents and opponents have emerged in almost all fields of GMOs (Christoph et al. 2008; Pardo et al. 2002). What is acceptable in some parts of the world (e.g. United States of America) is unacceptable in others, for instance in Europe (Finucane 2002; Moseley 2002; Ramon et al. 2008; Sybesma et al. 2006; Šorgo et al. 2012). Although existing studies on public attitude towards GMOs establish that attitudes vary according to the use of GMOs (Frewer and Shepherd 1995; Hamstra 1998), they deal only with the attitudes towards specific use of GMOs. Therefore, our study examines the population's attitudes towards all types and uses of GMOs. Previous studies have mainly compared the attitude towards the use of GMOs in medicine with the attitude towards the use of GMOs in agriculture and food for people and animals and found out that majority of interviewees have a most positive attitude towards the use of GMOs in medicine (Batrinou et al. 2008; Bonny 2003; Eurobarometer 341 2010). This can be explained with the fact that people are the most tolerant of innovation in the field of health (Paparini and Romano-Spica 2004).

Which are factors having effect on public attitudes towards GMOs? There is a growing body of literature concerning public attitudes toward GMOs which shows that factors, such as trust in social actors (Lang and Hallman 2005; Moon and Balasubramanian 2004; Priest et al. 2003), are better predictors of public attitudes towards GMOs than individual's knowledge (Siegrist and Cvetkovich 2000). Scholars and practitioners widely acknowledge importance of trust (Giddens 1990; Seligman 2000). Different social actors compete in public opinion for public trust because people are motivated to respond to information provided by more trustworthy actors (Frewer et al. 1996; 2003; Poortinga and Pidgeon 2005; White et al. 2003). Our goal is to explore how trust in social actors affects Slovenians' attitudes towards GMOs.

A theoretical background in the first section will be followed by a method section. Then, results of statistical analysis of a multivariate linear regression and principal component analysis will be presented. In the concluding section, results will be summarized and discussed.

2 Theoretical backgrounds with hypothesis

The attitudes are formed in the long term, based on the existing attitudes and the broader social context (Eagly and Chaiken 1993). Individuals integrate each new cognitive element and adapt it to already existing attitudes (Festinger 1957; Stroebe and Jonas 1990). Many studies emphasize the knowledge as one of the important factors influencing the attitudes towards GMOs (Banducci et al. 2004; Lang and Hallman 2005; Eurobarometer 64.3 2006; Eurobarometer 341 2010). Knowledge is produced with experience and processing of information. It can be implemented in all life

situations, but most typically in the process of formally institutionalized education, and informally by use of mass media (Lundvall 2000). Information obtained by use of mass media is especially important in forming attitudes without direct experience (Eagly and Chaiken 1993). In Slovenia, there is no cultivation of genetically modified plants and only a few scientists in the field of biotechnology – which carried out an experimental cultivation of genetically modified plants in closed system – have experiences with GMOs. Since population of Slovenia use mass media as the main sources of information about GMOs (Erjavec et al. 2012) and those media most often quote non-governmental environmental organizations and politicians as primarily source (Erjavec and Zajc 2011; Zajc and Erjavec 2012), we can conclude that the population of Slovenia obtains the information about GMOs from these two social groups.

There is no single definition of trust. Already Luhmann (1979) has pointed out early on that social scientists need to build a theory of trust. Bernard Barber (1983) was first who defined the concept of trust in three dimensions: expectations of 1) moral activity, 2) professional qualifications/competence of actors and their behaviour, and 3) fiduciary responsibility – putting the interest of others above their own. In further research, some authors have emphasized only one dimension of trust (Dunn 1988; Eurobarometer 341 2010; Sitkin and Roth 1993) while others have analyzed several dimension of trust (Gabaro 1987; Giffin 1967; Lang and Hallman 2005; McKnight and Chervany 1996; Rempel et al. 1985). Due to similar research topic, in our research the definition of trust by (Lang and Hallman 2005) was used: trust is a perception of positive attributes of social actors that is based on three dimensions: 1) competence – knowledge and expertise; 2) honesty and truthfulness; and 3) concern and care – doing a good job for the public. These three dimensions are in line with a general sociological concept of trust, where the reputation of the social actors, and their performance and appearance are understood as elements of primary trust or ‘reflected trustworthiness’ (Sztompka 1999). Trust in social institutions is particularly important in the situation when the knowledge of individuals is weak (Siegrist and Cvetkovich 2000). Studies on public attitudes towards GMOs indicate the importance of factor trust in social actors (Lang and Hallman 2005; Moon and Balasubramanian 2004; Priest et al. 2003). Trust becomes even more central and critical during periods of uncertainty due to social crisis (Weick and Roberts 1993), in which we are today. According to Marris (2001), key stakeholder in the GMOs field are particularly those social actors who actively participate in public discussions and other meetings about GMOs, or whose work is (potentially) connected to GMOs. Different social actors compete in public opinion for public trust because people are motivated to respond to information provided by more trustworthy actors (Frewer et al. 2003; Poortinga and Pidgeon 2005; White et al. 2003). Because numerous studies show that specific institutions or groups, such as advocacy groups and media (Batrinou et al. 2008; Finucane 2002) affect the formation of attitudes towards GMOs, our study includes trust in different social actors and not just single spokespersons associated with particular isolated messages. In general, data from the international surveys show that, from the comparative perspective, social trust in Slovenia is low at all measured levels: on (inter)personal (as a low level of social capital),

national (towards national institutions, e.g., government, parliament, political parties) and on international (towards international institutions, e.g., UN, EU) (Malnar 2004). Selection of social actors is based on the findings of international studies (Navarro et al. 2009; Eurobarometer 341 2010) and the Slovenian contexts (identification of social actors in the Slovenian mass media) (Erjavec and Zajc 2011).

Based on results of relevant studies (Lang and Hallman 2005; Moon and Balasubramanian 2004; Priest et al. 2003) showing that trust in social actors is an important factor in attitudes toward social issues, we developed the following general hypothesis: *trust in social actors affects attitudes towards GMOs*. This general hypothetical starting point was amended with the following:

- H1: *Trust in social actors is a more important factor of attitudes towards GMOs than knowledge about GMOs*. In this framework, we also intend to explore differences between individual social actors – we expect that *trust in some social actors is a more important factor than trust in other social actors*.
- H2: *The effect (predictive power) of demographic factors (such as age, gender, and education) overcomes the effect of trust and knowledge*.

3 Method

The data was collected by a telephone survey of adult Slovenian population conducted in January 2012. A simple random sampling procedure based on telephone directory was applied to select 1762 private telephone numbers (institutional numbers were excluded as non-eligible). On the next stage an adult person was selected randomly (a person with the most recent birthday). Finally a sample of 446 respondents has been realized (approximately 25% response rate). To correct biases deriving from the sampling procedure and non-responses the weighting procedure was applied. An extensive standardised questionnaire included a set of demographic variables (gender, age, education, type of settlement, region of living, employment, and satisfaction with financial situation), attitudes towards GMOs, knowledge about GMOs and trust in relevant social actors in the field of GMOs. The results were evaluated and analysed using SPSS software. We tested the effect of trust in social actors on attitudes towards GMOs using the linear multiple regression model where the effect of trust in actors was controlled for the following variables (also possible factors of attitudes towards GMOs): knowledge about GMOs, self-assessment of knowledge, education level, type of education, size of place of living, satisfaction with financial situation, gender, and age. And it was the same for all of the predictors: the effect of each predictor was controlled for all other predictors included in the model.

3.1 Attitudes towards GMOs

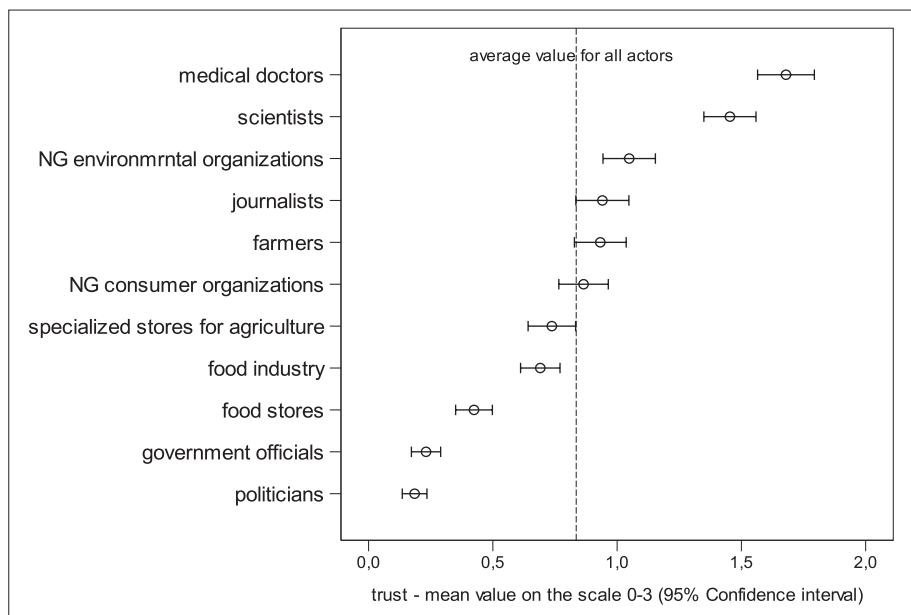
Attitudes towards GMOs were measured on the Likert-like scale from 1 (completely opposed to GMOs) to 5 (completely supportive of GMOs). Attitudes were measured with nine items covering different specific aspects of GMOs: different sorts of GMOs (plants, animals and microorganisms), different usage of GMOs (in food for people, in feed for animals, in pharmacy/medicine and in industry), geographical distance (production of GM plants in and out of Slovenia) and GMOs in general¹. Analysis has shown predominately negative attitudes toward all measured aspects of GMOs among Slovenians. The results of the principal component analysis supported our expectation about the uni-dimensionality of the measurement scale (the first component explains 56% of the common variance). Based on this result, we decided to develop one composite index including all nine items, which was also supported by the reliability test for the scale (Cronbach's alpha = 0.902). The index was computed as a mean value of the answers to all nine items. Thus the measurement scale was the same as for single items, from 1 to 5 (mean value of the index on the whole sample was 1.92 with standard deviation of 0.83 and with standard error of estimation of 0.040). A relatively high (significant) correlation of the index with a single item measuring the general attitude towards GMOs (Pearson's $r = 0.667$) showed that we were able to measure general attitudes towards GSOs by this index.

3.2 Trust in social actors

The following eleven social actors were evaluated: consumer's NGO's, environmental NGOs, food industry, specialised agricultural stores, food stores, farmers (food producers), scientists, governmental officials, politicians, journalists and medical doctors. Respondents answered the following three questions (for each actor) with 'yes' or 'no': 1) Have they enough knowledge for the assessment of GMOs? 2) Are they sincere or do they speak the truth about GMOs? 3) Are they expected to act for the benefit of citizens where GMOs are concerned? Counting answers 'yes', an index of trust was developed for each social actor – values from 0 (no trust) to 3 (positive answers on all three questions, high level of trust). A comparison of social actors shows that medical doctors are the most trustworthy (1.68), while politicians are the least trustworthy (0.19) (Figure 1).

1. Other surveys used the same measurement with nine items for specific aspects of GMOs (Hamstra, 1998; Eurobarometer 64.3, 2006; Eurobarometer 341, 2010). We added two more aspects in our survey: geographical distance and general attitude towards GMOs.

Figure 1: Trust in social actors regarding GMOs (mean values on the scale 0-3)

We expected that the structure of trust in social actors would be multi-dimensional. We therefore applied the principal component analysis (with the oblimin rotation of components) to test this expectation. The results confirmed the pattern of component structure, which indicated multidimensionality. Namely, three components, explaining 59.7% of variance, were extracted (each with eigenvalue higher than 1). The results suggest that we can (conditionally) speak of the following three groups (dimensions): 1) *The first component (conditionally) represents trust in experts* and includes scientists, medical doctors, farmers, food industry and specialised agriculture stores (actors which are expected to have knowledge and direct information about GMOs); 2) *The second component represents trust in politics* (government officials and politicians); 3) *The third component represents trust in civil society organisations*: consumer NGOs and environmental NGOs. Two actors (journalists and food stores) were not unambiguously related to a single component: similar loadings for food stores on the first and the second component, and similar loadings for journalist on the first and the third component. When we excluded these two actors from the analysis we got the same component structure with just slightly higher variance explanation (65.9%)

Results (based on oblimin rotation of components) also showed that there are moderate positive correlations among all three rotated components (0.15, 0.33, 0.43), which suggests that we can also speak of a one-dimensional structure of trust in social actors. Based on these results, for further analyses, we prepared a composite index of trust for all 11 actors together (which means that also food stores and journalists were included). The index was formed in the following way: the sum of the values for individual social

actors was divided by three. Thus we calculated the index on a scale range from 0 to 11 (Cronbach's $\alpha = 0.828$).

3.3 Knowledge

Knowledge about GMOs was measured by self-assessment (one survey question) and by a measurement scale for objective knowledge. The objective measurement scale consisted of five indicators (statements about GMOs). The indicators of knowledge were based on previous studies (House et al. 2005; Eurobarometer 64.3 2006) and did not measure complete knowledge about GMOs, but knowledge about the five concrete statements (four statements were false and one was correct). Respondents were asked to indicate at each statement whether it was true, probably true, probably false or false. Correct answers were scored with 2 points, while insecure correct answers ('probably') were marked with 1 point. By summing the scores for each answer, a composite index of knowledge was formed on the scale range from 0 to 10. The final results showed that general knowledge about GMOs is quite poor – population mean value is only 2.7 (SEM = 0.098, SD = 2.06).

4 Results

The study among Slovenians shows predominantly negative attitudes towards all nine measured aspects of GMOs. Analysis on a bivariate level supported our general hypothesis: *trust in social actors has a statistical significant effect on attitude towards GMOs*. Our results show a moderate positive correlation between the common index of trust and the attitude index (Pearson's $r = 0.220$, $p < 0.01$). We also compared the relation between trust in each social actor separately on one side and attitudes toward GMOs on the other. We discovered a general pattern of weak (statistically significant) positive correlation (Pearson's r) ($p < 0.05$) between trust in individual social actors and attitudes towards GMOs. Only two correlations were not significant and lower than 0.100 ($p > 0.05$). The strongest positive correlation was revealed for trust in food stores (0.199) and the weakest positive correlation for politicians (0.092). Trust in journalists was an exception: the correlation was almost zero, but it had a negative direction (-0.012) which indicates the following possible trend: higher trust in journalists leads to more negative attitudes towards GMOs. When we applied a multiple linear regression model and controlled the effect of each specific trust for trust in other actors, just a few social actors seemed to be important (see Table 1). On the whole, the model was statistically significant but its predictive power was not very impressive: only 5.6% of variance of dependent variable (attitudes towards GMOs) was explained. Looking at the individual predictors, we can see that trust in food stores seems to have the most important positive effect ($\beta = 0.154$). It is followed by a significantly negative effect of trust in journalists (-0.119). There was one more significant positive effect – trust in scientists (0.105). The abovementioned negative (non-significant) bivariate relation between trust in journalists and attitudes towards GMOs became significant and stronger in the multivariate situation of the linear regression model.

It is obvious that trust in social actors has some effect and that trust in various social actors has different effect. This is in line with our hypothetical expectations. It is also important to note that a high level of trust does not necessarily lead to high effect: for example, medical doctors are the most trustful but, in the regression model, trust in medical doctors had no statistical significant effect ($\beta = -0.023$).

**Table 1: Predictors of attitudes towards GMO – trust in social actors
(OLS standardised regression coefficients)**

predictors:	Standardized regression coefficients (β)
– trust in food stores	** 0.154
– trust in journalists	** -0.119
– trust in scientists	* 0.105
– trust in NG environment organizations	0.083
– trust in NG consumers organizations	0.071
– trust in food industry	0.043
– trust in specialized stores for agriculture	-0.025
– trust in farmers	0.023
– trust in medical doctors	-0.023
– trust in governmental officials	0.010
– trust in politicians	0.006
Weighted N	440
Adjusted R ²	0.056
F	*** 3.349

*** $p < 0.01$; ** $p < 0.05$; * $p < 0.10$

In the next step, additional predictors of attitudes towards GMOs were included in the regression model (see Table 2). Since we were interested in general trust in social actors (not individual actors separately) being controlled for all other predictors (independent variables), we included a composite index of trust in social actors in the model as our main independent variable (and not trust in individual actors as in the previous model). In the first model (Model 1), we observed only the effect of ‘soft’ variables: trust in social actors controlled for objective knowledge about GMOs, and self-assessment of knowledge. In the second model, we added (as control variables) five demographic variables: age, gender, education level, type of education and size of place of living. Results revealed that trust in social actors has a stronger effect on attitudes towards GMOs than knowledge about GMOs. In the first model, trust demonstrated the highest effect (0.200), but knowledge followed it closely (0.179). By adding demographic variables to the model (Model 2), the effect of trust is reduced quite a bit (0.181), while the effect of knowledge was reduced substantially (0.096) (Table 2). How can we explain this positive effect of trust on attitudes toward GMOs? Since

we discovered positive correlations between trusts for all actors, we can say that our index also measured so-called ‘basic trust’ or ‘trusting impulse’ as a kind of general orientation indicating optimism, openness and future orientation (Sztompka 1999, 65). From this perspective, it is not surprising that high ‘basic trust’ also means a positive attitude towards GMOs as one of the ‘targets’ of this ‘basic trust’.

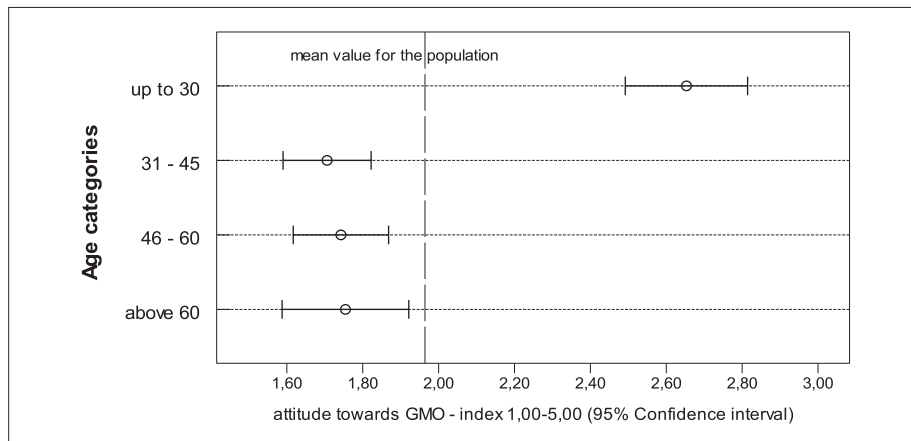
**Table 2: Predictors of attitudes towards GMO
(OLS standardised regression coefficients)**

predictors:	Model 1 (β)	Model 2 (β)
– trust in social actors (index)	*** 0.200	*** 0.181
– knowledge about GMOs (index)	*** 0.179	* 0.096
– self-assessment of knowledge about GMOs	0.031	0.052
– age		*** -0.280
– gender: man (binary)		*** 0.139
– education level		*** -0.178
– size of place of living		* 0.085
– type of education: technical or natural science (binary)		0.042
Weighted N	431	418
Adjusted R ²	0.075	0.181
F	*** 12.560	*** 12.526

*** $p < 0.01$; ** $p < 0.05$; * $p < 0.10$

A comparison of Model 1 and Model 2 also revealed that the predictive power of the model becomes substantially stronger when demographic variables are included: amount of explained variance (R^2) in the second model substantially increased in comparison to the first model (from 0.075 to 0.181). We can see that the age of respondents has the strongest effect (-0.280): young respondents are more in favour of GMOs than older respondents (see an illustration of this relation on a bivariate level in the Figure 2). It is also interesting that the level of education had a negative effect (-0.178) on attitudes towards GMOs: highly educated respondents were more critical towards GMOs than those with lower education. We can also see a significant effect of gender (0.139): men were less critical towards GMOs than women.

Figure 2: Attitudes towards GMOs according to the age of respondents (mean on the scale from 1 to 5)

5 Discussion

Compared to previous research about attitudes towards GMOs among Europeans, our research confirmed that Slovenians are more sceptical towards the use of GMOs in food, and even towards their use in medicine where they see fewer difficulties (Eurobarometer 64.3 2006; Eurobarometer 341 2010; Plahuta et al. 2007; Šorgo and Ambrožič-Dolinšek 2009). Slovenians have predominantly negative attitudes towards all nine measured aspects of GMOs, merged into the attitude index. When it comes to GMOs, Slovenians mostly trust medical doctors and scientists. The social actors with the lowest level of trust are politicians. This result is in line with the results of several surveys on the reputation of different professions where medical doctors are usually at the top of the list (Toš and Malnar 2002). Our results are also comparable to the results of other studies that measure trust in social actors in other scientific fields. Those results also show that Slovenians have an increased trust in scientists and a decreased trust in politicians (Ivanišin 2008).

Results show a statistically significant correlation between attitudes towards GMOs and trust in social actors. Besides that, trust in social actors is a more important factor for, and has a stronger effect on attitudes towards GMOs than individuals' knowledge about GMOs. Taking into account that our research also revealed low level of knowledge about GMOs among Slovenian population, that is in line with research of Siegrist and Cvetkovich (2000) who found out that when individual lacks knowledge about hazard, trust in authorities (i.e. social actors) managing the hazard determines perceived risks and benefits. On the other hand, they found no significant correlations between trust and perception of risk and benefits for hazards about people that were knowledgeable. Our research also shows that those who trust more in one individual social actor mostly place greater trust in other social actors. A higher level of trust in

social actors in general or individual social actors (especially food stores and scientists) leads to a more positive attitude towards GMOs. However, trust in various social actors has a different effect on attitudes towards GMOs. This is in line with our hypothetical expectations and previous research (Finucane 2002; Frewer et al. 2003). On the one hand, trust in food stores and scientists provides the most important positive effect on attitudes towards GMOs: those who trust in food stores and scientists are less afraid of the potential negative effects of GMOs, because they perceive those social actors to be competent enough (to have enough knowledge), honest (to tell the truth about GMOs) and to be working for the greater good of all citizens. On the other hand, among all the social actors, trust in journalists was an exception – the trend of correlation with attitude was just the opposite: a higher trust in journalists leads to more negative attitudes towards GMOs. The main possible question is therefore: do journalists spread negative attitudes towards GMOs? A media analysis of news text about GMOs in 2009 and 2010 showed a predominately negative representation of GMOs in the Slovenian mass media (Erjavec and Zajc 2011).

The next important finding of our research was that a higher level of trust in social actors does not necessarily lead to a stronger effect on attitudes toward GMOs: for example, our research shows that medical doctors are the most trustworthy. But, in the regression model, trust in medical doctors has no statistically significant effect on attitudes towards GMOs. A possible explanation for this could be the fact that journalists do not perceive medical doctors as important sources of information regarding GMOs. A source analysis of news texts regarding GMOs in the Slovenian mass media from 2009 to 2010 showed that medical doctors were not a key source of information about GMOs (Erjavec and Zajc 2011).

6 Conclusions

Our research confirmed all of our hypotheses about the relationship between trust in social actors and attitudes towards GMOs. Higher trust in one group of social actors leads to higher trust in other groups of social actors. This study also shows that trust in some social actors is a more important factor than trust in other actors. Higher trust in social actors in general or individual social actors, especially food stores and scientists, leads to more positive attitudes toward GMOs. But, a high level of trust does not necessarily lead to high effect: for example, medical doctors are the most trustworthy while in the regression model trust in medical doctors has no statistical significance. Among social actors, trust in journalists was an exception – higher trust in journalists leads to more negative attitudes towards GMOs.

Research also confirmed that trust in social actors is a more important factor for, and has a stronger effect on, attitudes towards GMOs than individuals' knowledge about GMOs. Results also confirmed the hypothesis that the effect (predictive power) of demographic factors (such as age, gender and education) overcomes the effect of trust and knowledge. Respondents who were young, male or had a lower level of education had a more positive attitude towards GMOs than older, female or highly educated respondents.

References

- Banducci, Susan A., Karp, Jeffrey A., and Murray, Gregg (2004): Knowledge, Communication and Opinion formation: Comparing Attitudes Regarding Genetically Modified Foods. Annual Conference of the Midwest Political Science Association Meeting: 1–29. Chicago, Illinois.
- Barber, Bernard (1983): *The Logic and Limits of Trust*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Batrinou, Anthimia M., Spiliotis, Vassilis, and Sakellaris, George (2008): Acceptability of genetically modified maize by young people. *British Food Journal*, 110 (3): 250–259.
- Bonny, Sylvie (2003): Why are most Europeans opposed to GMOs? Factors explaining rejection in France and Europe. *Electronic Journal of Biotechnology*, 6 (1): 50–71.
- Bukenya, James O., and Wright, Natasha R. (2007): Determinants of consumer attitudes and purchase intentions with regard to genetically modified tomatoes. *Agribusiness*, 23 (1): 117–130.
- Christoph, Inken B., Bruhn, Maike, and Roosen, Jutta (2008): Knowledge, attitudes towards and acceptability of genetic modification in Germany. *Appetite*, 51 (1): 58–68.
- Dunn, John (1988): Trust a political agency. In D. Gambetta (eds.): *Trust: Making and breaking cooperative and relations*: 73–93. New York: Blackwell.
- Eagly, Alice Hendrickson, and Shelly Chaiken (1993): *The psychology of attitudes*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Erjavec, Karmen, and Zajc, Jožica (2011): Stališča slovenskih medijev o gensko spremenjenih organizmih. *Družboslovne razprave*, 27 (4): 25–43.
- Erjavec, Karmen, Poler Kovačič, Melita, Zajc, Jožica, Juvančič, Luka, Žgajnar, Jaka, Šuštar-Vozlič, Jelka, Čergan, Zoran, Bergant, Janez, and Meglič, Vladimir (2012): *Socio-ekonomski dejavniki gojenja gensko spremenjenih rastlin v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Eurobarometer 64.3 (2006): *The Europeans and biotechnology in 2005: patterns and trends*. Brussels: European Commission: Directorate-General for Research.
- Eurobarometer 341 (2010): *Europeans and biotechnology in 2010: Winds of change?* Brussels: European Commission: Directorate-General for Research.
- Festinger, Leon (1957): *A theory of cognitive dissonance*. New Haven: Stanford University Press.
- Finucane, Melissa L. (2002): Mad cows, mad corn and mad communities: The role of socio-cultural factors in the perceived risk of genetically-modified food. *Proceedings of the Nutrition Society*, 61 (1): 31–37.
- Frewer, Lynn J., Howard, Chaya, Hedderley, Duncan, and Shepherd, Richard (1996): What determines trust in information about food-related risks? Underlying psychological constructs. *Risk Analysis*, 16 (4): 473–86.
- Frewer, Lynn J., and Shepherd, Richard (1995): Ethical concerns and risk perceptions associated with different applications of genetic engineering: Interrelationships with the perceived need for regulation of the technology. *Agriculture and Human Values*, 12 (1): 48–57.
- Frewer, Lynn K., Scholderer, Joachim, and Bredahl, Lone (2003): Communicating about the Risks and Benefits of Genetically Modified Foods: The Mediating Role of Trust. *Risk Analysis*, 23 (6): 1117–1133.
- Gabarro, John J. (1987): *The dynamics of taking charge*. Boston: Harvard Business School Press.
- Giddens, Antony (1990): *The Consequences of Modernity*. Stanford, CA: Stanford University Press.

- Giffin, Kim (1967): The contribution of studies of source credibility to a theory of interpersonal trust in the communication process. *Psychological Bulletin*, 68 (2): 104–120.
- Hamstra, Ir Anneke (1998): Public opinion about Biotechnology: A survey of surveys. The Hague: Cambridge Biomedical Consultants Limited.
- House, Lisa, Lusk, Jayson, Jaeger, Sara, Traill, W. Bruce, Moore, Melissa, Valli, Carlotta, Morrow, Bert, and Yee, Wallace M. S. (2005): Objective and Subjective Knowledge: Impacts on Consumer Demand for Genetically Modified Foods in the United States and the European Union. *AgBioForum*, 7 (3): 113–123.
- Ivanišin, Marko (2008): Slovenci in znanost: Rezultati in zaključki obstoječih empiričnih raziskav o odnosu Slovencev do znanosti, tehnologije in tehnik. *Teorija in praksa*, 45 (5): 480–498.
- Lang, John T., and Hallman, Will K. (2005): Who Does the Public Trust? The Case of Genetically Modified Food in the United States. *Risk Analysis*, 25 (5): 1241–1252.
- Luhmann, Niklas (1979): Trust and Power. Chichester: Wiley.
- Lundvall, BengtÅke (2000): Understanding the Role of Education in the Learning Economy: The Contribution of Economics. In OECD (ed.): *Knowledge Management in the Learning Society*: 11–36. Paris: OECD.
- Malnar, Brina (2004): Vrednotenje pomena politike in problem nizkega zaoanjanja v slovenskem prostoru. In B. Malnar, and I. Bernik (eds): *S slovenkami in Slovenci na štiri oči*: 131–151. Ljubljana, FDV, IDV-CJMMK.
- Marris, Claire (2001): Public views on GMOs: Deconstructing the Myths. *EMBO Reports*, 2 (7): 545–548.
- McKnight, Harrison D., and Chervany, Norman L. (1996): The meanings of trust. Minnesota: MIRSC, University of Minnesota.
- Moon, Wanki, and Balasubramanian, Silva K. (2004): Public attitudes toward agrobiotechnology: The mediating role of risk perceptions on the impact of trust, awareness, and outrage. *Review of Agricultural Economics*, 26(2): 186–208.
- Moseley, Bevan E. B. (2002): Safety assessment and public concern for genetically modified food products: the European view. *Toxicologic Pathology*, 30(1): 129–131.
- Navarro, Mariechel J. (ed.) (2009): *Communicating Crop Biotechnology: Stories from Stakeholders - ISAAA Brief 40*. Ithaca, New York: The International Service for the Acquisition of Agri-biotech Applications (ISAAA).
- Paparini, Andrea, and Romano-Spica, Vincenzo (2004): Public health issues related with the consumption of food obtained from genetically modified organisms. *Biotechnology Annual Review*, 10 (2): 85–122.
- Pardo, Rafael, Midden, Cees, and Miller, John D. (2002): Attitudes toward biotechnology in the European Union. *Journal of Biotechnology*, 98(1): 9–24.
- Plahuta, Primož, Tivadar, Blanka, and Raspor, Peter (2007): Slovenian public opinion regarding genetically modified organism in winemaking. *Acta Alimentaria*, 36 (1): 61–73.
- Poortinga, Wouter, and Pidgeon, Nick F. (2005): Trust in Risk Regulation: Cause or Consequence of the Acceptability of GM Food? *Risk Analysis*, 25 (1): 199–209.
- Priest, Susanna H., Bonfadelli, Heinz, and Rusanen, Maria (2003): The “Trust Gap” Hypothesis: Predicting Support for Biotechnology Across national Cultures as a Function of Trust in Actors. *Risk Analysis*, 23(4): 751–766.
- Ramon, Daniel, Diamante, Alicia, and Calvo, Maria D. (2008): Food biotechnology and education. *Electronic Journal of Biotechnology*, 11(5): 1–5.

- Rempel, John K., Holmes, John G., and Zanna, Mark P. (1985): Trust in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49 (1): 95–112.
- Seligman, Adam B. (2000): *The Problem of Trust*. Princeton: Princeton University Press.
- Siegrist, Michael, and Cvetkovich, George (2000): Perception of Hazards: The Role of Social Trust and Knowledge. *Risk Analysis*, 20(5): 713–719.
- Sitkin, Sim B., and Roth, Nancy L. (1993): Explaining the limited effectiveness of legalistic “remedies” for trust/distrust. *Organization Science*, 4 (3): 367–392.
- Šorgo, Andrej, and Ambrožič-Dolinšek, Jana (2009): Biotechnology teaching. The relationship among knowledge of, attitudes toward and acceptance of genetically modified organisms (GMOs) among Slovenian teachers. *Electronic Journal of Biotechnology*, 12 (3): 1–13.
- Šorgo, Andrej, Jaušovec, Norbert, Jaušovec, Ksenija, and Puhek, Miro (2012): The influence of intelligence and emotions on the acceptability of genetically modified organisms. *Electronic Journal of Biotechnology*, 15 (1): 1–11.
- Stroebe, Wolfgang, and Klaus, Jonas (1990): Einstellungen II: Strategien der Einstellungsänderung. In W. Stroebe. *Sozialpsychologie: Eine Einführung*. Berlin: Springer.
- Sybesma, Wilbert, Hugenholtz, Jeroen, De Vos, Willem M., and Smid, Eddy J. (2006): Safe use of genetically modified lactic acid bacteria in food. Bridging the gap between consumers, green groups, and industry. *Electronic Journal of Biotechnology*, 9(4): 424–448.
- Sztompka, Piotr (1999): *Trust: a sociological theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toš, Niko, and Malnar, Brina (2002): Stališča o zdravju in zdravstvu: Analize rezultatov raziskav iz obdobja 1994–2001. In N. Toš and B. Malnar (eds.): *Družbeni vidiki zdravja*: 87–162. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede: CJM.
- Weick, Karl. E, and Roberts, Karlene H. (1993): Collective mind in organizations: Heedful interrelating on flight decks. *Administrative Science Quarterly*, 38 (3): 357–381.
- White, Mathew P., Pahl, Sabine, Buehner, Marc, and Haye, Andreas (2003): Trust in risky messages: The role of prior attitudes. *Risk Analysis*, 23 (4): 717–726.
- Zajc, Jožica, and Erjavec, Karmen (2012): “Othering” agricultural biotechnology: Slovenian media representation of agricultural biotechnology. *Public Understanding of Science*. Available on: <http://pus.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/early/2012/11/21/0963662512467412.full.pdf+html> (23. 11. 2012).

Authors' data:

doc. dr. Mitja Hafner Fink

e-naslov: mitja.hafner-fink@fdv.uni-lj.si

Jožica Zajc

e-naslov: jozica.zajc@fdv.uni-lj.si

red. prof. dr. Karmen Erjavec

e-naslov: karmen.erjavec@fdv.uni-lj.si

doc. dr. Samo Uhan

e-naslov: samo.uhan@fdv.uni-lj.si

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

Miro Haček, Simona Kukovič, Anja Grabner

ODNOSI MED ORGANI OBLASTI V SLOVENSKI LOKALNI SAMOUPRAVI

IZVLEČEK: Prispevek analizira odnose med organi oblasti v zakonodajni (občinski svet) in izvršilni (župan, podžupan) veji oblasti v slovenskem sistemu lokalne samouprave. Pri tem v ospredje postavlja vloge župana, direktorja občinske uprave in občinskega sveta ter odnos župana do obeh slednjih organov, ki se je v zadnjih dveh desetletjih močno spremenil. Teoretično izhodišče prispevka je kategorizacija Mouritzena in Svare (2002), ki sta oblikovala idealne modele izvršilne oblasti na subnacionalni ravni oblasti ter odnose znotraj le-teh. Na podlagi dosedanjih empiričnih raziskav bomo analizirali delovanje organov izvršilne in zakonodajne veje oblasti ter njihove medsebojne odnose, pri tem pa izhajali iz predpostavke, da odnosi ne ustrezajo precej togo določenim normativnim okvirom, ampak jih v praksi pogosto presegajo.

KLJUČNE BESEDE: občina, odnosi, župan, direktor občinske uprave, občinski svet

Relations between authorities in the Slovenian local self-government system

ABSTRACT: The paper aims to analyse the relationship between the legislative (municipal council) and executive (mayor, deputy mayor) branches of power in the Slovenian system of local self-government. In the centre lies the role of the mayor, the role of the director of the municipal administration and the role of the municipal council together with the relationship (which has changed significantly in the past two decades) between the mayor and these two bodies. The theoretical anchor of the contribution is the work of Mouritzen and Svava (2002) where the authors categorise ideal models of executive government at the sub-national levels of government and the relations inside the executive. Based on previous empirical research studies, we analyse the functioning of the executive and legislative branches of power and their mutual relations, starting from the assumption that those relations do not correspond to the quite rigidly defined normative frameworks, but in practice often move beyond them.

KEY WORDS: municipality, relations, mayor, director of municipal administration, municipal council

1 Uvod

Lokalna samouprava je ključni element v političnem sistemu (evropske) liberalne demokracije (Stoker 1991: 1) in je civilizacijska pridobitev ter teoretična in praktična sestavina vseh sodobnih demokratičnih političnih sistemov. Najpreprostejša opredelitev lokalne samouprave je, da je to tista raven oblasti, ki je najbližja državljanom, tako da ima nalogo zastopati pomen in stališča lokalnosti. Uresničevanje lokalne samouprave je zahtevna naloga, ki se nanaša predvsem na delitev pristojnosti med državo in lokalnimi skupnostmi (Brezovšek in dr. 2008: 120). Prava vloga lokalne samouprave je v vertikalni delitvi oblasti. Z delitvijo oblasti med državo in lokalnimi skupnostmi je oblast države (centra) omejena tako, da je manj možnosti za njeno odtujitev in zlorabo (Vlaj 1998). Sistem lokalne samouprave v demokratični državi omogoča, da so nekatere javne službe učinkovitejše in zmogljivejše, kot bi bilo to mogoče, če bi bila vsa oblast centralizirana (Vlaj 2004). Načela, ki vodijo lokalno samoupravo, so: načelo avtonomije, načelo subsidiarnosti in načelo regionalizacije. Načelo avtonomije temelji na neodvisnosti enot lokalne samouprave od države. Načelo subsidiarnosti govori o prenosu odločanja na najnižjo možno raven v korist prebivalcev. Načelo regionalizacije pa sloni na prenosu dela politične in ekonomske moči z države na nižje enote lokalne samouprave (Brezovšek 2005: 69). Primarna naloga lokalne samouprave je torej prenos odločanja o zadevah lokalnega pomena (zadeve, ki se dotikajo vseh prebivalcev lokalne skupnosti) na lokalno raven. Lokalna samouprava dodeljuje moč odločanja najnižji možni enoti, kar pomeni, da lokalna skupnost pridobi status samoupravnosti, avtonomije (Brezovšek in dr. 2008: 120).

Na območju Slovenije je bila lokalna samouprava uvedena že sredi 19. stoletja z avstrijskim začasnim zakonom o občinah, ki ga je leta 1849 podpisal cesar; prva občinska zastopstva so bila na Kranjskem izvoljena leta 1850. Šestnajst let kasneje je bil izdan deželni zakon o občinah, in od takrat se je zakonodajno urejanje lokalne samouprave nizalo nepretrgoma vse do leta 1955, ko je bil uveden socialistični komunalni sistem, ki je lokalno samoupravo *de facto* odpravil. V komunalnem sistemu je bila občina tako imenovana družbenopolitična skupnost, ki je delovala predvsem v imenu države, lokalna samouprava pa se je deloma odvijala zgolj v krajevnih skupnostih. Lokalna samouprava v Sloveniji je bila ponovno vzpostavljena januarja 1995, ko so začele delovati teritorialno spremenjene občine z novo funkcionalnostjo in organizacijo. V letih po ponovni uvedbi lokalne samouprave se je zgodilo veliko sprememb, zlasti na zakonodajnem področju (Brezovšek in dr. 2008: 124–127). Ustava Republike Slovenije v 139. členu občino opredeljuje kot temeljno samoupravno lokalno skupnost, ki obsega naselje ali več naselij, ki jih povezujejo skupne potrebe in interesi prebivalcev. Zakon o lokalni samoupravi (1. in 2. člen) definira občino kot temeljno lokalno samoupravno skupnost, ki v okviru ustave in zakonov samostojno ureja in opravlja svoje zadeve ter rešuje naloge, ki so nanjo prenesene z zakoni. Slednja je tudi ena najbolj pogostih definicij občine, obsega pa tri glavne sestavine: je najvažnejša oblika lokalne samouprave; se je oblikovala v okviru naravne, zgodovinsko nastale lokalne skupnosti, kakršne so naselja (eno ali več, povezanih s skupnimi interesi), in ima položaj samoupravnosti

(Šmidovnik 1995: 63). Delovno področje občine je v ustavi dokaj ozko opredeljeno, saj pod pristojnosti občine spadajo le lokalne zadeve, ki jih občina ureja samostojno in ki zadevajo prebivalce občine. Delovanje občine krojijo trije organi – občinski svet, nadzorni odbor in župan.

Globino spajanja uprave in politike sta intenzivno proučevala Mourtizen in Svara (2002); analizirala sta, kako politični (župan) in upravni (direktor občinske uprave) voditelji vplivajo drug na drugega, pa tudi kako tako politični kot upravni izvršilni politični lokalni akterji vplivajo na lokalno zakonodajno telo. Na podlagi opravljenih analiz sta izoblikovala štiri modele vladanja na lokalni ravni, ki jih lahko apliciramo na občinsko raven oblasti, in sicer:

- *model močnega župana*: Izvoljeni župan nadzira delovanje večine občinskega sveta in je tudi zakonsko v celoti odgovoren za vse izvršilne funkcije. Direktor občinske uprave opravlja naloge, ki jih določi župan; tako je podrejen županu, saj ga ta lahko zaposli in tudi odpusti brez soglasja drugih politikov ali političnih organov. Poleg direktorja občinske uprave lahko župan zaposli tudi politične svetovalce, ki mu pomagajo pri njegovih funkcijah.
- *model vodje odbora*: Ena oseba je očitni politični vodja občine – lahko ima (ali pa tudi ne) naziv župan. Politični vodja lahko nadzira in vodi občinski svet. V tem modelu so izvršilne moči razdeljene. Politični vodja je lahko pristojen za nekatere izvršilne funkcije, za ostale pa je pristojno kolektivno telo, ki ga sestavljajo izvoljeni politiki in direktor občinske uprave.
- *model kolektivnega telesa*: Center odločanja je kolektivno telo, izvršilni odbor, ki je odgovoren za vse izvršilne funkcije. Izvršilni odbor sestavljajo izvoljeni politiki in župan, ki mu tudi predseduje.
- *model občinski svet – menedžer*: v tem modelu so vse izvršilne funkcije v rokah strokovnega administratorja (direktorja lokalne uprave oz. mestnega menedžerja), ki ga imenuje občinski svet. Občinski svet ima sicer splošen nadzor nad politiko, vendar je v sodelovanju omejen na področje upravnih zadev. Občinski svet je razmeroma majhno telo; vodi ga župan, ki je formalno predsedujoči in zadolžen za protokolarne funkcije (Mourtizen in Svara 2002: 55–56).

Pri oblikovanju modelov je njuno razmišljanje temeljilo na hipotezi, da strukturne značilnosti občinske oblasti v neki določeni državi odražajo ravnovesje ali kompromis med tremi organizacijskimi načeli, in sicer med:

- *vladanjem ljudstva*: načelo vladanja ljudstva pomeni, da morajo državljani, ki so izvoljeni za določeno politično funkcijo, intenzivno in učinkovito sodelovati pri sprejemanju odločitev. Predstavniška demokracija se po definiciji povezuje z vladanjem ljudstva. Izvoljeni predstavnik predstavlja povezavo med državljani in organi vladanja, pogosto pa služi tudi kot neformalni varuh, ki pomaga izboljšati odzivnost osebja za potrebe posameznega državljana. Glede na njihovo neposredno odgovornost do volivcev si politiki prizadevajo odgovarjati na njihove potrebe in želje;

- *političnim vodstvom*: vloga politikov v upravno-političnem odnosu je v spodbujanju pomembnih odločitev ter vnašanju energije in strasti v politični sistem (Aberbach in dr. 1981). V pojmu »politično vodstvo« je torej združeno zbiranje spornih vprašanj, predlaganje inovativnih načrtov in projektov, dajanje usmeritev, generiranje virov, sklepanje kompromisov, vključevanje državljanov, skratka premikanje stvari. Potencialni politični voditelji dajejo usmeritve za vodenje;
- *strokovnostjo*: lokalna samouprava mora biti organizirana tudi na načelu strokovnosti, racionalnosti in učinkovitosti, kar omogočajo strokovnjaki, ki imajo posebne poglede in predstavljajo ozadje vladanja. Politiki se odzivajo na zahteve, strokovnjaki pa iščejo rešitve za zagotavljanje potreb (Svara 1990). Večina mest različnih velikosti poskrbi za kombinacijo političnega vodstva z upravnim znanjem. Strokovnjak je lahko menedžer, ki ga izbere lokalni svet in mu podeli široko odgovornost, ne le do neposredne upravne organizacije, ampak tudi da služi kot strokovni vodja, ki identificira probleme in daje lokalnemu svetu priporočila za oblikovanje politik (Mouritzen in Svara 2002: 51–53).

Kljub temu da Mouritzen in Svara pri svoji analizi upoštevata vsa tri organizacijska načela, kot izhodišče za razvoj tipologije postavljata politično vodstvo. Temeljno vprašanje je namreč, kako se politična moč pridobiva, vzdržuje/ohranja, izvaja in deli. Politična moč je odvisna od stopnje nadzora političnega akterja – bodisi ene osebe bodisi kolektivnega organa – na dveh prizoriščih. Prvič, v kolikšni meri nadzoruje ena oseba ali več političnih akterjev občinski svet, in drugič, v kolikšni meri eden ali več političnih akterjev nadzoruje izvrševanje nalog. Formalna struktura nam lahko odgovori na zastavljeni vprašanji, vendar avtorja opozarjata, da so (vsaj tako ali pa še bolj) pomembna vzpostavljena neformalna pravila in norme v določenih občinskih organih (Heinelt in Hlepas 2006: 31).

Idealnotipski modeli Mouritzena in Svare so, kljub temu da bo bili objavljeni razmeroma nedavno, v zadnjem desetletju postali eden klasičnih temeljnih kamnov¹ študijam, ki raziskujejo horizontalne institucionalne odnose v posameznih sistemih lokalnih samouprav po svetu. Ena najbolj ekstenzivnih tovrstnih študij je študija Heinelta in Hlepasa (2006: 32), ki sta v študiji sedemnajstih evropskih sistemov lokalne samouprave ugotovila, da največje število evropskih držav uporablja model močnega župana.²

Ob analiziranju vseh dejavnikov in spremenljivk, ki sta jih Mouritzen in Svara (2002) upoštevala pri uvrščanju držav v določen model vladanja na lokalni ravni oblasti, se

1. Poleg študije Mouritzena in Svare (2002) se v upravni znanosti kot klasični tipologiji najpogosteje omenjata deli Paga in Goldsmitha (1987) ter Hessa in Sharpa (1991). Prvo se osredotoča predvsem na odnose med centralno in subnacionalnimi oblastmi, drugo pa je ena najbolj dodelanih primerjalnih analiz sistemov lokalne samouprave.
2. V model nočnega župana sta avtorja uvrstila Nemčijo, Francijo, Poljsko, Madžarsko, Grčijo, Italijo, Portugalsko, Španijo, šest avstrijskih zveznih držav ter dele Velike Britanije, v model vodje odbora dele Velike Britanije, Dansko, Švedsko in tri avstrijske zvezne države, v model kolektivnega telesa Belgijo, Češko republiko, Nizozemsko in Švico ter v model občinski svet – menedžer Irsko.

nam odpira vprašanje, kateremu modelu se najbolj približa delitev horizontalne oblasti na ravni lokalne samouprave (občin) v Sloveniji. V tem prispevku bomo poskušali na to vprašanje odgovoriti na podlagi analize institucionalnega vidika položaja župana v sistemu slovenske lokalne samouprave ter z zbranimi empiričnimi podatki o odnosu med izvršilno (župan, direktor občinske uprave) in zakonodajno (občinski svet) vejo oblasti na lokalni ravni.

2 Vloga in položaj župana v slovenski občini

2.1 Normativne pristojnosti župana in občinskega sveta

Župan je individualni organ občine – politični funkcionar, izvoljen na neposrednih volitvah za mandatno dobo štirih let (Kaučič in Grad 2008: 369). Župana volijo volivci, ki imajo v občini stalno prebivališče, na splošnih, neposrednih in tajnih volitvah. Volitve se opravijo hkrati z volitvami v občinski svet. Pravico voliti in biti voljen za župana ima vsak občan, ki ima volilno pravico pri volitvah v občinski svet. Župana lahko kandidirajo politične stranke in volivci, pri čemer je število potrebnih podpisov podpore s strani volivcev odvisno od velikosti občine. Za župana je izvoljen kandidat, ki dobi večino oddanih glasov volivcev. V skladu z organizacijo dela občine in porazdelitvijo pristojnosti v okviru nalog občine med občinske organe je funkcija župana eksekutivna (izvrševalna) in koordinativna (usklajevalna). Ena temeljnih pristojnosti župana je predstavljanje in zastopanje občine ter vodenje sej občinskega sveta, pri čemer ima župan pravico sklicevati seje občinskega sveta, nima pa pravice glasovanja. V skladu s klasičnim Montesquieujevim načelom delitve politične oblasti župan na lokalni ravni kot izvršilni organ izvaja odločitve zakonodajnega telesa (občinskega sveta), pri čemer ima predlagalno pravico, saj lahko občinskemu svetu predlaga v sprejem občinski proračun, odloke in druge občinske akte. Župan je »gospodar« občine, saj vsakodnevno s podpisi raznih pogodb, javnimi razpisi, racionalnim in gospodarnim izvajanjem proračuna ter doslednim upoštevanjem načela dobrega gospodarjenja skrbi za premoženje občine, ga plemeniti in skrbi za povečevanje njegove vrednosti. Županova najpomembnejša funkcija je predstojništvo občinske uprave, ki jo običajno po pooblastilu župana neposredno vodi direktor občinske uprave (v nadaljevanju DOU); prek občinske uprave župan izvaja lastno politiko, pri čemer pa lahko prihaja tudi do težav, če župan v občinskem svetu ne uživa večinske podpore.

Osrednji zakonodajni organ slovenske občine je občinski svet, ki je najvišji organ odločanja o vseh zadevah v okviru pravic in dolžnosti občine. Prav tako kot župan je tudi svet izvoljen na podlagi neposrednih, splošnih, tajnih in svobodnih volitev. Občinski svet šteje od 7 do 45 članov, odvisno od števila prebivalcev občine, njegov mandat pa traja štiri leta. Pristojnosti občinskega sveta so: sprejemanje statuta občine, odlokov in drugih občinskih aktov; sprejemanje prostorskih in drugih načrtov razvoja občine; sprejemanje občinskega proračuna in zaključnega računa; imenovanje in razreševanje članov nadzornega odbora ter članov komisij in odborov občinskega sveta; imenovanje in razreševanje predstavnikov občine v sosvetu načelnika upravne enote; odločanje o pridobitvi in odtujitvi nepremičnin ter nadzor nad delom župana, podžupana in občinske

uprave glede izvrševanja odločitev občinskega sveta (Zakon o lokalni samoupravi, 29. člen).

Današnji sistem delitve pristojnosti med izvršilno in zakonodajno funkcijo na lokalni ravni je nastal z zakonskimi spremembami leta 1998, ko se je med drugim na novo določilo razmerje med občinskim svetom in županom.³ Ribičič (1999: 426) ugotavlja, da je velika moč poslancev, ki so v mandatu 1996–2000⁴ opravljali tudi župansko funkcijo, pripeljala do rešitev, ki županom pretirano utrjujejo položaj. Župan se na primer – ne glede na velikost občine – sam odloči, ali bo funkcijo župana opravljal poklicno ali nepoklicno. Tako prihaja do primerov, ko majhne občine vodijo profesionalni župani, na drugi strani pa nekatere velike občine vodijo neprofesionalni župani. Župan od normativnih sprememb leta 2005 naprej tudi samostojno imenuje podžupane izmed izvoljenih članov občinskega sveta, ki jih lahko pooblasti za opravljanje nekaterih nalog, ki sicer sodijo v njegov lastni delokrog. Prejšnji sistem občin je sledil nekoliko drugačni logiki. Temeljlil je namreč na komunalnem sistemu, kjer je osrednjo vlogo igrala občina kot komuna, ki naj bi bila temeljna družbenoekonomska celica na določenem področju, hkrati pa tudi temeljna enota državne oblasti, saj ji je bilo naloženo izvajanje večine državnih predpisov (Grad 1998: 100). Njen položaj je bil zato dvojen. Po eni strani je bila neposredno vpeta v sistem državne uprave, v okviru katerega je izvrševala zvezne in republiške predpise, na drugi strani pa je opravljala tudi funkcije iz izvirne lastne pristojnosti. Razmerje med količino državnih nalog in tistih iz izvirne pristojnosti je bilo približno štiri petine proti eni petini v korist državnih (Vlaj 1998: 15).

2.2 Odnos med županom in direktorjem občinske uprave

Občinska uprava opravlja naloge upravnega, strokovnega, pospeševalnega in razvojnega tipa, ki temeljijo na zagotavljanju javnih služb občinske pristojnosti. V njeni pristojnosti je izvajanje odločitev župana in občinskega sveta ter priprava strokovnih podlag za njihove odločitve. Občinsko upravo na predlog župana s splošnim aktom ustanovi občinski svet. Njegova naloga je tudi, da določi naloge in notranjo organizacijo uprave. Njen predstojnik je župan, direktor občinske uprave pa skrbi za organizacijo in koordinacijo nalog občine oziroma za vodenje občinske uprave. Občinska uprava opravlja nadzor nad izvajanjem občinskih predpisov in drugih aktov, ki urejajo občinske pristojnosti, zato lahko občinska uprava ustanovi občinsko inšpekcijo, ki ima enake pristojnosti kot inšpekcija na državni ravni. Občinska uprava o upravnih stvareh odloča na prvi stopnji. Zoper njene odločbe je dovoljena pritožba, o kateri odloča župan. Ker Zakon o lokalni samoupravi opredeljuje, da je občinska uprava pod neposrednim

3. V obdobju med 1995 in 1998 je bilo razmerje med občinskim svetom in županom nekoliko drugačno kot danes, saj je občinski svet vodil predsednik občinskega sveta, ki je predstavljal svet, ga skliceval in vodil njegove seje. Predsednika občinskega sveta je izmed svojih članov izvolil občinski svet, ki je lahko izvolil tudi enega ali več podpredsednikov sveta. Župan je lahko sklic seje zgolj predlagal, če pa predsednik občinskega sveta seje ni sklical v enem mesecu, jo je lahko neposredno sklical župan.
4. V mandatnem obdobju 1996–2000 je v parlamentu sedelo rekordno število poslancev županov. Do lokalnih volitev 1998 (v času sprejemanja zakonov) je bilo v parlamentu takšnih 27.

nadzorom in vodstvom DOU, bomo v nadaljevanju podrobneje analizirali odnos med DOU in županom.

Določbe zakona, ki opredeljujejo odločanje in vodenje v občinski upravi, so presplošne, da bi same po sebi omogočale naravno, korektno in predvsem strokovno razdelitev pristojnosti ter odgovornosti med županom in DOU. Pojem DOU in njegovih pristojnosti v normativnem okviru ni natančno opredeljen in posledično ni jasno, kaj vse zajema, to pa pri konkretnem vodenju občinskih uprav povzroča težave. Tako so pristojnosti vodenja občinskih uprav v praksi heterogeno razdeljene med župane in DOU; največkrat je ta delitev dela odvisna od strokovnosti vsakega od njiju, od tega, ali župan opravlja funkcijo poklicno, od obstoja in števila ter pristojnosti podžupanov, nemalokrat pa tudi od subjektivnih odnosov med DOU in županom. Vsekakor se je treba zavedati, da je uspešnost občinske uprave večinoma odvisna prav od vodilnih strokovnih delavcev, saj se politični funkcionarji menjavajo; tako občinsko upravo pogosto zapustijo ravno takrat, ko pridobijo ustrezno strokovno znanje in veščine vodenja. Večino pomanjkljivosti in nejasnosti vodenja uprave bi bilo mogoče odpraviti že z jasno opredelitvijo nalog, ki jih imata župan in DOU v zvezi z vodenjem občinske uprave, ter tudi z intenzivnim izobraževanjem vodstvenega kadra (Prašnikar 2000: 48–49). V skladu z normativnim okvirom naj bi župan opravljal funkcijo odločanja, usmerjanja, delegiranja in nadzora, DOU pa funkcijo vodenja; v praksi pa je ta delitev dela pogosto precej megljena. Težava je v tem, da vloga DOU kot najvišjega javnega uslužbenca na lokalni ravni oblasti ni niti povsem upravna niti povsem politična. Od primera do primera se mešata politika in strokovnost, saj morajo DOU pogosto ravnati politično; župani pa se ravno tako velikokrat znajdejo v okoliščinah, ko se od njih pričakuje določena stopnja strokovnosti. Prav zaradi nejasnega odnosa med župani in DOU ter zaradi preohlapnih zakonskih določb o konkretnih nalogah DOU prihaja do nejasnih situacij, ki jih občine poskušajo reševati vsaka po svoje, največkrat prek pooblaščenja DOU s strani župana. Tako se vloga in moč DOU v slovenskih občinah razlikuje, saj imajo nekateri DOU precej več pooblastil s strani župana kot ostali. Ta diferenciacija se kaže tudi v participaciji DOU v procesu oblikovanja lokalnih politik, saj lahko nekateri sodelujejo pri sprejemanju (političnih) odločitev in nanje tudi vplivajo, medtem ko drugi že sprejete odločitve le izvajajo.

Opisana teoretična izhodišča so nam služila kot osnova za izvedbo empirične raziskave.⁵ Kot smo zapisali že v uvodu, sta nas v raziskavi zanimala župan kot vrh politične oblasti v občini in DOU kot vrh (strokovne) občinske uprave. Ker anketiranci že po naravi sestavljajo dve večji skupini (politično in upravno), smo jih tako – z namenom lažje primerjave glede formalne vloge ter odnosa političnih funkcionarjev in visokih javnih uslužbencev znotraj lokalnega političnega procesa – tudi razdelili. Anketni vprašalnik smo izvedli v občinah, kjer sploh poznajo funkcijo DOU (191 od skupaj 210 občin) v terminu od sredine aprila do začetka junija 2011; izpolnjen anketni vprašalnik je vrnilo 100 DOU (52,4 % vseh) in 80 županov (41,8 % vseh).

5. Več o raziskavi v knjigi *Lokalna demokracija IV: Aktualni problemi slovenske lokalne samouprave* (Bačlija 2012).

Razmerja med župani in DOU smo v empirični raziskavi obravnavali tako, da smo zajeli prenos izvajanja nalog župana na DOU, in z vidika medsebojnih odnosov. V izhodišču smo želeli ugotoviti, kolikšen odstotek županov je DOU sploh pooblastilo za izvajanje nalog iz njegove pristojnosti in katere so tiste javne naloge, ki jih župani s pooblastili prenašajo v izvajanje DOU. Kar 82,5 % županov je odgovorilo, da so DOU pooblastili za izvajanje vsaj ene naloge iz lastne pristojnosti. Še nekoliko višji (85 %) pa je odstotek odgovorov DOU, ki imajo takšno pooblastilo s strani župana. Primerjava odgovorov županov in DOU glede vrste nalog kaže, da je največ DOU pooblaščenih za naloge, povezane s sodelovanjem v projektnih skupinah za najzahtevnejše in ključne projekte v občini ter najzahtevnejše naloge občinske uprave, še zlasti na področjih javnih naročil in razpisov. Najmanj DOU je pooblaščenih za opravljanje nalog civilne zaščite in reševanj ter požarne varnosti, pa tudi za naloge, povezane z obrambnim načrtom občine, in druge naloge na področju obrambnih zadev. Glede na odgovore županov in DOU je prišlo do razhajanja pri nalogi vodenja postopkov in odločanja s področja delovnih razmerij (zaposlovanja) v občinski upravi. Kar 69,7 % županov pravi, da je za izvajanje te naloge pooblastilo svojega DOU, medtem ko enako trdi le 57,6 % DOU. Glede na precejšen odstotek županov, ki so na DOU prenesli vsaj del svojih pooblastil, so nas nekoliko presenetili podatki, ki so se nanašali na njuna medsebojna razmerja. Kar 72,2 % DOU se je odločilo za odgovor *sem podrejen*,⁶ kar na drugi strani sovпада z mnenjem županov o njihovi nadrejenosti (takšno je mnenje 84,4 % županov). Ugotovimo lahko, da se župani (tudi v primeru, ko za izvajanje nalog iz lastne pristojnosti pooblastijo DOU) zavedajo svoje nadrejenosti v razmerju do DOU; velja tudi obratno – DOU se kljub pooblastilom za izvajanje določenih nalog zavedajo svoje podrejenosti do župana.

Pri ugotavljanju medsebojnega (ne)sodelovanja župana in DOU smo uporabili zakonitosti timskega dela.⁷ Na podlagi načel, ki veljajo za timsko delo,⁸ smo anketirancem zastavili niz trditev.⁹ Ugotovili smo, da so se tako župani kot DOU največkrat odločili

6. Vprašanje se je glasilo: *V kakšnem položaju ste z županom (oz. direktorjem občinske uprave) glede na razdelitev nalog in pristojnosti?*
7. Po Armstrongu (1994) so značilnosti dobrega tima: (1) povezanost – člani skupine vedno združeni delujejo proti zunanjemu okolju; (2) člani skupine so drug od drugega odvisni – pri opravljanju nalog in uresničevanju ciljev se lahko zanašajo na sopomoč članov skupine; (3) znotraj skupine organizirajo svoja pravila in vedenjske vzorce; (4) znotraj skupine se ustvari določena ideologija ter (5) celota je močnejša kot seštevek posameznih členov.
8. Po Možini (1996: 117) so načela timskega dela: (1) pravočasno medsebojno informiranje, (2) odprtost in odkritost v pogovorih, (3) želja po doseganju skupnih ciljev, (4) vzpostavitev in negovanje zaupanja med člani skupine, (5) spoštovanje prispevkov drugih na podlagi argumentov in znanja, (6) pomoč in dopolnjevanje pri reševanju problemov posameznika, (7) sodelovanje, in ne samo nasprotovanje ter (8) možnost, da vsak posameznik svobodno izraža svoje misli in ideje.
9. Trditve so bile naslednje *Župan in DOU: ... komunicirata in se pravočasno medsebojno informirata; ... sta odprta za pogovore in odkrita drug do drugega; ... imata skupne interese in želita doseči skupne cilje; ... si medsebojno zaupata; ... svobodno izražata misli in izmenjujeta ideje; ... spoštujeja prispevke in mnenja drug drugega ter jih upoštevata; ...*

za odgovor *vedno oziroma pogosto*; najvišji odstotek (87,8 % s strani DOU in 92,5 % s strani županov) pa je dobila trditev *Župan in DOU upoštevata in izpolnjujeta skupne dogovore*. Na podlagi teh podatkov lahko sklepamo, da župani in DOU slovenskih občin v veliki meri delujejo po načelih dobrega tima. Miglič in Vukovič (2006: 71) nadalje navajata, da je ozračje v uspešnem timu sproščeno, neformalno in prijetno. Ker nas je zanimalo, kakšen je odnos med županom in DOU na delovnem mestu, smo v raziskavo vključili tudi to vprašanje. Največ DOU (48 %) se je odločilo za odgovor *strogo profesionalen*, sledi odgovor *polprofesionalen* (45,9 %); odgovor *prijateljski* so izbrali le redki posamezniki (6,1 %). Pri županih je najvišji odstotek (48,6 %) pri odgovoru *polprofesionalen*, sledi odgovor *strogo profesionalen* (41,9 %); odgovor *prijateljski* pa tudi pri tej skupini zavzema zadnje mesto (9,5 %).

Poleg opisanih razmerij smo želeli ugotoviti splošen pogled posamezne skupine akterjev na dihotomijo med upravo in politiko na lokalni ravni. Pri prvem vprašanju so na številčni lestvici anketiranci označili intenzivnost vpliva na področje, ki naj bi spadalo pod domeno nasprotne skupine akterjev. Tako so DOU označevali intenzivnost lastnega vpliva na lokalno politiko, župani pa na strokovnost. Anketiranci so lahko izbirali med vrednostmi od 0 do 10, pri čemer je vrednost 0 pomenila nič vpliva, vrednost 10 pa zelo veliko vpliva. Podatki kažejo, da znaša povprečje odgovorov DOU 4,69; povprečje županov pa 6,22. Na podlagi tega lahko sklepamo, da imajo župani več vpliva na strokovnost kot imajo DOU vpliva na lokalno politiko. V nadaljevanju smo županom in DOU ponudili niz trditev o razmerju med upravo in politiko ter jih prosili, da označijo, ali se z njimi strinjajo (glej tabelo 1).

si medsebojno pomagata in se dopolnjujeta, še posebej pri reševanju problemov; ... kot tim uspešno sodelujeta; ... se o delovnih obveznostih posvetujeta in jih usklajujeta; ... upoštevata in izpolnjujeta skupne dogovore. Pri vsaki trditvi so anketiranci izbirali med tremi možnimi odgovori: (1) *vedno oziroma pogosto*, (2) *občasno* ter (3) *redko oziroma nikoli*.

Tabela 1: Stališče županov in DOU do upravno-politične dihotomije na lokalni ravni (v odstotkih).

	DOU		Župani	
	DA	NE	DA	NE
Javni uslužbenci naj se ukvarjajo predvsem s tehničnimi in strokovnimi problemi.	85,6	14,4	84,6	15,4
Proces oblikovanja javnih politik naj bo izključna domena političnih funkcionarjev, ki imajo zato podeljen mandat s strani državljanov.	71,6	28,4	54,4	45,6
Vodenje občinske uprave župan v celoti prepušča DOU in se ne vmešava.	36,5	63,5	33,3	66,7
Župan se ne vmešava v odločanje v upravnem postopku na prvi stopnji.	83,5	16,5	91,1	8,9
DOU sodeluje pri oblikovanju (lokalnih) politik.	41,5	58,5	51,9	48,1
Župan povprečne slovenske občine bi moral vodenje občinske uprave v celoti prepustiti DOU kot najvišjemu in najbolje usposobljenemu javnemu uslužbencu v občini.	63,8	36,2	36,7	63,3

Vir: Raziskava »Modeli strukturiranja izvršilne oblasti na lokalni ravni« (2011).

Na tem mestu izpostavljamo strinjanje 63,8 % DOU (po drugi strani pa zgolj 36,7 % županov) s trditvijo, da bi *župan povprečne slovenske občine moral vodenje občinske uprave v celoti prepustiti direktorju občinske uprave, saj je ta najvišji in najbolje usposobljen javni uslužbenec v občini*. Če te podatke primerjamo s stanjem v slovenskih občinah, ugotovimo nizek odstotek strinjanja s trditvijo *Vodenje občinske uprave župan v celoti prepušča DOU in se ne vmešava v njegovo delo* tako pri DOU (36,5 %) kot pri županih (33,3 %). Na podlagi zbranih podatkov lahko sklenemo, da so DOU večinoma naklonjeni večji avtonomiji občinske uprave od politike ter povečanju lastne avtonomije pri delovanju v razmerju do župana, vendar pa glede na rezultate naše raziskave v praksi dejansko ni tako, saj večina županov vodenja občinske uprave v večjem delu ne prepušča DOU.

Ker smo želeli ugotoviti odstotek občin v Sloveniji, v katerih ima župan v primerjavi z DOU močnejšo vlogo v smislu opravljanja pristojnosti, smo odgovore glede prenosa izvajanja nalog župana na DOU ovrednotili;¹⁰ točkovni seštevek pa je občino uvrstil v posamezno skupino. V skupino 1 (*občine z močnim županom*) smo uvrstili občine, ki sploh nimajo DOU, in tiste, ki DOU sicer imajo, a ta nima pooblastil za izvajanje nalog iz županove pristojnosti oziroma so ta pooblastila zanemarljiva. V skupino 2 (*občine z*

10. Vsak odgovor smo ovrednotili z določenim številom točk, odvisno od narave naloge (če je šlo za *vođenje, samostojno odločanje* ali *nadzorovanje*, je odgovor prinesel po tri točke; za *izvajanje, opravljanje* in *izvrševanje* nalog po dve točki; za *sodelovanje* oziroma *skrb* po eno točko; točko smo prišteli tudi, če je anketirani dopisal nalogo, ki ni bila med ponujenimi odgovori). Kriterij za uvrščanje občin v določeno skupino je bil: 0–14 točk = skupina 1; 15–21 točk = skupina 2; 22–28 točk = skupina 3.

deljenimi pristojnostmi med županom in DOU) smo uvrstili občine, v katerih je župan del svojih pristojnosti prenesel v izvajanje na DOU. V skupino 3 (*občine z močnim DOU*) pa smo uvrstili občine, v katerih so DOU pooblaščenici za izvajanje vrste nalog iz županove pristojnosti. Sodeč po analizi pridobljenih podatkov, imamo v Sloveniji največ občin z močnim županom (po odgovorih DOU 47 %, po odgovorih županov pa 53,8 %). Glede na to, da lahko v to skupino uvrščamo tudi občine, ki DOU nimajo, utemeljeno domnevamo, da je delež takšnih občin v realnosti še višji. Zanimiva je tudi primerjava teh podatkov z vprašanjem o položaju DOU in županov glede na njihove pristojnosti ter razdelitev nalog. Primerjava nam jasno prikaže pozitivno povezanost med skupino občin z močnim županom ter položajem obeh akterjev glede razdelitve pristojnosti in nalog. Namreč, pri DOU imamo najvišji odstotek (54,3 %) podrejenosti do župana ravno v skupini občin z močnim županom, na drugi strani pa imamo v tej skupini tudi najvišji odstotek (56,7 %) nadrejenih županov.

Nadalje izpostavljamo dejstvo, da so v večini slovenskih občin odnosi med županom in DOU kooperativni. Na tem mestu se seveda zastavlja vprašanje, kako je mogoče, da je v večini občin odnos med županom in DOU kooperativen, glede na to, da smo ugotovili podrejenost DOU v razmerju do županov. Odgovor na to vprašanje velja iskati v zakonodaji, in sicer v določilu, da DOU izbira, imenuje in razrešuje župan (Zakon o lokalni samoupravi, 49. člen). Po zbranih podatkih je kar 72,2 % županov imenovalo »svojega« DOU, 65,6 % DOU pa je bilo imenovanih s strani aktualnega župana. Kot glavni motiv pri izbiri obe skupini akterjev navajata pozitivne izkušnje prejšnjega sodelovanja (župani 53,6 %, DOU 47,5 %), sledijo prijava na razpis (župan in DOU pred tem nista sodelovala), osebno poznanstvo, drugo (priporočila; DOU je že bil zaposlen na občini; strokovnost) ter nazadnje politični motiv. Iz teh podatkov lahko sklepamo dvojje, in sicer: (1) župan na mesto DOU imenuje osebo, za katero verjame, da bo kooperativna; (2) če funkcijo DOU že opravlja oseba, s katero tudi novoizvoljeni župan sodeluje po načelih timskega dela, župan te osebe ne razreši oziroma zamenja.

Primerjalna analiza pridobljenih podatkov nam razkriva še nekaj zanimivosti, za katere menimo, da jih je smiselno izpostaviti. Glede na podatke o (ne)poklicnem opravljanju županske funkcije lahko zapišemo, da 57,4 % županov, ki funkcijo opravljajo poklicno, sodi v skupino občin z močnim županom. Na drugi strani (po odgovorih DOU) v to skupino spada tudi največ občin (55,3 %), v katerih župan funkcijo opravlja nepoklicno. V skupini občin z močnim županom torej najdemo tako občine, v katerih župan svojo funkcijo opravlja poklicno, kot tudi take, v katerih jo opravlja nepoklicno. V prid tezi, da imamo v Sloveniji največ občin z močnim županom, dodajamo še naslednje podatke iz skupine občin z močnim županom: le 38,5 % DOU teh občin se strinja s trditvijo, da sodelujejo pri oblikovanju (lokalnih) politik, medtem ko enako meni 52,5 % županov. Zanimiva je tudi trditev *Župan povprečne slovenske občine bi moral vodenje občinske uprave v celoti prepustiti direktorju občinske uprave kot najvišjemu in najboljše usposobljenemu javnemu uslužbencu v občini*, saj se z njo strinja 57,7 % DOU; na drugi strani – pri županih – pa je ta odstotek precej nižji (37,9 %).

Analizo razmerij med županom in DOU ter z občinsko upravo zaključujemo z razmislekom o večji avtonomnosti DOU in s tem posledično celotne občinske uprave.

Zaradi zamegljenih razmerij med župani in DOU ter zaradi preohlapnih zakonskih določb o konkretnih nalogah DOU prihaja med obema akterjema vsakodnevno do nejasnih situacij. Glede na to, da DOU tvorijo lokalno upravno elito, glede na njihove attribute (strokovnost, neodvisnost, stalnost ...) in glede na njihove ambicije po večji avtonomnosti (predvsem) od županov bi bilo njihove pristojnosti, naloge in vlogo nujno natančneje določiti z zakonodajo, obenem pa razmisliti tudi o drugačnem načinu izbire DOU od trenutno veljavnega, ko župan DOU avtonomno imenuje in jih razrešuje. S tem bi nedvomno pripomogli k večji strokovnosti, hkrati pa tudi k nevmešavanju politične sfere v delovanje občinske uprave.

2.3 Odnos med županom in občinskim svetom

Pojav koalicij pri oblikovanju lokalnih predstavniških organov je – še zlasti na evropski celini – razmeroma pogost in znan pojav. Akterji, ki delujejo v procesu oblikovanja koalicij, imajo v skladu s klasičnimi teorijami dvojni motiv (Riker 1962): pridobiti ključni politični položaj na lokalni ravni oblasti ali/in imeti vpliv na lokalne politike (*policies*). Ker je v Sloveniji ključna politična funkcija na lokalni ravni oblasti (župan) obenem voljena funkcija, je osrednja motivacija koalicijskega povezovanja predvsem želja po oblasti, po vladanju, torej po nadzoru in vplivu nad sprejemanjem in implementacijo lokalnih politik.

Na lokalni ravni oblasti je izvršilni organ (župan) izvoljen neposredno na volitvah, in ne posredno v zakonodajnem telesu; za izvolitev tako seveda ne potrebuje podpore v občinski svet. Kljub temu pa se v lokalnih skupnostih že pred volitvami sklepajo različne vrste koalicijskih dogovorov – od izjav podpore določenemu kandidatu do resnih koalicijskih zavezništev, ki so obvezujoča v primeru zmage nekega določenega kandidata in ki zmagovalcu prinašajo tudi določeno stopnjo podpore v zakonodajnem telesu lokalne skupnosti. Ravno podpora, ki jo župan ima (ali pa ne) v občinskem svetu, je ključna za uspešno delovanje in posledično tudi uspešen mandat župana, saj župan brez podpore svojim predlogom v občinskem svetu enostavno ne more uspešno uresničiti svojega predvolilnega programa. Zavedanje tega preprostega dejstva se odraža v tem, da župani po izvolitvi pogosto skušajo skleniti neke vrste večinsko zavezništvo; prevladujoči motiv je želja, da si izvoljeni kandidat zagotovi večinsko podporo v občinskem svetu, pri tem pa je ključni motiv pridobitev oziroma ohranitev vpliva na lokalne politike (Haček in dr. 2008: 153–154). Podatki raziskave »Župani in podžupani«¹¹ kažejo prisotnost neke vrste koalicijskega povezovanja (večinska, manjšinska, projektna koalicija) v večini slovenskih občinskih svetov (53,1 %), pri čemer pri slabi petini (17,7 %) občin župan navaja projektno sodelovanje vseh političnih skupin v občinskem svetu pri velikih in pomembnejših občinskih projektih. Župane občin, v katerih občinski svet vodi neke vrste koalicija, smo povprašali tudi po oceni

11. Raziskava je bila izvedena februarja 2012 med župani in podžupani slovenskih občin (v raziskavo je bilo vključenih 200 županov in 262 podžupanov; 11 županov je bilo iz raziskave izključenih, saj so bili decembra 2011 izvoljeni na parlamentarnih volitvah in jim je funkcija župana s tem prenehala, nadomestne volitve za župana pa so bile šele marca 2012). Prejeli smo 114 izpolnjenih vprašalnikov za župane (57 %) in 123 za podžupane (47 %).

sodelovanja z vladajočo koalicijo; njihova ocena je pozitivna,¹² hkrati pa župani menijo (82,2 %), da večina v občinskih svetih občin, ki jih vodijo, v glavnem ne zavira razvojne naravnosti občine.

Nadalje nas je zanimala tudi razdelitev pristojnosti med županom in občinskim svetom. Da je razdelitev pristojnosti v aktualni ureditvi sistema lokalne samouprave ustrezna, meni 57 % županov; slaba četrtina bi del pristojnosti odvzela občinskemu svetu v korist županov; prav nihče pa se ne strinja s trditvijo, da bi občinski svet moral imeti več pristojnosti, župan pa manj. Kar 94,7 % županov odgovarja, da je zavrženih manj kot četrtina zadev, ki jih predlagajo občinskemu svetu v sprejem; od tega skoraj 30 % županov ni imelo zavrženega še nobenega predloga. Slednje lahko povežemo z dejstvom, da so župani zelo dobro¹³ ocenili sodelovanje z občinskim svetom v celoti. Nekoliko preseneča le podatek redkosti komuniciranja županov in občinskih svetnikov. Le 12,4 % županov ima stike z občinskimi svetniki vsaj enkrat tedensko (od tega 7,1 % večkrat na teden), kar pa je še vedno dokaj pogosto v primerjavi z 42,5 % županov, ki imajo stike s svetniki zgolj enkrat mesečno. Župane smo povprašali tudi o kakovosti sodelovanja z občinskim svetom, DOU in ostalimi zaposlenimi v občinski upravi. Najboljše sodelovanje so župani pripisali DOU, najslabšo pa ministrstvom v Vladi RS.¹⁴

Pri vprašanju o največjem vplivu na odločanje v občini so se odstotki enakovredno razdelili med odgovora *župan* in *občinski svet*. Natanko polovica županov meni, da je občinski svet tisti organ v občini, ki ima največ vpliva na odločanje; najmanjši vpliv pa so pripisali političnim strankam (1,9 %).¹⁵ Župani, ki menijo, da ima v njihovi občini največji vpliv na odločanje občinski svet, prihajajo predvsem iz manjših občin

12. Vprašanje V16: »Prosimo, da na spodnji lestvici (kjer ocena 0 pomeni, da je sodelovanje izjemno slabo, ocena 10 pa označuje odlično sodelovanje) ocenite Vaše sodelovanje z vladajočo koalicijo v občinskem svetu.« Povprečna ocena 55 odgovorov je bila 8,56 s standardnim odklonom 1,63.
13. Vprašanje V15: »Prosimo, da na spodnji lestvici (kjer ocena 0 pomeni, da je sodelovanje izjemno slabo, ocena 10 pa označuje odlično sodelovanje) ocenite Vaše sodelovanje z občinskim svetom v celoti.« Povprečna ocena 114 odgovorov je bila 8,31 s standardnim odklonom 1,55.
14. Vprašanje V22: »Prosimo, da na spodnji lestvici od 1 (*zelo slabo sodelovanje*) do 7 (*odlično sodelovanje*) ocenite Vaše sodelovanje z vsakim od navedenih akterjev posebej.« Povprečna ocena 113 odgovorov je bila pri DOU 6,24 s standardnim odklonom 1,1; pri zaposlenih v občinski upravi 6,12 s standardnim odklonom 0,92; pri občinskem svetu 5,81 s standardnim odklonom 1,05; pri predstavnikih političnih strank v občini 4,85 s standardnim odklonom 1,30; pri Službi Vlade RS za lokalno samoupravo in regionalni razvoj 4,76 s standardnim odklonom 1,45; pri ministrstvih v Vladi RS 3,91 s standardnim odklonom 1,35; pri občanih 5,96 s standardnim odklonom 0,83 in pri interesnih skupinah 5,34 s standardnim odklonom 1,17.
15. Rezultate te raziskave je zanimivo primerjati z rezultati raziskave »Lokalna demokracija v RS« iz leta 2003. Slednja je bila opravljena v okviru raziskave SJM 2003/2 na reprezentativnem vzorcu 1093 oseb. Vprašanje 3.39 se je glasilo: »Kdo ima po vašem mnenju največji vpliv na odločanje v občini?« Kar 47,8 % vprašanih je odgovorilo, da ima največji vpliv župan, 29,4 % občinski svet, 18,4 % politične stranke, 4,6 % pa občinska uprava.

glede na kriterij število prebivalstva,¹⁶ medtem ko župani večjih občin menijo, da so oni tisti, ki imajo največjo stopnjo vpliva. Se pa 47,6 % županov strinja, da bi organ z največjim vplivom v občini moral biti župan.¹⁷

2.4 Mnenje županov o obsegu pristojnosti občin

Občine so temeljne enote lokalne samouprave, torej predstavljajo tisto raven oblasti, ki je najbližje državljanom. Odgovorne so za zagotavljanje široke palete javnih dobrin in storitev. Delovno področje občine je v ustavi dokaj ozko opredeljeno, saj pod pristojnosti občine pripisuje le lokalne zadeve, ki jih občina ureja samostojno in ki zadevajo prebivalce občine. Tako ločimo naloge občinske narave in naloge, ki so državne pristojnosti, a jih država prenese na občine: (1) zadeve lokalnega pomena so izvirno občinske naloge, ki jih občine same določijo v okviru svoje ustavne avtonomije, kar pomeni, da so v različnih občinah različne; (2) lokalne zadeve, ki jih občinam določi država s področnimi zakoni in jih občina izvaja v lastni pristojnosti kot svoje naloge; (3) prenesene naloge državne uprave, ki so državne in jih država v soglasju z občino skupaj s sredstvi prenese nanjo (Šmidovnik 1995: 73–74). Ker se v Sloveniji že vrsto let odvija diskusija glede zakonsko določenih pristojnosti občin, smo župane povprašali, ali menijo, da so pristojnosti občin preozke, preširoke ali ustrezne. Presenetljivih 56,1 % županov je odgovorilo, da so pristojnosti občin preozke; dobra tretjina, da so ustrezne, in le 7 %, da so pristojnosti preširoke. Če te podatke primerjamo s podatki raziskave »Lokalna demokracija v RS« (2003), ugotovimo, da se je delež županov, ki menijo, da so pristojnosti preširoke, nekoliko zmanjšal.¹⁸ Ker nas je zanimalo, ali velikost občin vpliva na obseg pristojnosti, smo pripravili pregled (Tabela 2), iz katerega je razvidno, da zlasti župani velikih občin (nad 15.000 prebivalcev) menijo, da so pristojnosti občin preozke. Po drugi strani vidimo, da je največ županov, ki menijo, da so pristojnosti preširoke, iz skupine do 5000 prebivalcev, vendar je njihov delež zanemarljiv. Iz tega lahko sklepamo, da velikost občine ne igra pomembnejše vloge, saj torej tako male kot velike občine izražajo željo po širših zakonskih pristojnostih.

16. V skupini občin do 3000 prebivalcev je 47,8 % županov, ki menijo, da ima v njihovi občini največji vpliv na odločanje občinski svet; v skupini občin s 3000–5000 prebivalci 45,7 %; v skupini s 5000–10.000 pa kar 83,3 %.

17. Na drugem mestu je s 44,8 % občinski svet, na tretjem pa s samo 3,8 % občani.

18. V letu 2003 so se župani slovenskih občin v še nekoliko višjem deležu (58,8 %) odločili za odgovor, da so naloge preozke; dobra tretjina (36,4 %) jih je sodilo, da so pristojnosti občin v Sloveniji ustrezne; da so preširoke, pa jih je odgovorilo samo 4,2 % (Brezovšek 2005: 80).

Tabela 2: Obseg zakonsko določenih pristojnosti občin glede na velikost občin (v odstotkih).

	pristojnosti občin so preozke	pristojnosti občin so preširoke	pristojnosti so ustrezne	ne vem
občine z do 3000 prebivalcev	52,2	8,3	37,5	0
občine s 3000–5000 prebivalci	51,4	10,8	37,8	0
občine s 5000–10.000 prebivalci	47,4	0	42,1	10,5
občine z 10.000–15.000 prebivalci	45,4	9,1	36,4	9,1
občine s 15.000–20.000 prebivalci	69,2	0	23,1	7,7
občine z 20.000–30.000 prebivalci	100	0	0	0
občine z nad 30.000 prebivalcev	80	20	0	0

Vir: Raziskava »Župani in podžupani« (2012).

Župane pa smo povprašali tudi o pristojnostih občine na konkretnih področjih; šlo je za njihovo oceno, ali imajo občine na posameznem področju premalo ali preveč pristojnosti.¹⁹ Izmed različnih področij izstopa urejanje prostora, za katerega župani menijo, da imajo na tem področju izrazito premalo pristojnosti – povprečna ocena 1,62. Po drugi strani pa je najvišje povprečje ocen (3,12) dobilo področje razvoja športa in rekreacije, kar nakazuje, da je tukaj pristojnosti morda nekoliko preveč.

3 Zaključek

V prispevku smo analizirali odnose znotraj izvršilne veje oblasti v slovenski občini (odnos župana do občinske uprave oz. DOU) ter odnose med županom kot nosilcem izvršilne veje oblasti in občinskim svetom kot nosilcem zakonodajne veje oblasti v slovenski občini. Institucionalna izhodišča določajo, da je v skladu z organizacijo dela občine in porazdelitvijo pristojnosti v okviru nalog občine med občinske organe funkcija župana eksekutivna (izvrševalna) in koordinativna (usklajevalna). Ugotavljamo, da ima župan v slovenski občini izredno širok spekter pristojnosti, ki se je od ponovne uvedbe lokalne samouprave na Slovenskem v letu 1995 le še povečeval in širil, medtem ko je normativno določena vloga najvišjega zakonodajnega telesa v občini (občinskega sveta) v istem obdobju v rahli regresiji, pa naj bo to posledica ukinitve funkcije predsednika občinskega sveta v letu 1998 ali imenovanj podžupanov izmed članov občinskega sveta od leta 2005 naprej.

Občinsko upravo neposredno vodi DOU, ki je zaradi svojega položaja najpogostejše v stiku z županom. Med župani in DOU smo izvedli anketno raziskavo; pridobljeni podatki so nam osvetlili dejanske odnose med obema akterjema. Pri analizi norma-

19. V21: »Našteli vam bomo posamezna področja, na katerih imajo slovenske občine določene pristojnosti in na njih izvajajo posamezne programe in politike. Prosimo Vas, da na lestvici od 1 do 5, kjer 1 pomeni *premalo pristojnosti* in 5 *preveč pristojnosti*, ocenite ustreznost sedanjega obsega občinske pristojnosti na posameznem področju.

tivnega okvira nas preseneča predvsem županova avtonomnost glede imenovanja in razreševanja ter (ne)pooblaščenja DOU za izvajanje nalog iz njegovih (županovih) pristojnosti. Ugotavljamo, da so pristojnosti in funkcije DOU izredno skope in neopredeljene (neposredno vodenje občinske uprave), na podlagi županovega pooblastila pa lahko izvaja še druge naloge (ki pa niso nikjer opredeljene; določi jih župan sam). Trenutna zakonodaja dopušča, da je najvišji in najbolj usposobljen javni uslužbenec v občini formalno povsem podrejen županu, ki mu je odgovoren za delo celotne občinske uprave; poleg tega ga župan po lastni volji imenuje, razrešuje in pooblašča za izvajanje določenih nalog. Tudi pridobljeni podatki so podprli domneve o podrejenosti DOU županu. Še več, pri obeh skupinah anketirancev sinteza odgovorov pokaže, da lahko večino slovenskih občin uvrstimo v tako imenovano skupino občin z močnim županom, kjer DOU nima pooblastil za izvajanje nalog iz županove pristojnosti oziroma so njegova pooblastila zanemarljiva.

Pri preučevanju odnosov med župani in občinskim svetom smo se najprej dotaknili koalicijskega povezovanja. Kljub temu da je zaznati zgolj polovično prisotnost koalicij v slovenskih občinah, župani menijo, da večina v občinskih svetih večinoma ne zavira razvojne naravnosti občine. Slednje potrjujejo tudi izražena mnenja skoraj 95 % županov, da občinski svetniki zavrnejo manj kot četrtno zadev, ki jih župani predlagajo občinskemu svetu v sprejem. Kljub redkosti stikov med župani in občinskimi svetniki je njihovo sodelovanje dobro, kar potrjuje tudi precej visoka ocena županov o splošnem sodelovanju z zakonodajnim telesom. Tudi kar se tiče razdelitve pristojnosti med izvršilnim in zakonodajnim organom, večina županov meni, da je aktualna ureditev lokalne samouprave ustrezna. Župane smo povprašali še po njihovi oceni obsega splošnih pristojnosti, ki jih imajo občine; več kot polovica županov meni, da so pristojnosti občin premajhne, še posebej na področju urejanja prostora.

Naj se na tej točki vrnemo k našemu teoretičnemu izhodišču – idealnim modelom vladanja na lokalni ravni Mouritzena in Svare (2002). Normativna ureditev slovenskega sistema lokalne samouprave sicer določa, da je najvišji organ občine občinski svet, vendar pa natančnejša analiza zakonskih pristojnosti in še zlasti prakse nagiba tehtnico v prid župana, kar potrjujejo tudi opravljene empirične raziskave. Mouritzen in Svare (2002) sta opredelila, da je v *modelu močnega župana* ta zakonsko odgovoren za izvršilne funkcije v občini, kar v slovenski ureditvi vsekakor drži. Drugič, župan svobodno odloča o izbiri, zaposlitvi in prekinitvi delovnega razmerja najvišjega javnega uslužbenca v občini. Še več, svobodno odloča tudi o prenosu pooblastil za izvajanje nalog iz županove pristojnosti na DOU. Tretjič, kar se tiče odnosa med županom in občinskim svetom, bi lahko – še posebej glede na podatke o nizkem odstotku zavrženih predlogov župana s strani občinskega sveta – zapisali, da župan v veliki meri nadzira delovanje občinskega sveta; je pa res, da je zakonodajalec predvidel, da tudi občinski svet nadzira delovanje župana. Glede na vse zapisano sklepamo, da se večina slovenskih občin najbolj približa modelu močnega župana. Župan slovenske občine nedvomno igra osrednjo vlogo v sistemu lokalne samouprave in si ta položaj želi še bolj utrditi.

Literatura

- Aberbach, D. Joel, in dr. (1981): Bureaucrats and politicians in Western democracies. London in dr.: Harvard University Press.
- Armstrong, Michael (1994): How to be an even better manager. London: Kogan Page.
- Bačlija, Irena (ur.) (2012): Lokalna demokracija IV: Aktualni problemi slovenske lokalne samouprave. Maribor: Lex localis.
- Brezovšek, Marjan (2005): Velikost in naloge občin v Sloveniji. V M. Brezovšek in M. Haček (ur.): Lokalna demokracija II: Uresničevanje lokalne samouprave v Sloveniji: 68–85. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brezovšek, Marjan, in dr. (2008): Organizacija oblasti v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Grad, Franc (1998): Lokalna demokracija: organizacija in volitve. Ljubljana: ČZ Uradni list Republike Slovenije.
- Haček, Miro, in dr. (2008): Upravljalvska sposobnost in koalicijsko povezovanje v slovenskih občinah. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Heinelt, Hubert, in Hlepas, Nikolaos-K. (2006): Typologies of Local Government Systems. V H. Bäck in dr. (ur.): The European Mayor, Political Leaders in the Changing Context of Local Democracy: 21–42. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hesse, Joachim Jens, in Sharpe, Lawrence J. (ur.) (1991): Local Government and Urban Affairs in International Perspective. Analysis of Twenty Western Industrialized Countries. Baden-Baden: Nomos.
- Kaučič, Igor, in Grad, Franc (2008): Ustavna ureditev Slovenije. Ljubljana: GV Založba.
- Miglič, Gozdana, in Vukovič, Goran (2006): Spretnosti vodenja in sporazumevanja. Ljubljana: Ministrstvo za javno upravo, Upravna akademija.
- Mouritzen, Poul Erik, in Svava, James H. (2002): Leadership at the apex; Politicians and administrators in Western local governments. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Možina, Stane (1996): Človeku prijazno in uspešno vodenje. Ljubljana: Panta Rhei – Sineza.
- Page, Edward, in Goldsmith, Michael (1987): Central and Local Government Relations: A Comparative Analysis of West European Unitary States. Los Angeles: SAGE.
- Prašnikar, Astrid (2000): Župan, direktor občinske uprave, občinska uprava. V S. Vlaj (ur.): Župan in občina: 45–59. Ljubljana: Inštitut za lokalno samoupravo pri Visoki upravni šoli.
- Ribičič, Ciril (ur.) (1999): Zbornik: regionalizem v Sloveniji. Ljubljana: ČZ Uradni list Republike Slovenije.
- Riker, William H. (1962): The theory of political coalitions. New Haven: Yale University Press.
- Svava, James, H. (1990): Official Leadership in the City: Patterns of Conflict and Cooperation. New York: Oxford University Press.
- Stoker, Gerry (1991): The politics of local government. London: Basingstoke, MacMillan.
- Šmidovnik, Janez (1995): Lokalna samouprava. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Vlaj, Stane (1998): Lokalna samouprava – občine in pokrajine. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vlaj, Stane (ur.) (2004): Vodnik po slovenski lokalni samoupravi. Ljubljana: Inštitut za lokalno samoupravo pri Visoki upravni šoli.

Viri

- (2003): Raziskava »Lokalna demokracija v RS«. Ljubljana: Center za politološke raziskave, Fakulteta za družbene vede.
- (2011): Raziskava »Modeli strukturiranja izvršilne oblasti na lokalni ravni«. Ljubljana: Center za proučevanje upravno-političnih procesov in institucij, Fakulteta za družbene vede.
- (2012): Raziskava »Župani in podžupani«. Ljubljana: Center za proučevanje upravno-političnih procesov in institucij, Fakulteta za družbene vede.
- Ustava Republike Slovenije. Ur. l. RS 33/1991. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199133&stevilka=1409> (1. 7. 2012).
- Zakon o lokalni samoupravi (ZLS-UPB2). Ur. l. RS 94/2007. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200794&stevilka=4692> (1. 7. 2012).

Summary

The paper aims to analyze the relationship between legislative (municipal council) and executive (mayor, deputy-mayor) branch of power in Slovenian system of local self-government. In the centre are the roles of the mayor, director of municipal administration (DMA) and municipal council and also the relationship (which has significantly changed during past two decades) between the mayor and latter two bodies. The theoretical anchor of the contribution is work from Mouritzen and Svava (2002), where they categorize ideal models of executive government at the sub-national levels of government and the relations inside the executive. These models are: (1) The strong-mayor form, (2) The committee-leader form, (3) The collective form and (4) Council manager form. With the use of data gathered in 2011 and 2012 in majority of Slovenian municipalities we will analyze the governing of the mayor and his relations towards the DMA and municipal council. We will put an emphasis on basic research question, to which of four before mentioned models Slovenian model of local self-government is most alike. Based on mentioned empirical researches we will analyze the functioning of the executive and legislative branches of power and their mutual relations, starting from the assumption that the relations do not correspond quite rigidly defined normative frameworks, but in practice often exceed them.

Institutional origins determine that in municipal organisational structure and division of authority inside the municipal representative bodies, Slovenian mayor performs both executive and coordinative functions. Mayor's duties toward the municipal council include summoning the municipal council to the meetings and leading those meetings, but at the same time mayor hasn't the right to actually vote in the municipal council. As the executive mayor is above all competent for the execution of various decisions made by the council. We found out in our empirical research that despite the rareness of contacts between mayor and councillors their cooperation is seen as positive by majority of mayors. Mayors also expressed their opinion that majority in municipal council almost never hinder municipal development on ground of political reasons.

We have also analysed the relations between the mayor and municipal administration and ascertain, that directorship of municipal administration is the single most important task of the mayor, not only normatively, but also in opinion of the Slovenian mayors. This task gives the mayor the possibility to propose and implement his own municipal policies. Most often mayor gives power of attorney to the DMA; we were rather surprised how normative framework is inexact in establishing this relationship. The mayor has free hands to appoint or to dismiss the DMA at any time and has also free hands to authorise the DMA the power of attorney. We also ascertain that competences of DMA's are rather undefined and that DMA's can carry out a number of tasks, originally appointed to the mayor, if the mayor chooses to give the DMA the power of attorney. On the basis of the analysis of answers acquired from DMA's and mayors we can conclude that majority of Slovenian municipalities belong to the strong-mayor form according to the models of Mouritzen and Svava (2002). When analysing the relationship between the mayor and municipal council we established that the mayor in great extent does in fact control the operation of municipal council; it is also true, at least normatively, that municipal council can also control the mayor, but in praxis rarely chooses to do so. Slovenian mayor plays the most influential role in Slovenian local self-government and the observed desire of the mayor is to further strengthen and consolidate this role.

Podatki o avtorjih:

izr. prof. dr. Miro Haček

izredni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani in raziskovalec na Centru za proučevanje upravno-političnih procesov in institucij.

Je tudi podpredsednik Slovenskega politološkega društva.

e-naslov: miro.hacek@fdv.uni-lj.si

Simona Kukovič

asistentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani in raziskovalka na Centru za proučevanje upravno-političnih procesov in institucij.

E-naslov: simona.kukovic@fdv.uni-lj.si

Anja Grabner

e-naslov: anjagrabner@gmail.com

Peter Stanković

KAJ PA POP? ZGODOVINA IN ZGODOVINE SLOVENSKE POPULARNE GLASBE¹

IZVLEČEK: Ker je preučevanje slovenske popularne glasbe kot kulturne dediščine na institucionalni ravni zelo nesistematično, se različne strokovne in znanstvene obravnave različnih izvajalcev in žanrov pojavljajo kot neke vrste nadomestilo za vzpostavljen kulturni standard. Ampak kakšno podobo slovenske popularne glasbe takšno nadomestilo ustvarja? Analiza vsebine vseh slovenskih znanstvenih ali strokovnih monografij, znanstvenih ali strokovnih člankov, učbenikov ter filmskih in televizijskih dokumentarnih filmov, ki se spoprijemajo s kakšnim delom slovenske popularne glasbe, kaže, da se obravnave osredotočajo zlasti na različne robne glasbene žanre, medtem ko je večina v Sloveniji najbolj priljubljenih žanrov kritiško in teoretsko popolnoma nerefektirana. Težava pri tem ni zgolj to, da na takšen način iz polja kritične refleksije izpada glasbeni okus večine Slovencev, pač pa da s tem odpada tudi možnost kritične obravnave različnih problematičnih vsebinskih poudarkov, ki se pojavljajo v slovenski popularni glasbi in ki v skladu s tem normalizirajo različne problematične kulturne vzorce.

KLJUČNE BESEDE: Popularna glasba, zgodovina slovenske popularne glasbe, glasbeni žanri, kulturna dediščina, alternativna glasba.

What about pop? History and histories of Slovenian popular music

ABSTRACT: The history of Slovenian popular music is one of the most under-researched areas of Slovenian cultural heritage. It can be argued, therefore, that no definitions of Slovenian popular music would have been established had extensive research not been

1. Članek je nastal kot del evropskega raziskovalnega projekta Popular music heritage, cultural memory and cultural identity: Localised popular music histories and their significance for music audiences and music industries in Europe (POPID). Projekt se izvaja v okviru HERA (Humanities in European Research Area) skupnega raziskovalnega programa (www.heranet.info), ki ga sofinancirajo AHRC, AKA, DASTI, ETF, FNR, FWF, HAZU, IRCHSS, MHEST, NWO, RANNIS, RCN, VR in FP7 2007-2013 Evropske skupnosti v okviru programa za socio-ekonomske znanosti in humanistiko. Vodja projekta je prof. dr. Susanne Janssen iz Erasmus Univerzitet v Rotterdamu.

carried out by different scholars and experts, functioning in this respect as a kind of substitute for official work. The question here is simply what kind of understanding of Slovenian popular music emerges in this more or less spontaneous and unofficial research. The author analyses the content of all Slovenian scientific and expert monographs, scientific and expert articles, film and TV documentaries as well as school textbooks, at least some segments of which address Slovenian popular music, and argues that these accounts are significantly biased: for the most part, they focus only on different marginal music genres while the majority of other music genres, including all those that are the most popular among Slovenians, are neglected.

KEY WORDS: *popular music, history of Slovenian popular music, music genres, cultural heritage, alternative music*

1 Uvod

Pri preučevanju kulturne dediščine je eno osnovnih vprašanj vprašanje vpetosti uveljavljenih definicij nacionalne kulturne dediščine v razmerja moči v družbi. Katere dele tako rekoč neskončno pestre kulturne dediščine različne institucije in kulturne politike sploh prepoznavajo kot pomembne? Na kakšnih ideoloških in epistemoloških predpostavkah temeljijo takšna prepoznavanja? In kakšne interpretacije kompleksne preteklosti ustvarjajo različne institucionalizirane obravnave kulturne dediščine, ki izhajajo iz tovrstnih prepoznavanj? V splošnem velja, da organizacija področja preučevanja in zbiranja kulturne dediščine izhaja iz dominantnih interpretacij družbene resničnosti (Lowenthal 1998: 55–88; Smith 2006: 87–115; Graham in Howard 2008: 19–73). Te se običajno vrtijo okoli koncepta naroda in temeljijo na implicitnih predpostavkah zahodne estetike, kar neogibno pomeni, da iz obravnave izpadajo (oziroma so marginalizirani) številni segmenti kulturne dediščine, ki jih ti okviri ne vidijo.

A kaj se zgodi, če institucionaliziranih obravnav nekega dela kulturne dediščine sploh ni? Za zbiranje in interpretacijo materialov v povezavi s popularno glasbo v Sloveniji lahko tako na primer zatrdimo, da nista sistematično pristranska preprosto zato, ker sploh nista sistematična. Tu gre za dejstvo, da različne institucije (Arhiv Republike Slovenije, Narodna in univerzitetna knjižnica, Arhiv RTV Slovenija ipd.) to polje v veliki meri obravnavajo nesistematično, pasivno (zgolj zbiranje materialov, ki jih morajo različni izdajatelji poslati že po zakonu) in pogosto celo ob popolnem nepoznavanju delovanja drugih sorodnih institucij (Zevnik 2012). Eden najbolj izrazitih simptomov takšne situacije je dejstvo, da v Sloveniji ne obstaja niti en sam kolikor toliko temeljit pregled zgodovine slovenske popularne glasbe. V tem kontekstu ne more biti presenetljivo, da velike luknje, ki zevajo v povezavi s tem delom slovenske kulturne dediščine, pogosto še najbolj suvereno pokrivajo različni neprofesionalni entuziasti (»posamezniki-institucije«, kot jih imenuje Zevnik (2012)).

Vendar pa odsotnost sistematičnega raziskovanja zgodovine slovenske popularne glasbe ne pomeni, da je ta del slovenske kulturne dediščine pozabljen oziroma interpretativno popolnoma odprt. Zdi se namreč, da se zaradi pasivnosti za to področje zadolženih institucij zgoraj omenjeno neprofesionalno delo različnih entuziastov uveljavlja kot neke vrste nadomestek za bolj sistematično raziskovanje. Številne objave in prispevki

strokovnjakov in navdušencev s tega področja seveda nima takšnega institucionalnega zaledja, kot ga ima morebitno uradno preučevanje. Je pa vseeno razvito vse do mere, ko je mogoče trditi, da v kontekstu nedelovanja vsega ostalega vzpostavlja dominantno razumevanje tega, kaj slovenska popularnoglasbena dediščina sploh je oziroma kateri njeni deli so še posebej pomembni.

Toda kolikor je za Slovenijo značilno, da se dominantno razumevanje slovenske popularnoglasbene dediščine v pomembni meri vzpostavlja na ravni dela različnih zainteresiranih posameznikov, to ne pomeni, da bi bilo v nasprotju z institucionalnim neobremenjeno z različnimi vnaprejšnjimi predstavami in interpretativnimi okviri. V skladu s tem nas bo v nadaljevanju zanimalo, kakšno podobo slovenske popularne glasbe ustvarja mreža različnih spontanih in z institucijami, ki so vsaj načelno zadolžene za skrb za slovensko popularnoglasbno dediščino, nepovezanih obravnav. Da bi prišli do odgovora na to vprašanje, bomo analizirali vsebino vseh najbolj relevantnih prispevkov iz tega naslova, preden pa preidemo na ta del, bomo podali hiter pregled zgodovine slovenske popularne glasbe. S tem želimo načrtovati prostor, v katerega se bodo analizirane obravnave umeščale, hkrati pa tudi prepoznati ključne žanrske okvire, ki jih bomo potrebovali za analizo. Temu bo torej sledila analiza konkretnih obravnav različnih partikularnih spoprijemov z različnimi segmenti zgodovine slovenske popularne glasbe. Ker nas na tej splošni ravni zanima zgolj to, katere segmente slovenske popularne glasbe raziskovalna skupnost prepozna kot dovolj zanimive za vsaj približno resne obravnave, s tem pa vzpostavlja kulturni standard tega, kaj je pri zgodovini slovenske popularne glasbe sploh pomembno, se ne bomo spuščali v podrobne analize vsebin, pač pa se bomo omejili na pregled zgolj osnovnih vsebinskih poudarkov. Na koncu bomo dobljene rezultate poskusili prebrati kot vsaj približno koherenten dominanten okvir razumevanja slovenske popularne glasbe in ga umestiti v širši pojasnjevalni kontekst zgodovine kot vedno že vsaj nekoliko pristranskega urejanja preteklosti.

2 Slovenska popularna glasba: zgodovinski oris

Kaj popularna glasba sploh je in kaj torej v tem okviru sploh obravnavati, je vedno odvisno od definicij, iz katerih izhajamo. Richard Middleton pravi, da so glasbeno zgodovino zadnjih dveh stoletij določili zlasti trije trenutki »radikalnih situacijskih sprememb«. Do prvega, »meščanske revolucije«, je prišlo z vdorom tržnih odnosov v glasbeno dejavnost v 19. stoletju. Drugi, »množična kultura«, se je zgodil z razvojem monopolističnih kapitalističnih struktur v povezavi z razvojem množičnih medijev in ameriške kulturne hegemonije. Tretji, »pojav rock'n'rolla«, se nanaša na nastanek popularne kulture, bolj specifično usmerjene na mladino v petdesetih letih 20. stoletja (Middleton 2001: 12–15). Middletonova klasifikacija zgodovine moderne glasbe je med drugim pomembna tudi zato, ker opozarja, da popularna glasba zadeva tudi tiste glasbene oblike, ki so nastale v povezavi z novimi tehnologijami (radio, gramofonske plošče ipd.) že v desetletjih pred pojavom rock'n'rolla. Podobno inkluzivna je Shukerjeva definicija, ki pravi, da lahko popularno glasbo razumemo kot »niz glasbenih praks, ki se naslanjajo na različne glasbene tradicije, vplive in stile, imajo poudarjeno ritmično

komponento, praviloma vključujejo elektronsko ojačane inštrumente in so množično proizvedena za množično, zlasti mladinsko tržišče» (Shuker 1997: 10).

Ko govorimo o slovenski popularni glasbi, je torej treba začeti že pri džezu. Ta se je na Slovenskem pojavil leta 1922, ko je Miljutin Negode ustanovil Original Jazz Negode. Sledila sta še orkestra Odeon, ki ga je leta 1925 zbral Ernest Švara, in orkester Broadway, ki je po drugi svetovni vojni sestavljal jedro Plesnega orkestra RTV Ljubljane. Leta 1939 so se poleg nekaterih drugih ansamblov pojavili tudi priljubljeni ljubljanski Veseli berači (Tomc 1989: 47–51). Džez je na Slovenskem ostal prisoten tudi po vojni, toda komunistična oblast nad njim ni bila navdušena, zaradi česar je glasbenike in njihove privrženice pogosto šikanirala (Tomc 1989: 69–87). Nekaj časa je bilo igranje džeza celo prepovedano (ibid.), vendar to ni trajalo dolgo, saj se je po razhodu s Stalinom jugoslovanska kulturna politika kmalu liberalizirala (Vodopivec 2006: 428–435).

Kljub vsej vitalnosti slovenskega džeza pa do prve pomembne domače popularnoglasbene inovacije ni prišlo na tem koncu. Zgodila se je na tako rekoč diametralno nasprotni strani slovenske kulturne krajine, med glasbeniki, ki so igrali ljudsko glasbo. Ključna pri tem sta bila brata Vilko in Slavko Avsenik, ki sta konec štiridesetih let slovensko godčevsko glasbeno tradicijo modernizirala z novo kombinacijo inštrumentov (harmonika, klarinet, kitara in bas) ter udarnejšim polka ritmom (glej Sivec 1999: 34–39). Slavkove skladbe, ki sta jih najprej igrala v živo na Radiu Ljubljana, so med ljudmi zbudile veliko navdušenje. Še posebej uspešna je bila »Na Golici«, ki sta jo posnela leta 1953 in ki je vse do danes ostala tako zelo priljubljena, da jo mnogi razumejo kot neuradno slovensko himno. Izjemen uspeh Avsenikov je tudi spodbudil nastanek številnih podobnih skupin, tako da se je kmalu izoblikoval poseben glasbeni žanr – *narodno-zabavna glasba*. Ta je že desetletja ena najbolj prepoznavnih značilnosti slovenske glasbene krajine, čeprav je po drugi strani res, da se ta zvrst nikoli ni prijela med bolj urbano populacijo, ki jo vse do danes enači z vase zagledanim tradicionalizmom oziroma kulturnim nazadnjaštvom. V tej povezavi se zanjo pogosto uporablja tudi slabšalna oznaka *goveja glasba*.

V petdesetih letih, ko je v Združenih državah prišlo do eksplozije rock'n'rolla, je v Sloveniji na področju popularne glasbe torej še prevladovala narodno-zabavna glasba. V večjih slovenskih mestih so sicer obstajale tudi skupine mladih, ki so aktivno sledile zahodni popularni glasbi (Tomc 1989: 90–93), toda to je bilo zgolj bolj ali manj pasivno občudovanje: domačih glasbenih skupin, ki bi tudi same igrale rock'n'roll, še ni bilo. Stvari se pričele spreminjati v začetku šestdesetih let. Najprej se je na festivalih Slovenske popevke izoblikoval razmeroma izviren slovenski popularnoglasbeni žanr – popevka, ki je gradil na kombinaciji sodobne ameriške popularne glasbe, francoskih šansonov, italijanskega »San Remo« popa in visoke umetnosti (besedila skladb so pogosto pisali uveljavljeni literati). Nekoliko kasneje (okoli leta 1965) so se pojavile še prve domače rock skupine. Te so že delovale pod vplivom priljubljenih britanskih skupin, ki so jih mladi poslušali zlasti na Radiu Luxemburg. Med najpomembnejšimi domačimi rock skupinami so bili Kameleoni iz Kopra, ki so med drugim izdali tudi prvo slovensko rockovsko EP-ploščo (o izdaji LP-plošče rock glasbeniki v tistem času

niso mogli niti sanjati). Zelo priljubljeni so bili tudi ljubljanski Mladi levi, kjer se je kot pevec uveljavil Janez Bončina - Benč in ki so v času svojega razmeroma kratkega delovanja s svojo ekspresivno pihalno sekcijo celo veljali za eno najboljših rock skupin v Jugoslaviji. Morda najbolj komunikativna med slovenskimi rock skupinami so bile Bele vrane. Zanje je bilo značilno, da so se slogovno zelo dosledno navdihovale zlasti pri ameriški skupini Mamas and Papas, vzporedno z vsemi temi (in številnimi drugimi) pa se je na porajajoči se slovenski popularnoglasbeni sceni uveljavil tudi kantavtor Tomaž Domicelj.

V prvi polovici sedemdesetih let so se v Sloveniji pojavili prvi rock festivali. Najpomembnejši je bil Pop Boom Festival, ki se je leta 1971 začel na majhnem štadionu v Ljudskem vrtu v Mariboru in se naslednja tri leta nadaljeval v Hali Tivoli v Ljubljani (Tomc 1989: 119). Da se je po drugi strani na rock še vedno zrlo z mero nezaupanja, priča podatek, da organizatorjev iz Hale Tivoli ni bilo mogoče prepričati, da bi koncerti potekali ob ugasnjenih lučeh in brez stolov (da o možnosti prodaje piva niti ne govorimo) (Muršič 2000: 205). Za slovenski rock je bila še posebej pomembna sredina sedemdesetih let, ko sta se pojavili dve zelo vplivni imeni klasičnega slovenskega rocka. Prvo od teh je bil Tomaž Pengov, introvertirani kantavtor, ki je leta 1974 izdal kritiško zelo cenjen prvenec *Odpotovanja*, drugo pa skupina Buldožer, ki je leto kasneje izdala prvenec z naslovom *Pljuni istini u oči*. Za Buldožerje je bilo značilno, da so svoj bolj ali manj klasičen blues-rock kombinirali z množico posrečenih ironičnih in ciničnih vsebinskih prebliskov, zaradi česar so se hitro uveljavili kot eno najpomembnejših imen jugoslovanskega rocka nasploh.

Ko se je leta 1977 v Sloveniji pojavil punk, se je vse spremenilo. Rock glasbenike, ki so bili do tistega trenutka simbol mladinske drugačnosti, so izrinile mlade skupine, ki so bolj kot na glasbeno artikuliranost stavile na družbeno angažirano držo in zvočno inovativnost. Prva slovenska punk skupina so bili ljubljanski Pankrti. Javnost (in oblast) so razburili že s svojim napol poskusnim nastopom v telovadnici gimnazije Moste, kasneje pa so s svojimi odmevnimi koncerti po večjih jugoslovanskih mestih pripomogli k širitvi punka tudi v drugih delih Jugoslavije. V Sloveniji lahko med najpomembnejšimi punk skupinami, ki so sledile Pankrtom, omenimo Grupo 92, Berlinski zid, Bulldoge, Kuzle, Ljubljanske pse, Šund, Indust-bag in Niet.

Ko so se začetniki slovenskega punka pričeli približevati bolj konvencionalnemu rocku (najbolj značilen primer tega so bili prav Pankrti), se je jedro slovenskega glasbenega dogajanja pomaknilo na robove tega, kar je prinesel punk. Na eni strani se je razmahnil t. i. hard core punk, ortodoksno zategovanje punkovskih klišejev v samozadostni glasbeni underground, na drugi pa se je iz punka razvil bolj umirjen novi val, kjer so skupine pričele iskati glasbene izraze, ki se ne bodo obremenjevali niti s konvencijami klasičnega rocka niti s punkovsko ortodoksijo. Ljubljanski Otroci socializma so na primer svoje minimalistične glasbene meditacije kombinirali z apatično poezijo mladega punkpoeta Braneta Bitenca, medtem ko so trboveljski Laibach glasbene konvencije industrijskega rocka nadgradili z različnimi sklici na totalitarizem in slovensko nacionalno mitologijo. S tem so izoblikovali ironičen komentar avtoritarnih ideologij nasploh, kljub temu pa se je v njem prepoznala zlasti aktualna komunistična

oblast. Laibach so bili zaradi tega za nekaj časa prepovedani, vendar to skupini ni pretirano škodovalo, saj se je ravno zaradi svojega disidentskega renomeja uveljavila na Zahodu.

Od pomembnih novovalovskih skupin velja omeniti še Videosex, ki so kljub svojemu odkritemu spogledovanju s komercialnim elektro-popom zadržali veliko ugleda tudi na vedno bolj profilirani ljubljanski alternativni sceni. Slednja je cvetela v veliki meri tudi zaradi podpore, ki ji jo je nudil Radio Študent, pomembna spodbuda pa je bil tudi festival Novi rock, ki se je začel leta 1981 in se obdržal vse do leta 2000. Festival je bil vedno zelo dobro obiskan in je imel politiko angažiranja zgolj novih ter še ne uveljavljenih skupin (Bašin 2006).

A kolikor so bila osemdeseta leta zlata doba slovenske alternativne glasbe, to še ne pomeni, da stvari niso bile živahne tudi v drugih žanrih. V tem času se je na primer izoblikoval tudi slovenski – recimo mu – novi pop, ki je pod vplivom angleškega *power popa* še dolgo suvereno vladal na valovih večine domačih radijskih postaj. Med najbolj znanimi slovenskimi pop skupinami te vrste so bili Hazard, Rendez-Vouz, Gu-Gu in nekoliko kasneje še Moulin Rouge. Skupaj z vsemi temi zasedbami so se v osemdesetih letih popularizirali tudi disko klubi, od katerih je bil dolgo najprestižnejši Super-Li v bližini Ljubljane.

Nekje na pol poti med različnimi alternativnimi žanri in novim popom so delovale tudi številne pop-rock zasedbe. Najbolj znani od teh sta bili Martin Krpan in Lačni Franz, pri čemer je slednja izstopala z avtorsko močno zaznamovanimi besedili pevca Zorana Predina. Omeniti je treba tudi, da so bili Lačni Franz zaradi tega, ker so bili iz Maribora, še posebej priljubljeni na Štajerskem. Med občinstvom je bil zelo priljubljen tudi gorenjski kantavtor Andrej Šifrer. Njegova dvojna plošča, *Ideje izpod odeje* iz leta 1981, je bila na primer tako zelo uspešna, da je nekaj skladb s tega albuma tako rekoč nemudoma ponarodelo.

Devetdeseta leta 20. stoletja so bila obdobje, ki ga je na področju slovenske popularne glasbe zaznamovala zlasti osamosvojitve države leta 1991. Osamosvojitve se sicer sama po sebi ni neposredno prevajala v glasbeno dogajanje, saj z izjemo nacionalistične obravnave slovenske himne s strani treh priljubljenih slovenskih rock pevcev (Peter Lovšin, Zoran Predin in Vlado Kreslin) ni nastalo veliko takšnega, kar bi lahko razumeli kot eksplicitne sklice na novo družbeno, politično in navsezadnje ideološko realnost. Izjema so bili sicer tudi tisti glasbeniki, ki so se v drugi polovici osemdesetih let obrnili k domoljubnim vsebinam in na ta način močno prispevali k slovenskim osamosvojitvenim težnjam. Med takšnimi prispevki lahko omenimo skladbo »Zelena je moja dolina« skupine Rendez-Vous in ploščo *Podarjeno srcu* (1989) Aleksandra Mežka, še pred tem pa izjemno uspešno ploščo *Samo milijon* (1988) skupine Agropop. Ampak to je bilo še pred osamosvojitvijo: po letu 1991 samem se je bolj kot vsebina slovenske popularne glasbe spremenil okvir, znotraj katerega ta deluje, saj se je na eni strani z osamosvojitvijo močno zmanjšal potencialni trg, hkrati pa se je uveljavil nov družbeni red, kapitalizem. Oba dejavnika sta glasbenike na eni strani silila v vedno večji populizem, na drugi pa sta vse tiste, ki se niso želeli uklanjati sredinskim standardom, tiščala v varno naročje kakšnega od vedno bolj specializiranih glasbenih žanrov in podžanrov.

Med bolj komercialno usmerjenimi skupinami iz devetdesetih let so prevladovala tista, ki so gradile na glasbenih obrazcih slovenskega novega popa osemdesetih let. Zelo priljubljeni so bili na primer velenjski Pop Design, iz katerih je kasneje izšel uspešni solo glasbenik Vili Resnik, podobno pa velja tudi za Čuke, ki so svojo kaseto s hitom »Krokodilčki« prodali v platinasti nakladi, in skupine, kot so bile Don Juan, Kingston in prvo slovensko najstniško pop skupino Foxy Teens. Nekoliko po svoje jo je ubiral Jan Plestenjak, ki je bil (in še vedno je) v nasprotju z ostalimi stilistično razmeroma profiliran. Medtem ko je za večino slovenskih pop zasedb iz tistega časa mogoče reči, da so svoj glasbeni izraz gradile na razmeroma eklektični kombinaciji popa, rocka in disca (oziroma kasneje dancea), je Jan Plestenjak svojo glasbeno persono vezal zlasti na podobo slovenskega latino loverja.

Na alternativni strani slovenskega glasbenega spektra se je poleg vsega drugega razmahnila tudi t. i. *balkan scena*. Ker je (bila) Jugoslavija v slovenskem dominantnem diskurzu portretirana kot nekaj slabega, je mogoče nostalgичno obračanje kulturi bivše skupne države, značilno balkan sceno, razumeti kot izrazito opozicijsko aktivnost (Velikonja 2002: 200–204), čeprav je po drugi strani res tudi, da se je balkan scena bolj kot s pomočjo glasbenega (ali kakršnega koli drugega) delovanja izražala skozi predano potrošnjo vsega, kar je spominjalo na bivšo Jugoslavijo (v prvi vrsti yu-rocka, tj. rock glasbe s prostorov in iz časov bivše Jugoslavije).

V devetdesetih letih je v Slovenijo prišel tudi hip hop. Če zanemarimo različne poskuse koketiranja s konvencijami tega žanra, ki so se pojavljali nekje od druge polovice osemdesetih let naprej, je bila prelomnica leto 1994, ko sta izšla prvenca KoširRapTeama in Ali Ena. Na tej sledi so se namreč pričele v večjih slovenskih mestih pojavljati različne lokalne hip hop scene. V širši medijski prostor so ključna imena iz teh scen prodrla leta 2000 z odmevno kompilacijo *5 Minutes of Fame – za narodov blagor*, izborom šestnajstih skladb sedaj že povsem suverenih mladih izvajalcev, pri čemer je istega leta izšla tudi prva samostojna plošča kultnega ljubljanskega hip hop glasbenika Klemna Klemna *Trnow Stajl*. Ker sta obe izdaji naleteli na zelo ugoden odziv, so se pričele glasbene založbe množično obračati k mladim hip hop glasbenikom. Dolgoročno so se od teh najbolj uveljavili Murat in Jose, Trkaj, N'toko, 6 Pack Čukur, Kosta in v zadnjem času še Zlatko.

Zanimivo je, da najbolj uspešne slovenske glasbene skupine iz preloma tisočletja, Siddharte, ne moremo umestiti v nobenega od omenjenih slovenskih glasbenih okvirov. Za Siddharto je namreč značilna podčrtano samosvoja kombinacija alternativnega rocka, metala, popa in abstraktnih besedil. Skupina je nastala leta 1995. V platinasti nakladi je prodala že svoj prvenec *ID*, potem pa je leta 2001 sledila še uspešnejša plošča *Nord*, ki je bila prodana v za Slovenijo izjemnih več kot 30.000 izvodih. Prav tako nekje na presečišču različnih glasbenih žanrov so v devetdesetih letih delovali trije že omenjeni bivši člani osrednjih slovenskih rock skupin iz osemdesetih, Zoran Predin (bivši pevec pri Lačnem Franzu), Peter Lovšin (bivši pevec pri Pankrtih) in Vlado Kreslin (bivši pevec pri Martinu Krpanu). Vendar pa ti glasbeniki v nasprotju s Siddharto širokega nabora žanrskih vplivov niso stkali v poudarjeno avtorske zvočne izraze: če že kaj, potem bi bilo mogoče reči, da so jim ti vplivi služili kot izhodišče za

izoblikovanje povsem priljudnega pop-rocka. Manjša izjema pri tem je zgolj Vlado Kreslin, ki je dolgo sodeloval s skupino ljudskih glasbenikov iz njegovih rodnih Beltincev, Beltinško bando. Pri tem sodelovanju je namreč nastala svojevrstna kombinacija pop-rocka in ljudske glasbe, ki je slovenski popularnoglasbeni standard v segmentu, ki se spogleduje s tradicionalnimi glasbenimi konvencijami, učinkovito dopolnila z zvoki in vzdušjem ene od kulturno najbolj marginaliziranih slovenskih pokrajin, Prekmurja.

Zametki slovenske elektronske glasbe segajo v osemdeseta leta, ko se je doma in v svetu uveljavila ljubljanska skupina Borghesia. Na njeni sledi pa se je v devetdesetih razmahnila razmeroma močna domača elektronska scena, čeprav je po drugi strani res, da se je od vseh teh akterjev dolgoročno uveljavil zgolj en sam avtor, DJ Umek. V povezavi z elektronsko sceno je treba omeniti tudi znamenito diskoteko Ambasada Gavioli v bližini Izole. Ta je dolga leta gostila najpomembnejše rave zabave ne le v Sloveniji, pač pa tudi v širši okolici, zaradi česar velja za eno ključnih prizorišč razvoja globalne klubske kulture nasploh.

Z novim tisočletjem se je v Sloveniji uveljavila množica solo pevk. Ledino je že v devetdesetih letih orala Helena Blagne, kasneje pa so ji sledile še Simona Weiss, Natalija Verboten, Nuša Derenda, Saška Lendero, Rebeka Dremelj, Karmen Stavec, Neisha, Pika Božič in mnoge druge. Glasbeno bi bilo mogoče vsa ta imena uvrstiti v široko kategorijo evrovizijskega diva-popa, ampak vsaj v bolj splošnem kulturnem smislu je bil od vzpona solo pevk v tem času za slovensko popularno glasbo verjetno še pomembnejši pojav slovenskega *turbo folka*. Ključni predstavniki tega žanra so bili Atomik Harmonik. Zanje je značilno, da so pod očitnim vplivom srbskega turbo folka povezali elemente narodno-zabavne glasbe in dance-beata, kar se je med poslušalci zelo dobro prijelo. Prvi večji uspeh Atomik Harmonik je bila njihova zmaga na festivalu Melodije morja in sonca leta 2004 s skladbo, ki je vse do danes ostala njihov največji hit, »Brizgalna brizga«. Atomik Harmonik so kmalu sledile še druge podobne zasedbe, zaradi česar je mogoče ugotoviti, da je slovenski turbo folk močno prispeval tako k rehabilitaciji narodno-zabavne glasbe v državi kot tudi popularizaciji slovenske zgolj na površini modernizirane ruralne kulture. Če je bila narodno-zabavna glasba tako na primer še tik pred pojavom Atomik Harmonik enačena s kulturnim nazadnjaštvom, s katerim se mladi z redkimi izjemami niso želeli identificirati, je slovenski turbo folk to glasbo vzpostavil kot novi stari *chic*, od katerega se odvrčajo zgolj najbolj zadržto urbani posamezniki.

3 Obravnave slovenske popularne glasbe

Že hiter sprehod po zgodovini slovenske popularne glasbe, ki smo ga naredili v prejšnjem poglavju, kaže, da je ta precej razgibana. Ampak na tem mestu nas ne zanima zgodovina slovenske popularne glasbe kot takšna, pač pa vprašanje, kako je ta obravnavana na tisti ravni kulturne artikulacije, za katero je mogoče trditi, da ob pasivnosti uradnih okvirov šele vzpostavlja standarde tega, kaj slovenska popularna glasba sploh je oziroma na kakšen način so njeni različni segmenti pomembni kot nacionalna kulturna dediščina. Tu gre zlasti za različna strokovna in znanstvena dela,

se pravi za tisti del resne kritiške produkcije, ki ima v družbi najvišji status. Po naši oceni so v tem okviru še posebej pomembne znanstvene ali strokovne monografije, znanstveni ali strokovni članki, učbeniki ter filmski in televizijski dokumentarni filmi, tako da se bomo v nadaljevanju osredotočili na analizo vsebine (*content analysis*) vseh teh prispevkov, pri čemer bosta izbor prispevkov usmerjala zgolj dva kriterija. Prvi je, da se ti prispevki spoprijemajo s kakšnim delom slovenske popularne glasbe, drugi pa, da so izšli v Sloveniji. Ker se v tako široko nastavljeni raziskovalni situaciji materiala za analizo nabere veliko, bomo morebitne vzorce obravnav različnih segmentov slovenske popularne glasbe poskusili prepoznati kar s primerjavo frekvenc obravnav najpomembnejših glasbenih žanrov, znotraj katerih so delovali in še vedno delujejo slovenski glasbeniki. Idealno bi seveda bilo, če bi lahko pri analizi šli v večjo globino ter se spoprijeli tudi z interpretacijami in njihovimi pomenskimi poudarki, ki se pojavljajo v prispevkih, toda to, če želimo analizirati vse pomembne prispevke na to temo, preprosto ni mogoče, saj pride za analizo v poštev kar 91 del. V skladu s tem pričujoči prispevek razumemo kot zgolj neke vrste prvi korak pri analizi vzorcev interpretacije slovenske popularnoglasbene dediščine, kjer poskušamo za začetek začrtati neke osnovne vsebinske poudarke, v nadaljevanju pa upamo, da bodo sledile še druge analize, ki se bodo osredotočale na kakšne bolj konkretne razsežnosti obravnav slovenske popularnoglasbene dediščine na različnih institucionalnih in neinstitucionalnih ravneh.

Na tem mestu moramo poudariti, da naša osredotočenost na zgolj tiste vrste objav, ki največ prispevajo k temu, kar bi lahko pogojno imenovali nacionalni popularnoglasbeni kánon, v praksi pomeni, da moramo izpustiti vse novinarske in poljudne prispevke v popularnih revijah. Ti namreč zaradi svojega »nižjega« statusa kot prostor vzpostavljanja nacionalnega popularnoglasbenega standarda preprosto niso tako zelo pomembni, poleg tega bi bilo materiala za analizo, če bi upoštevali še to produkcijo, preprosto preveč. V skladu s tem ostajamo pri zgoraj omenjenem naboru prispevkov, ki jih bomo obravnavali po žanru, pri čemer nabor žanrov glede na pregled iz prejšnjega poglavja vključuje džez, narodno-zabavno glasbo, slovenski turbo folk, slovensko popevko, pop, rock, hip hop in alternativno glasbo.

Začnimo z znanstvenimi in strokovnimi monografijami. Pregled vseh slovenskih objav s področja slovenske popularne glasbe v tej kategoriji kaže na naslednje vsebinske poudarke: Igor Bavčar (ur.) (1985): alternativna glasba; Gorazd Beranič et al. (1994): rock in alternativna glasba; Franko Hmeljak (1995): rock; Gorazd Beranič et al. (ur.) (1998): rock in alternativna glasba; Ivan Sivec (1999 in 2010): narodno-zabavna glasba; Rajko Muršič (2000): alternativna glasba; Peter Lovšin, Peter Mlakar in Igor Vidmar (ur.) (2002): alternativna glasba; Drago Medved et al. (2003): alternativna glasba; Ivan Sivec (2004): narodno-zabavna glasba; Igor Bašin (2006): alternativna glasba; Tadej Golob in Vlado Miheljak (2008): rock; Aleksi Jercog (2005): narodno-zabavna glasba; Aleksi Jercog (2008): narodno-zabavna glasba; Orlek, Zdenko Matoz in Branko Klančar (2009): rock; Igor Bašin (2010): alternativna glasba; Varja Velikonja (2010): alternativna glasba.

Na tem mestu sicer velja opozoriti, da so žanrske opredelitve, ki jih tu delamo, neogibno nekoliko subjektivne, toda v splošnem vseeno ne bi smele biti zelo napačne. V nekaterih primerih monografije obravnavajo tudi več žanrov hkrati: ker nas na tem mestu zanima zlasti vsebina obravnav (in ne njihovi statistični deleži), tudi to ne bi smelo biti problem, saj v takšnih primerih delo umeščamo pod vse žanre, ki jih naslavljajo. Spet druge monografije ne obravnavajo konkretnih žanrov oziroma se ne ukvarjajo s slovensko popularno glasbo. Takšne iz analize kot za nas nepomembne preprosto izločamo, problem pri analizi pa bi lahko bil tudi kriterij, kaj neko delo naredi za znanstveno oziroma strokovno (in s tem predmet analize). Tu jo zaradi razmeroma majhnega števila domačih knjig o slovenski popularni glasbi ubiramo preprosto tako, da vključujemo dela, ki že vsaj od daleč spominjajo na resne obravnave, kar pomeni, da zelo pristranski v tem pogledu niti ne bi mogli biti. Kolikor ob upoštevanju vseh teh metodoloških okvirov zgoraj identificirane žanre zberemo na enem mestu, dobimo preprosto, a hkrati tudi povedno Tabela 1.

Tabela 1: Znanstvene in strokovne monografije po žanrih

džez	narodno-zabavna glasba	slovenski turbo folk	slovenska popevka	pop	rock	hip hop	alternativna glasba
1	4		1		5		8

Poglejmo sedaj, katere popularnoglasbene žanre obravnavajo slovenski strokovni in znanstveni članki. Tudi tu so težave meje, saj je težko določiti, kaj točno spada v kategorijo strokovnega ali znanstvenega članka, le da so tu meje še bolj izrazite, saj je mejnih primerov več. Eden takšnih je na primer revija *Muska*, ki je sicer v splošnem glasbena revija, se pravi nekaj, česar načelno ne vključujemo v analizo (zanimajo nas prispevki nad ravniyo poljudnih revijalnih zapisov), toda v isti sapi gre za zelo resno revijo, kjer kakovost in globina prispevkov v številnih pogledih presegata marsikateri drugi prispevek, ki ga zaradi njegovega mesta objave v analizo vključujemo.

Slovenski strokovni in znanstveni članki na temo slovenske popularne glasbe, zbrani v skladu z vsemi omenjenimi omejitvami, pokrivajo naslednja področja: Slavoj Žižek (1983): alternativna glasba; Rajko Muršič (1995a): alternativna glasba; Rajko Muršič (1995b): alternativna glasba; Gregor Bulc (1999): alternativna glasba; Alenka Barber Keršovan (1999): rock; Miha Ceglar (2001): hip hop; Peter Stanković (2002): rock; Aljoša Gadžijev (2003): alternativna glasba; Peter Stanković (2006): hip hop.

Tabela 2: Strokovni in znanstveni članki po žanrih

džez	narodno-zabavna glasba	slovenski turbo folk	slovenska popevka	pop	rock	hip hop	alternativna glasba
					2	2	5

Nadalje nas zanimajo dokumentarni in glasbeni filmi. Tudi v tem primeru se osredotočamo na zgolj tiste najbolj reprezentativne, kar v praksi pomeni vsaj srednjemetražne filme, ki so doživeli vsaj minimalno distribucijo. Ker se dokumentarni in glasbeni filmi sicer tako formalno kot tudi vsebinsko precej razlikujejo glede na to, ali so narejeni za splošno distribucijo ali gre za projekte znotraj RTV Slovenija, obe kategoriji obravnavamo ločeno. Če začnemo s filmskimi dokumentarci in glasbenimi filmi, bi jih lahko po njihovi vsebini glede na glasbene žanre, ki jih pokrivajo, postavili nekako takole: FV Video (1983): alternativna glasba; Zemira Alajbegović in Neven Korda (1985): alternativna glasba; Goran Gajić (1988): alternativna glasba; Michael Benson (1996): alternativna glasba; Branko Djurić, Franci Kek in Jurij Moškon (1999): rock; Gregor Andolšek, Anže Verdel (2004): alternativna glasba; Igor Zupe (2006): alternativna glasba; Sašo Podgoršek (2006): alternativna glasba; Rudi Uran (2007): rock; Anže Verdel, Anže Petrič in Miha Čeak (2010): rock; Matjaž Mrak in Robert Šabec (2010): alternativna glasba; Sami Norci in SloRapFan (2010): hip hop; Boris Petkovič (2011): hip hop; in Urša Menart (2011): hip hop. V tabeli je to videti takole:

Tabela 3: Dokumentarni filmi po žanrih

džez	narodno-zabavna glasba	slovenski turbo folk	slovenska popevka	pop	rock	hip hop	alternativna glasba
					3	3	8

Sledijo televizijski dokumentarci. Tu se je v vseh teh letih nabralo veliko materiala, čeprav med vsem še najbolj izstopa obsežna serija *Zlata šestdeseta* ki jo je več let pripravljala Slavko Hren. Rezultati se bodo zaradi številnih izdaj te serije na koncu neogibno vsaj nekoliko nagibali v smer šestdesetih let, ampak navsezadnje je ravno to poudarek, ki nas zanima: kaj se pojavlja kot samoumevni nacionalni popularnoglasbeni standard, kako in zakaj. Ampak najprej žanrska opredelitev vseh s popularno glasbo ukvarjajočih se televizijskih dokumentarcev, do katerih smo prišli po podrobnem pregledu arhiva RTV Slovenija, interneta, medijev in strokovne literature: Andraž Poschl (2007): turbo folk; Boris Kopitar (2009): narodno-zabavna glasba; Slavko Hren (2009a): pop; Brane Bitenc (2009): džez; Boris Kopitar (2009): narodno-zabavna glasba; Zvone Tomac (2009): džez; Dušan Moravec (2010): narodno-zabavna glasba; Jurij Moškon (2010): rock; Miha Tozon (2011): rock in pop; Slavko Hren (2009b): popevka; Slavko Hren (2009c): popevka; Slavko Hren (2009d): popevka; Slavko Hren (2009e): popevka; Slavko Hren (2009f): popevka, džez, klasična in narodna glasba; Slavko Hren (2009g): popevka; Slavko Hren (2009h): popevka; Slavko Hren (2009i): rock; Slavko Hren (2009j): popevka; Slavko Hren (2009k): rock; Slavko Hren (2009l): rock; Slavko Hren (2009m): rock; Slavko Hren (2009n): rock; Slavko Hren (2009o): rock; Slavko Hren (2009p): rock; Slavko Hren (2009q): rock; Slavko Hren (2010a): popevka; Slavko Hren (2010b): popevka; Slavko Hren (2010c): rock; Slavko Hren (2010d): popevka; Slavko Hren (2010e): popevka; Slavko Hren (2010f): popevka; Slavko Hren (2010g): popevka; Slavko Hren (2011): popevka.

Tabela 4: Televizijski dokumentarni filmi po žanrih

džez	narodno-zabavna glasba	slovenski turbo folk	slovenska popevka	pop	rock	hip hop	alternativna glasba
3	3	1	15	2	11		

Na koncu nas zanimajo tudi učbeniki. Pregledali smo vse učbenike za glasbeni pouk in zgodovino, ki so v uporabi v slovenskih osnovnih in srednjih šolah. Zanimivo je, da mnogi od teh popularno glasbo omenjajo zgolj na hitro (če sploh), kar verjetno veliko pove o statusu, ki ga ima popularna glasba v Sloveniji, pri čemer je pomembno, da je še posebej malo omemb slovenskih izvajalcev. Pri tistih, ki ta del domače ustvarjalnosti vseeno pokrivajo, je mogoče identificirati sklice na naslednje žanre: Stane Berzelak (2003): rock; Božo Repe (2007): popevka in alternativna glasba; Milan Burkeljca et al. (2010): rock in alternativna glasba; Ervin Dolenc et al. (2010): rock in alternativna glasba; Albinca Pesek (2010): rock, džez in narodno-zabavna glasba; Breda Oblak (2011): rock, džez, popevka in narodno-zabavna glasba.

Tabela 5: Učbeniki po žanrih

džez	narodno-zabavna glasba	slovenski turbo folk	slovenska popevka	pop	rock	hip hop	alternativna glasba
2	2		2		5		3

4 Razprava

Analiza vsebin vseh pomembnih objav na temo slovenske popularne glasbe kaže, da so različne obravnave tega področja razmeroma partikularne (osredotočene bolj ali manj na posamične primere), hkrati pa zelo neenakomerno posejane med različnimi žanri. Tu je sicer treba takoj poudariti, da na petih ravneh – znanstvene in strokovne monografije, strokovni in znanstveni članki, učbeniki ter filmski in televizijski dokumentarci – izstopajo zlasti televizijski (ne pa tudi filmski) dokumentarci. Medtem ko je na ostalih ravneh analize mogoče kot najbolj pogoste prepoznati izrazito zanimanje za različne urbane žanre – alternativno glasbo, delno pa tudi hip hop in rock – na eni strani in nekaj obravnav narodno-zabavne glasbe na drugi, so televizijski dokumentarci bolj kot na ti dve skrajnosti urbanega oziroma ruralno-tradicionalnega usmerjene na popevko in rock glasbo šestdesetih let.

V skladu s tem lahko torej ugotovimo, da je bolj resna strokovna produkcija na temo slovenske popularne glasbe izrazito polarizirana. Največ pozornosti je namenjene urbanim in glasbeno progresivnim žanrom, nekaj je tudi zanimanja za bolj tradicionalne glasbene zvrsti (narodno-zabavna glasba), televizijska produkcija pa s svojimi oddajami o popevki, rocku šestdesetih let in navsezadnje tudi nekaj oddajami o džez glasbenikih pokriva zlasti tiste žanre, ki so bili nekoč progresivni, danes pa že sodijo v neke vrste popularnoglasbeno »klasiko«. Ko pravimo, da je takšno pokrivanje slovenske popularne glasbe polarizirano, imamo sicer v mislih podrobnost, da si žanri,

za katere je največ strokovnega zanimanja, stojijo nasproti kot predstavniki bodisi zelo progresivnih (alternativna glasba, hip hop) bodisi prepoznavno konservativnih (narodno-zabavna glasba) glasbeni smeri, medtem ko se s tistimi žanri, ki jih posluša večina Slovencev (pop oziroma tisti bolj komunikativen rock (Tomc 2006)), ne ukvarja skoraj nihče. Stvari se resda nekoliko zapletejo, če upoštevamo še televizijske dokumentarne filme, vendar v resnici niti ne tako zelo. Tudi v tem primeru namreč iz polja obravnave izrazito izpada to, kar je verjetno del najširšega lokalnega okusa in za kar bi torej lahko pričakovali, da bo še največ kritiškega zanimanja: popularnoglasbeni »mainstream«. Stvari bodo bolj jasne, če vse obravnave zberemo v eni sami tabeli (tabela 6):

Tabela 6: Vse obravnave po žanrih

džez	narodno-zabavna glasba	slovenski turbo folk	slovenska popevka	pop	rock	hip hop	alternativna glasba
6	9	1	18	2	26	5	24

Kar lahko vidimo tu, je torej skoraj popolna odsotnost kakršne koli temeljite obravnave slovenskega glasbenega »mainstreama«, saj sta bila na temo slovenskega popa posneta zgolj dva televizijska dokumentarca, pri rocku pa zelo velik del obravnave odpade na dele televizijske serije *Zlata šestdeseta*, ki pokrivajo šestdeseta leta, se pravi zgolj na eno, med širšim poslušalstvom verjetno niti ne najbolj priljubljeno obdobje. Vse to pomeni, da večji del domače glasbene produkcije, ki jo ljudje v Sloveniji poslušajo (za več o slovenskem mainstream glasbenem okusu glej Tomc 2006), na ravni bolj resnih obravnav sploh ni naslovljen. To je seveda problematično povsem načelno, hkrati pa tudi konkretno, saj posledično večina Slovencev svojih lastnih popularnoglasbenih izkušenj, spominov in navsezadnje tudi identitet, ki so jih ob tej glasbi izoblikovali, ne more pripeti na nikakršne bolj formalizirane pojmovne okvire oziroma jim slednji celo posredno sugerirajo, da je z njihovimi okusi, s tem pa tudi njihovimi kulturnimi identitetami nasploh nekaj narobe.

V skladu s tem je mogoče zaključiti, da je pri različnih obravnava slovenske popularne glasbe, ki med sabo vzpostavljajo popularnokulturni standard, prišlo do zanimivega obrata. Medtem ko je za glasbene žanre s kulturnih robov, v prvi vrsti alternativno glasbo, značilno tako temeljito kritiško zanimanje, da bi lahko zaključili, da se vsaj na ravni resne refleksije vzpostavlja kot neke vrste popularnoglasbeni standard, je glasba, ki jo posluša večina Slovencev (pop, novejši rock in turbo folk), v kritiških obravnava skorajda popolnoma odsotna in posledično vsaj na tej ravni stoji kot neke vrste »underground«. Razlogi za takšen obrat so nedvomno kompleksni, toda v grobem verjetno drži, da v veliki meri izhajajo iz neorganiziranosti polja preučevanja slovenske popularne glasbe. Tu gre za to, da v primeru, ko raziskovalcev ne vodijo nikakršni sistematični okviri, ti pač pišejo v skladu s svojimi povsem partikularnimi okusi in preferencami, ti pa so neogibno zelo posebni: glasbena zanimanja intelektualcev so seveda precej drugačna od tega, kar posluša večina.

Pri tem nenavadnem obratu, kjer iz študija domače popularne glasbe izpada vse tisto, kar je v resnici popularno, pa je na delu verjetno še vsaj en dejavnik, namreč da

je Slovenija na kulturni ravni izrazito razcepljena. Na eni strani je večinska kultura, za katero je mogoče reči, da je še vedno močno zaznamovana s tradicionalnimi vrednotami in imaginarijem oziroma da je modernizirana zgolj na površini. To je kultura, kjer prevladujejo rustikalne fantazmogorije in nacionalna samovšečnost, o njeni razširjenosti pa verjetno še največ pove izjemno hitra popularizacija slovenskega turbo folka tako rekoč v trenutku, ko se je pojavil (če kaj, potem slovenski zgolj na površini moderniziran tradicionalizem uprizarja ravno ta žanr: medtem ko se na zvočni ravni prepletajo zvoki harmonike in dance-beata, se na ravni kulturnih pomenov različni označevalci sodobnosti dosledno lovijo v okvire tradicionalnega, se pravi seksualizirana dekleta v življenje na kmetiji, športni avtomobili v medij postavljanja pred pivskimi bratci v gostilni, zabave v vaške veselice in postmoderna permissivna seksualnost v žgečkljive avanture na senikih). Na drugi strani stoji kultura bolj svetovljanske urbane populacije. Ta je po obsegu veliko manjša, kljub temu pa ima razmeroma velik vpliv, saj gre za kulturo tistih, ki imajo v družbi največ kulturnega kapitala (izobraženci, umetniki ipd.). Za nas je še posebej pomembna podrobnost, da je slovenska urbana kultura, ki jo na ravni vrednot zaznamuje zlasti zmes političnega liberalizma in socialne občutljivosti, tradicionalno artikulirana na način izrazitega nasprotovanja slovenski konservativni kulturi (t. i. »kulturni boj« med liberalnimi in konservativnimi skupinami se vleče že od sredine 19. stoletja dalje; glej Vodopivec 2006: 81–94). To namreč v praksi verjetno vodi k temu, da se raziskovalci, ki so tako rekoč po definiciji (kot visoko izobražena inteligenca) vezani na urbano kulturo, popularnoglasbenemu »mainstreamu« kot predmetu raziskovanja izogibajo tudi iz povsem načelnih razlogov kot izrazu kulture svojega svetovnonazorskega nasprotnika.

Ker o vsem tem ni bila izvedena nobena raziskava, je možnost, da iz polja preučevanja popularnoglasbeni »mainstream« izpada tudi zato, ker ga mnogi raziskovalci enačijo s slabim okusom tradicionalno usmerjenih povprečnežev, seveda zgolj špekulacija, ki jo je tudi v najboljšem primeru treba jemati kot zgolj možnost. Ne glede na to pa ostaja dejstvo, da med bolj resnimi obravnavami slovenske popularne glasbe skoraj ni zanimanja za tiste zvrsti, ki jih posluša večina, zaradi česar se kot kulturni standard vzpostavlja ne le zgolj ena vrsta glasbe, pač pa tudi vrsta, s katero večina prebivalcev Slovenije nima nikakršne zveze. Tu gre seveda za alternativno glasbo, ki bi bila v izsledkih seveda še bolj prevladujoča, če bi pri analizi upoštevali tudi kakovostne prispevke, ki že dolga leta izhajajo v slovenski glasbeni reviji z najdaljšo tradicijo *Muska*.

Seveda z alternativno glasbo samo po sebi ni nič narobe – ravno nasprotno. Je pa vseeno problem, če se ob odsotnosti kakršne koli premišljene kulturne politike na tem področju kot glasbeni in kulturni standard vzpostavljajo bolj ali manj marginalni žanri, medtem ko skupaj s spregledovanjem vse druge produkcije – v prvi vrsti glasbenega »mainstreama« – v sivi prostor nepomembnosti tone tudi niz pomembnih simbolnih koordinat, po katerih so si in si še vedno posamezniki v Sloveniji osmišljajo svoje vsakdanje življenje. Ko to rečemo, seveda ne mislimo, da so te koordinate pomembne že zaradi tega, ker obstajajo oziroma ker bi bile »naše«. Raziskovanje vseh vrst popularnih žanrov je ravno nasprotno pomembno, ker omogoča prepoznavanje tudi številnih problematičnih vidikov slovenskega vsakdana, na primer izrazitega seksizma slovenskega turbo folka.

5 Zaključek

Pri analizi vsebin različnih obravnav zgodovine slovenske popularne glasbe, ki jih ob odsotnosti bolj sistematičnih institucionaliziranih okvirov razumemo kot najpomembnejšo raven standardizacije slovenske kulturne dediščine na področju popularne glasbe, smo ugotovili, da se te v pomembni meri osredotočajo na različne urbane žanre, med katerimi še posebej izstopa alternativna glasba. Nekaj je tudi zanimanja za klasični rock, tradicionalno narodno-zabavno glasbo in popevko, tisti najbolj priljubljeni glasbeni žanri pa so pokriti redko in tudi v najboljšem primeru zgolj stihijsko. Pri razpravi o rezultatih smo trdili, da je takšno stanje problematično z več vidikov. Najprej gre za povsem načelno vprašanje, da velik in pomemben del produkcije slovenske popularne glasbe na ta način ostaja kritično oziroma znanstveno nereflektiran. Pomembno je tudi, da se s spregledovanjem glasbenega mainstreama odrekamo možnosti kritične refleksije različnih morebitnih problematičnih vidikov glasbe, ki je na Slovenskem najbolj prisotna. In končno, skoraj izključno zanimanje za različne robne žanre v praksi pomeni, da številne popularne identitete, ki so se v desetletjih prisotnosti popularne glasbe na Slovenskem razvile, danes nimajo nobenega referenčnega okvira, znotraj katerega bi se osmišljale.

V skladu s povedanim bi bilo mogoče zaključiti, da se z vsebinskimi poudarki pri preučevanju slovenske popularne glasbe vzpostavlja nekaj, kar bi lahko imenovali »elitizem alternativne glasbe«. Tu je pomembno, da ta ni problematičen zgolj iz zgoraj omenjenih načelnih razlogov, saj gre še pred tem za neke vrste *contradiction in terms*: medtem ko je za alternativno glasbo na idejni ravni praviloma značilna kritika različnih vidikov družbenega izključevanja, se pri obravnavah slovenske popularne glasbe, kjer prevladujejo prav spoprijemi z alternativno glasbo, dogaja natanko to, se pravi izključevanje velikega dela domačih glasbenih izrazov, s tem pa tudi kulture in popularnih identitet običajnih ljudi, za katere se politično izrazito levičarsko usmerjena slovenska alternativna glasbena scena vsaj načelno bori.

Zdi se, da bi bilo mogoče zaplete, ki nastajajo zaradi izrazito selektivnih spoprijemov z bogastvom slovenske kulturne dediščine na področju popularne glasbe, še najlažje rešiti na način boljše organizacije institucionalnega preučevanja. Ta že po definiciji vzpostavlja bolj sistematične okvire za delo, s tem pa onemogoča, da bi – tako kot se to dogaja sedaj – nereflektirane vrednotne sodbe in subjektivni (fenovski) okusi raziskovalcev krivile raziskovalne rezultate že na ravni izbora predmeta preučevanja. Ampak tu je treba biti previden, saj tudi institucionalni okviri pogosto delujejo zelo pristransko in selektivno – le da na drugačen način. V skladu s tem se zavzemamo za institucionalizacijo, ki pa bo že v jedru usmerjena kar se da na široko in ne bo že vnaprej zamejena z definicijami tega, kaj je pomembno za slovensko državo, identiteto, narod ali kakršen koli podoben apriorni (hkrati pa zgodovinsko kontingenčen) konceptualni okvir.

Literatura

- Barber Keršovan, Alenka (1999): Na sledi kulturni identiteti: kaj je »slovenskega« v slovenski rock glasbi? Glasnik Slovenskega etnološkega društva, 39 (1): 4–9.
- Bašin, Igor (2006): Novi Rock: Rockovski festival v Križankah, 1981–2000. Maribor: Sub-kulturni azil.
- Bašin, Igor, in Janez Weiss (ur.) (2010): Alternativa na margini: 20 let MKK BK: [1990–2010]. Črnomelj: MKK BK.
- Bavčar Igor (ur.) (1985): Punk pod Slovenci. Ljubljana: Kresija.
- Beranič, Gorazd, Dušan Hedl, in Viljem Muzek (ur.) (1994): Bili ste zraven: Zbornik o rock kulturi v severovzhodni Sloveniji. Pesnica, Ptuj: Frontier, ZKO.
- Berzelak, Stane (2003): Zgodovina 2 za tehniške in druge strokovne šole. Ljubljana: Modrijan.
- Beranič, Gorazd, Karno Bozi, Romeo Strakl, Said Beslagić, Natalija Jurse, in Bojan Tomazic (ur.) (1998): Sprav'mo se kam!: Vodič po rock kulturi severovzhodne Slovenije: Kažirockopot Po Sloveniji: [Klubi, Založbe, Bendi]. Maribor: KURD v okovih, Založba Vebo.
- Bulc, Gregor (1999): Afera Strelnikoff kot moralna panika. Časopis za kritiko znanosti, 27 (195/196): 201–224.
- Burkeljca, Milan, Dobnik, Jerica, Mirjanič, Anita, Pačnik, Helena, Snoj, Damjan, Verder, Helena, in Zuljan, Anka (2010): Raziskujem preteklost 9: učbenik za zgodovino za 9. razred osnovne šole. Ljubljana, Rokus Klett.
- Ceglar, Miha (2001): Sovražni govori kot sestavni del rap glasbe: primera Klemen Klemen in Dandrough. Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti, (1): 154–169.
- Dolenc, Ervin, Gabrič, Aleš, in Rode, Marjan (2010): Koraki v času. 20. stoletje: zgodovina za 9. razred devetletke. Ljubljana DZS.
- Gadžijev, Aljoša (2003): Laibach – »zvoki naše govorice«: (nekateri filozofski in sociološki vidiki sodobne glasbeno-umetniške ustvarjalnosti). Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved, 35 (1): 289–368.
- Golob, Tadej, in Vlado Mihelj (2008): Zgodba iz prve roke: [Zoran Predin]. Ljubljana: Študentska založba.
- Hmeljak, Franko, in Kameleoni (1995): Kameleoni: 1965–1995. Koper: Capris, društvo za oživljanje starega Kopra.
- Jercog, Aleksi, Saša Martelanc, Brigita Avsenik, in Ansambel bratov Avsenik (2005): S pesmijo našo: 50 let ob Avsenikovi glasbi na Tržaškem in Goriškem. Roncade: Grafiche Gifex.
- Jercog, Aleksi, in Saša Martelanc (2008): S polko v svet: glasbene poti bratov Avsenik. Begunje: Avsenik.
- Lavš, Marjana (2006): Marjana: Zvezde padajo v noč. Založba Sanje, Ljubljana.
- Lovšin, Peter, Peter Mlakar in Igor Vidmar (ur.) (2002): Punk je bil prej: 25 let punka pod Slovenci. Ljubljana: Cankarjeva založba in ROPOT.
- Medved, Drago, Oto Pestner, in New Swing Quartet (2003): New Swing Quartet. Velenje: Pozoj.
- Middleton, Richard (2002). Studying Popular Music. Milton Keynes: Open University Press.
- Muršič, Rajko (1995a): Ustvarjalna igra domnevanja in napačnega razumevanja: antropološka terenska raziskava punk rocka v dveh slovenskih vaseh. Etnolog, 56 (5): 257–281.
- Muršič, Rajko (1995b): Besedila punk rock skupin iz Slovenskih goric: legitimacijski odsev lokalne mladinske podkulture z globalnimi razsežnostmi. Traditiones – Inštitut za slovensko narodopisje. Ljubljana, 25: 341–352.

- Muršič, Rajko, in Gorazd Beranič (ur.) (1995): Center za dehumanizacijo: etnološki oris rock skupine. Pesnica: Frontier, ZKO.
- Muršič, Rajko (2000): Trate vaše in naše mladosti: zgodba o mladinskem in rock klubu. Ceršak: Subkulturni azil.
- Oblak, Breda (2011): Glasba v 20. stoletju: učbenik za glasbeno vzgojo: 9. razred devetletne osnovne šole. Ljubljana: DZS.
- Orlek, Zdenko Matoz, in Branko Klančar (2009): Orlek: 20 let knap'n'rolla. Trbovlje, Ljubljana: Tiskarna Tori, Sanje.
- Pesek, Albinca (2010): Glasba nekoč in danes: učbenik za glasbeno vzgojo v 9. razredu osnovne šole. Ljubljana: Rokus Klett.
- Repe, Božo (2007): Sodobna zgodovina: zgodovina za 4. letnik gimnazij. Ljubljana: Modrijan.
- Shuker, Roy (1997): Understanding Popular Music. London: Routledge.
- Sivec, Ivan (1999): Brata Avsenik. Evropski glasbeni fenomen iz Begunj na Gorenjskem. Mengeš: ICO.
- Sivec, Ivan (2004): En godec nam gode: Lojze Slak. Ljubljana: Januš.
- Stanković, Peter (2002): Uporabe »Balkana«: rock in nacionalizem v Sloveniji v devetdesetih letih. Teorija in praksa, 39 (2): 220–238.
- Stanković, Peter (2006): Hip hop v Sloveniji: ali obstaja lokalno specifičen vzorec prevzemanja značilnosti žanra? Družboslovne razprave, 22 (51): 93–112.
- Tomc, Gregor (1989): Druga Slovenija. Zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.
- Tomc, Gregor (2006): »Glasbeni potrošniki v Sloveniji«. Tipkopis.
- Velikonja, Mitja (2002): »Ex-home: 'Balkan culture' in Slovenia after 1991«. V S. Resic in B. Törnquist-Plewa (ur.): The Balkans in Focus: Cultural Boundaries in Europe: 189–207. Lund: Nordic Academic Press.
- Velikonja, Varja (2010): Vprašajte Alico: re-vizija kot način ustvarjanja: izbrani portreti glasbenic z obrobja popularne glasbe. Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Vodopivec, Peter (2006): Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja. Ljubljana: Modrijan.
- Zevnik, Luka (2012): »Popular music heritage in Slovenia: a theoretical and empirical exploration«. Tipkopis.
- Žižek, Slavoj (1983): Vloga nezavednih fantazem v procesu oblikovanja identitete Slovencev – Punk kot družbeni fenomen: raziskovalno poročilo. Ljubljana: RSS.

Filmski in dokumentarni viri:

- 4 koncerti za Buldožer in ... [dok. film]. (2007) Rudi Uran (rež.). Maribor: Kramberger & Uran.
- 80 let Slavka Avsenika [dok. film]. (2009). Boris Kopitar (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Big Foot Mama – Tist' dan v tednu [dok. film] (2010). Anže Verdel, Anže Petrič in Miha Čeak (rež.). Ljubljana: Benjamin produkcija.
- FV Video: Disco FV [dok. film]. (1983). FV Video (rež.). Ljubljana: FV Video.
- Gremo na morje, gremo na sonce: 30 zmagovalcev Melodij morja in sonca [dok. film]. (2009). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.

- Iskanje izgubljenega časa [dok. film]. (1985). Zemira Alajbegović, Neven Korda (rež.). Ljubljana: FV Video/ŠKUC Forum.
- Kuzle [dok. film]. (2010). Matjaž Mrak in Robert Šabec (rež.). Idrija: Friendly Production.
- Laibach: Zmaga pod soncem [dok. film]. (1988). Goran Gajić (rež.). Beograd: Avala Films.
- Mia Žnidarič in Nevidni orkester [dok. film]. (2009). Brane Bitenc (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Od mladeniča do lipicanca: dokumentarni film o Andreju Šifrerju [dok. film]. (2011). Miha Tozon (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Pankrti: Dolgeajt [dok. film]. (2006). Igor Zupe (rež.). Ljubljana: Nord Cross Production.
- Polka! The Movie [dok. film]. (2010). Dušan Moravec (rež.). 2010. Ljubljana: RTV SLO.
- Predictions of Fire [dok. film]. (1996). Michael Benson (rež.) Ljubljana: Kinetikon Pictures in RTV Slovenija.
- Razdružene države Amerike: Laibach 2004 US Tour [dok. film]. (2006). Sašo Podgoršek (rež.). Ljubljana: Divided Artists; London: Mute Records London.
- Rock Otočec 1998 [dok. film]. (1999). Branko Đurić, Franci Kek, Jurij Moškon (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Rock Otočec prvih deset let [dok. film]. (2010). Jurij Moškon (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Spomini Lojzeta Slaka: 45 let Ansambla Lojzeta Slaka [dok. film]. (2009). Boris Kopitar (rež.). Ljubljana: RTVSLO.
- Srečna Mladina [dok. film]. (2004). Gregor Andolšek, Anže Verdel (rež.). Ljubljana: Benjamin Produkcija.
- The dokumentarc [dok. film]. (2010). Sami Norci in SloRapFan (rež.). Ljubljana: SloRapFan in Sami Norci.
- Turbo folk pod Triglavom [dok. film.]. (2007). Andraž Poschl (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- V letu hip hopa [dok. film] (2011). Boris Petkovič (rež.). Ljubljana: Katapult/Luksuz produkcija.
- Veš, poet, svoj dolg? [dok. film]. (2011). Urša Menart (rež.). Ljubljana: Vest.si.
- Vokalna skupina Bit [dok. film.]. (2009). Zvone Tomac (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta – nostalgija z avtorji: Miroslav Košuta [dok. film]. (2009a). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Nostalgija s Tatjano Gros [dok. film]. (2009b). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Nostalgija z Evo Sršen [dok. film]. (2009c). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Nostalgija z Alfijem Nipičem [dok. film]. (2009d). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Nostalgija z Jožetom Kampičem [dok. film]. (2009e). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Nostalgija s Sonjo Gaberščak [dok. film]. (2009f). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta – nostalgija z avtorji: Dušan Porenta [dok. film]. (2009g). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta – nostalgija z avtorji: Jernej Jung in Deliali [dok. film]. (2009h). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Pero Dimitrijevič in Vladimir Stiasny [dok. film]. (2009i). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.

- Zlata šestdeseta – nostalgija z beatniki: Prolog – iskanje korenin beata na Slovenskem [dok. film]. (2009j). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta – nostalgija z beatniki: Dejvi Hrušovar in Bele vrane [dok. film]. (2009k). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta – nostalgija z beatniki: Kameleoni in Danilo Kocjančič [dok. film]. (2009l). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta – nostalgija z beatniki: Kameleoni in Vanja Valič [dok. film]. (2009m). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta – nostalgija z beatniki: Janez Bončina - Benč [dok. film]. (2009n). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta – nostalgija z beatniki: Tomaž Domicelj [dok. film]. (2009o). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Nostalgija z Brati Boštjančič [dok. film]. (2010p). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta – nostalgija z beatniki: epilog [dok. film]. (2009q). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Nostalgija z Beti Jurkovič [dok. film]. (2010a). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Nostalgija z Mihom Jazbinškom in Legendami [dok. film]. (2010b). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Nostalgija z Mitijo Cerarjem in Katjo Levstik [dok. film]. (2010c). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Nostalgija z Metko Štok [dok. film]. (2010d). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Nostalgija z Otom Pestnerjem [dok. film]. (2010e). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta: Nostalgija z Edvinom Flisarjem [dok. film]. (2010f). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.
- Zlata šestdeseta – nostalgija z avtorji: Slovenci na pesmi Evrovizije [dok. film]. (2011). Slavko Hren (rež.). Ljubljana: RTV SLO.

Summary

History of Slovenian popular music is one of the most under-researched segments of Slovenian cultural heritage. Besides everything, there has not been published one single comprehensive overview of the history of Slovenian popular music yet. It appears, however, that there is a level, which functions as kind of substitute for the absent official work. This is primarily the extensive research in different particular musicians and music genres in Slovenia, made by different scholars and experts unaffiliated to the institutions that deal with Slovenian cultural heritage. The question in this respect is what kind of understanding of the Slovenian popular music emerges in this research. In order to answer this question, author conducts a content analysis of all Slovenian scientific and expert monographs, scientific and expert articles, film and TV documentaries as well of school textbooks, that at least some segment address Slovenian popular

music. The results show that scholar and expert work, which touch on Slovene popular music is, for the most part, polarised. It covers either urban genres on the one side of the musical spectrum, or traditional folk-pop music on the other, with the exception of television production, which focuses predominantly on popevka and documentaries on jazz and 60s rock.

What is notable in this respect is almost complete absence of any thorough analysis of Slovene popular mainstream music. Only two television documentaries exist, for example, on the subject of Slovene pop. Or to put it slightly differently: while research interest of different influential popular music enthusiasts and scholars covers in detail many music genres on the cultural margins, establishing alternative music as some kind of cultural standard, music that the majority of Slovenes listens to (pop, contemporary rock, turbo folk) is almost completely neglected in critical debates and functions therefore as some sort of “underground”.

There is, of course, nothing wrong with alternative music as such. But it is at least slightly problematic if, in absence of any kind of systematic cultural politics, more or less marginal music genres are established in Slovenia as a musical and cultural canon. In this way, an important part of Slovene music tradition, as well as a series of essential symbolic coordinates used by the majority of Slovenes to make sense of their everyday lives are overlooked. Researching all kinds of popular genres is, after all, important also because it allows one to identify numerous problematic aspects of Slovene everyday life, such as the explicit sexism of Slovene turbo folk, as mentioned in the overview of the history of Slovene popular music which precedes the content analysis as a historical framework.

But what might be a solution for this state of affairs? It would seem that better organisation of Slovenian institutions that have a responsibility to taking care of Slovene popular music heritage would be an important step forward. This would produce more systematic frameworks for analysis and prevent different value judgments and the subjective tastes of popular music enthusiasts from influencing the results already on the level of choosing the subject of analysis. It should be noted, however, that institutional frameworks often possess their own bias and work very selectively, only in a different way (usually in accordance with dominant definitions of what is supposedly important for the Slovene state, identity, nation, or any other a priori conceptual framework). In this sense, it might perhaps be best to call for institutionalisation, together with the continuation of the enthusiastic and unorganised work from different independent scholars, researchers, and popular music fans in Slovenia. It would seem that, in this manner, biases of these respective parties would at least partially cancel each other out.

Podatki o avtorju:

izr. prof. dr. Peter Stanković

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

e-naslov: peter.stankovic@fdv.uni-lj.si

Luka Zevnik

MATERIALNI POGOJI IN DISKURZI DEDIŠČINE POPULARNE GLASBE V SLOVENIJI

IZVLEČEK: Članek združuje proučevanje popularne glasbe z naglo razvijajočim se poljem študijev dediščine. Osrednje vprašanje, ki se pri tem zastavlja je kako (slovensko) popularno glasbo misliti v kategorijah dediščine na teoretski, metodološki in empirični ravni. Članek najprej zgradi konstruktivistično navdahnjen teoretsko-metodološki okvir za analizo dediščine (popularne glasbe), ki ga nato aplicira na primer Slovenije. Kljub dejstvu, da glavne uradne institucije rutinsko zbirajo določene materialne vidike dediščine popularne glasbe, diskurzivna analiza na več področjih in poglobljeni intervjuji z glasbenimi strokovnjaki in poznavalci pokažejo, da je v Sloveniji vsaj zaenkrat nemogoče govoriti o uradnem popularno-glasbenem dediščinskem diskurzu. Obstoječi diskurzi in prakse v zvezi z dediščino popularne glasbe so večinoma namreč rezultat nevladnih organizacij in posameznih »naredi sam« zbirateljev.

KLJUČNE BESEDE: (slovenska) popularna glasba, kulturna dediščina, zgodovina popularne glasbe, kulturna politika, glasbeni arhivi;

Material conditions and discourses of popular music heritage in Slovenia

ABSTRACT: The article draws research into popular music together with the rapidly developing field of heritage studies. The central question is how to think of (Slovenian) popular music in heritage terms from theoretical, methodological and empirical perspectives. The article first develops a theoretical and methodological framework to analyse popular music heritage and then applies it to the case of Slovenia. While several official institutions collect certain material aspects of popular music heritage, the discursive analysis and the in-depth interviews with music experts suggest it is impossible to speak of an official discourse of popular music heritage. The existing discourses and practices of popular music heritage are mostly limited to NGO organisations and DIY popular music collectors.

KEY WORDS: popular music heritage, (Slovenian) popular music, cultural heritage, popular music history, cultural policy, music archives

1 Uvod

Namen članka je ponuditi prvi pregled stanja na področju dediščine popularne glasbe v Sloveniji.¹ V tem smislu članek združuje polje proučevanja popularne glasbe in razmeroma novo področje študijev dediščine (angl. *heritage studies*). Ta problematika v Sloveniji doslej še ni bila obravnavana in tudi v mednarodnem prostoru je bilo podobnih poskusov razmeroma malo. Kot pozitivne izjeme bi v tem oziru lahko omenili Kongovo (1999), Schmutza (2005), Bennetta (2009) ter Leaverja in Schmidta (2010), ki, izhajajoč iz različnih teoretskih predpostavk, ponujajo lastne teoretske konceptualizacije dediščine popularne glasbe in jih uporabijo kot izhodišče za študije konkretnih primerov. Članek bo črpal iz navedenih obstoječih analiz na tem področju, ki jih bo mestoma nadgradil s pomočjo konstruktivističnega in foucaultovskega pogleda na (kulturno) dediščino. Na podlagi slednjega je treba ugotoviti, da ko govorimo o razmerjih moči, povezanih z dediščino (popularne glasbe), ne gre samo za to, kako ta vplivajo na vsebinsko konstrukcijo dediščine (v našem primeru bi lahko rekli, kateri vidiki slovenske popularne glasbe spadajo v »kanon«), ampak je še prej treba ugotoviti, kako razmerja moči vplivajo na to, ali je določeno področje sploh vključeno v (bodisi uradne ali neuradne) dediščinske diskurze.² Iskanje odgovora na to vprašanje z vidika dediščine popularne glasbe je bil cilj prve faze projekta POPID, katere rezultate za slovenski primer bo zgoščeno predstavil pričujoči članek. Osrednji namen članka je torej pregledno mapirati in osvetliti, do katere mere obstoječe uradne in neuradne organizacije ter iniciative popularno glasbo v Sloveniji sploh obravnavajo v kategorijah dediščine in kakšni so materialni pogoji njenega ohranjanja. Ker področje dediščine popularne glasbe v Sloveniji še ni bilo raziskano, je izvirnost in relevantnost analize v prvem sistematičnem mapiranju in diagnozi stanja, ki predstavlja osnovo za nadaljnje analize na tem polju. Uvodoma bi še radi poudarili, da dediščine slovenske popularne glasbe še zdaleč ne obravnavamo kot absolutno kategorijo, saj je bila glasba, ki je nastajala v slovenskem prostoru, vedno tesno povezana z vplivi globalne (zlasti ameriške in britanske) glasbene scene, poleg tega pa je bila Slovenija do leta 1991 del širšega kulturnega prostora bivše Jugoslavije. Z uporabo pridevnika »slovenska« torej ne izključujemo določenih presekov med slovensko in jugoslovansko popularno glasbeno

1. Članek je rezultat evropskega raziskovalnega projekta z naslovom Dediščina popularne glasbe, kulturni spomin in kulturna identiteta (POPID), ki poteka v okviru programa HERA Joint Research Programme (www.heranet.info), ki ga financirajo AHRC, AKA, DASTI, ETF, FNR, FWF, HAZU, IRCHSS, MHEST, NWO, RANNIS, RCN, VR in FP7 2007–2013 (program družbenih ved in humanistike). Vodja projekta je dr. Susanne Janssen, vodja slovenske ekipe pa dr. Peter Stanković. Projekt v primerjalno raziskuje razmerje med popularno glasbo, sodobnimi izrazi kulturnih identitet ter lokalno in nacionalno kulturno dediščino v panevropskem kontekstu. Vključuje raziskovalne partnerje iz Nizozemske, Velike Britanije in Avstrije.
2. Vsekakor je pomemben nadaljnji korak raziskati tudi, kako igre moči in ideološke operacije vplivajo na konstrukcijo kanona dediščine popularne glasbe v vsebinskem smislu ter kakšno vlogo pri tem pri tem igrajo diskurzi nacionalizma, domačijskosti alterglasbene scene ipd., kar pa je materija, ki zahteva posebno obravnavo (glej na primer Stanković v tej številki).

dediščino, prav tako pa tudi ne pristajamo na idejo o samonikli slovenski glasbi, ki bi neodvisno nastala v nacionalnem kulturnem vakuumu.

2 Popularna glasba in konstruktivistična obravnava kulturne dediščine

Pričujoči članek izhaja iz konstruktivističnega razumevanja dediščine popularne glasbe, pri čemer se opira na dve novejši referenčni publikaciji s področja študijev dediščine (Graham in Howard 2008; Sørensen in Carman 2009). Gledano iz konstruktivistične perspektive, dediščina ni objektivna celota zapuščine iz preteklosti, marveč jo je treba obravnavati kot rezultat procesa družbene konstrukcije. To pomeni, da dediščina, četudi seveda jemlje iz preteklosti, vedno odgovarja na določene potrebe sedanjosti. Družbena konstrukcija dediščine v luči povedanega predstavlja »načine, kako zelo selektivno izbrani materialni artefakti, naravne pokrajine, mitologije, spomini in tradicije postajajo kulturni, politični in ekonomski viri sedanjosti« (Graham in Howard 2008: 2). Iz konstruktivistične perspektive ključa za razumevanje dediščine torej ne gre iskati v konceptu preteklosti, ampak v družbenih praksah sedanjosti in pomenih, ki so vezani na določene vidike preteklosti. Skonstruiranost dediščine poleg tega nakazuje tudi na njeno pluralnost. Na najsplošnejši ravni to pomeni, da vsaka družba vedno razpolaga z različnimi konstrukcijami dediščine. Pluralnost dediščine pa prav tako pomeni, da konstrukcije dediščine v vseh družbah artikulirajo različni producenti in konzumirajo različni potrošniki. Dediščino popularne glasbe je skratka moč razumeti kot vrsto vednosti, ki je »obenem kulturni proizvod in politični vir« (Graham in Howard 2008: 5) za sedanjost, ki ga na mnoštvo različnih načinov proizvajajo in trošijo različni agenti v družbi. Medtem ko uradni ali, rečeno s Smithom (2006), »avtorizirani« diskurz navadno proizvajajo javni, institucionalizirani producenti dediščine od zgoraj (angl. *top-down*), alternativni diskurze o dediščini proizvajajo zasebni, neuradni »naredi sam« (angl. *DIY – do it yourself*) producenti od spodaj (angl. *bottom-up*). Ker predstavlja politični vir za sedanjost, je dediščina vedno tesno povezana z družbenimi razmerji moči. V tem smislu ni zgolj rezultat kulturne konstrukcije, ampak tudi družbeno posredovanih razmerij moči, povezanih s to konstrukcijo. To pomeni, da reprezentacija dediščine vedno korenini v določeni zgodovinski konstelaciji razmerij moči med relevantnimi proizvajalci dediščine v določeni družbi. Vsi proizvajalci dediščine imajo torej »razno- like in številne cilje pri ustvarjanju dediščine in upravljanju z njo« (Graham in Howard 2008: 1); prizadevajo si za vzpostavitev in širjenje lastne konstrukcije (tj. diskurza) o dediščini. Preden predstavimo posamezne metode za proučevanje dediščine (popularne) glasbe, si še oglejmo, kako popularno glasbo razumemo. Strinjamo se z Negusom (1996: 5), ki opozarja, da je popularna glasba izmuzljiv pojem, ki ga je izredno težko jasno definirati. Definicije ponavadi dajejo poudarek »popularnosti«, komercialni naravi popularne glasbe ali identifikaciji določenih glasbenih značilnosti (glej Shuker 2002: 227). Vsekakor je po Shukerju (2002: 228), ki si pomaga s Frithom (1983), pri obravnavi popularne glasbe treba upoštevati »tako glasbene kot socioekonomske vidike«. V tem smislu je »popularna glasba sestavljena iz hibridnega zbira tradicij, stilov in vplivov ter

je hkrati ekonomski produkt, v katerega večina njegovih potrošnikov investira določen ideološki pomen« (Shuker 2002: 228).

3 Metodologija

V metodološkem smislu članek gradi na za namen primerjalne perspektive med državami razmeroma standardiziranem metodološkem pristopu projekta POPID, ki temelji na prepletu različnih metod, značilnih za interdisciplinarna polja kulturnih študij, antropologije in študijev dediščine, ter vključuje besedilno analizo, polstrukturirane intervjuje in opazovanje z udeležbo. Poudarek takšnega kombiniranega pristopa je zajeti čim večjo širino pojavnostnih oblik, povezanih z dediščino popularne glasbe, ter tako zagotoviti sistematično bazično mapiranje in primerjavo stanja tega področja po posameznih državah.

V prvi fazi smo izvedli ekspertne intervjuje s slovenskimi arhivarji, zaposlenimi v kulturni industriji, ter ostalimi strokovnjaki in poznavalci popularne glasbe, katerih glavni namen je bilo zbiranje informacij o dediščinskih diskurzih in delovanju institucij, ki jih je mogoče uporabiti za mapiranje stanja dediščine popularne glasbe. Intervjuje smo izvedli v letu 2010, osredotočili pa smo se na štiri lokacije (vključno z okolico), ki predstavljajo štiri različne slovenske regije: Ljubljano, Maribor, Koper in Mursko Soboto. Skupaj je bilo opravljenih 28 intervjujev. Arhivarje smo rekrutirali po osrednjih organizacijah, ki se ukvarjajo z ohranjanjem dediščine, glasbene strokovnjake pa po kriteriju strokovne uveljavljenosti in prepoznavnosti na področju popularne glasbe. Deloma smo uporabili tudi metodo snežene kepe, in sicer tako, da so nam intervjuvanci predlagali kolege, za katere so ocenili, da v določeni regiji veljajo za strokovno uveljavljene na področju popularne glasbe. Arhivarji, ki zastopajo tako države kot nedržave in »naredi sam« arhive, so odgovarjali na vprašanja o svoji vlogi pri zbiranju/produkciji dediščine popularne glasbe. Predstavniki državnih institucij so poleg tega prispevali tudi dragocene informacije o vlogi svojih institucij pri vprašanih, povezanih z dediščino popularne glasbe, vključno s podatki o relevantnem zakonodajnem okviru. Zaposleni v glasbeni industriji in drugi strokovnjaki za glasbo so odgovarjali na vprašanja o svojem odnosu in praksah, povezanih z njihovim delovanjem v vlogi producentov dediščine popularne glasbe. Prav tako smo jih spraševali po lastnem strokovnem mnenju o pomenu dediščine popularne glasbe za Slovenijo ter jih prosili za oceno trenutnega stanja na tem področju. Intervjuji z zaposlenimi v kulturni industriji so zajeli novinarje, filmske ustvarjalce, režiserje, urednike, glasbenike, menedžerje, promotorje, radijske didžeje, vodje založb in »naredi sam« zbiratelje glasbenih vsebin. Na tem mestu bi radi poudarili, da so intervjuji v članku uporabljeni v kontekstu »hermenevtičnega metodološkega prizadevanja pridobiti poglobljeno razumevanje« družbenih pojavov, izkušenj in narativov, ki prevladuje v konstruktivistično navdahnjenih kulturnih študijah in ki pod vprašaj postavlja dostop do objektivne realnosti (Saukko 2003: 8, 24). Posledično intervjuji v pričujočem članku predstavljajo zgolj eno dimenzijo kombinirane metode poskusa mapiranja večdimenzionalnega in fluidnega stanja dediščine popularne glasbe v Sloveniji.

Materialne vidike dediščine popularne glasbe v Sloveniji smo preučevali s kombinacijo različnih metod, večinoma pa analiza obravnava podatke o nosilcih zvoka in drugih materialnih artefaktih, povezanih s popularno glasbo, ki jih zbirajo državne in nedržavne organizacije ter »naredi sam« zbiratelji. Z intervjuji z arhivarji in opazovanjem z udeležbo smo preučili tudi proces, ki omogoča dostop do zbranih materialnih artefaktov zunanjim uporabnikom. Nekatere podatke o uradnih zbirkah materialov, ki jih gre obravnavati v okviru dediščine popularne glasbe, in o njihovi dostopnosti za javnost smo pridobili z analizo uradnih opisov funkcij in delovanja teh institucij ter navodil za dostop do njihovih storitev.

S ciljem analizirati, kako so diskurzi o dediščini popularne glasbe artikulirani in kako krožijo v družbi, se bomo opirali na širši foucaultovski koncept »resnice«, ki ga je mogoče definirati kot »sistem predpisanih postopkov za produkcijo, regulacijo, distribucijo, cirkulacijo ter delovanje izjav« in diskurzov (Foucault 2008: 133). Po Foucaultu (2008: 133–134) je za režime resnice v modernih družbah značilno: prvič, »resnica sloni na oblikah znanstvenega diskurza in na institucijah, ki ga proizvajajo« (Foucault 2008: 132). V zvezi s tem bomo predstavili pregled obstoječih akademskih prispevkov na temo dediščine popularne glasbe in ocenili položaj tovrstnih raziskav v uradnih slovenskih raziskovalnih programih. Drugič, resnica je »predmet, seveda v različnih oblikah, z ogromno razširjenostjo in potrošnjo (kroži skozi izobraževalne in informacijske kanale, katerih razpon v družbenem telesu je ne glede na nekatere stroge omejitve sorazmerno širok« (Foucault 2008: 132). Na tem mestu bomo analizirali, kako diskurze o dediščini popularne glasbe širi slovenski izobraževalni sistem (pri čemer se bomo pretežno opirali na glavne slovenske osnovno- in srednješolske učbenike za zgodovino ter glasbeno vzgojo) in proučili tudi nekatere druge obstoječe načine rabe dediščine popularne glasbe v Sloveniji. Tretjič, Foucault (2008: 132) opozarja, da je resnica »podvržena /.../ nenehnemu ekonomskemu in političnemu spodbujanju« ter da se »proizvaja in posreduje / ... / pod (če že ne izključno, pa vsaj prevladujočo) kontrolo nekaj velikih političnih in ekonomskih aparatov«. V luči povedanega bomo najprej analizirali slovensko in mednarodno zakonodajo ter uradne smernice, ki se nanašajo na glasbo in kulturno dediščino. Pojasnili bomo, kako ti dokumenti obravnavajo dediščino popularne glasbe in kako se njihova določila prek delovanja uradnih institucij prenašajo v prakso. V luči kulturne industrije bomo preučili tudi ekonomski vidik dediščine popularne glasbe v Sloveniji. Po Foucaultu (2008: 132) je resnica ne nazadnje tudi »predmet cele politične razprave in družbenih konfrontacij ('ideološki boji')« (Foucault 2008: 132). Na tem mestu bomo analizirali alternativne, 'naredi sam' in neuradne diskurze ter prakse, povezane z dediščino popularne glasbe, ki so v določeni napetosti s prevladujočim uradnim diskurzom o slovenski glasbeni dediščini.

4 Uradne zbirke materialnih vidikov dediščine popularne glasbe

Četudi splošnejši razvoj slovenske kulturne dediščine v marsikaterem pogledu odraža trende transformacij dediščine, ki so po Murzynu (2008) značilne za postsocialistične države Srednje Evrope, ima slovenska dediščina popularne glasbe nekatere povsem lastne značilnosti, ki jih gre, kot je v intervjuju pojasnil sociolog in ustanovitelj prve slovenske punk zasedbe *Pankrti* dr. Gregor Tomc, v veliki meri pripisati inferiornemu statusu, ki ga popularni glasbi tradicionalno pripisuje slovenska kultura: »Problem je, da ima popularna glasba v Sloveniji kot izrazitem kulturnem zamudniku še vedno prizvok manjvrednosti.«³ Za začetek si podrobneje oglejmo državne institucije in organizacije, ki zbirajo in ohranjajo materialne vidike dediščine popularne glasbe. Narodna in univerzitetna knjižnica (NUK) je osrednja slovenska državna knjižnica. Financirana je iz državnega proračuna in v skladu z zakonodajo »zbira, obdeluje, hrani in posreduje temeljno nacionalno zbirko vsega knjižničnega gradiva v slovenskem jeziku, o Sloveniji in Slovencih, slovenskih avtorjev, slovenskih založb, pripadnikov italijanske in madžarske narodne skupnosti, romske skupnosti in drugih manjšinskih skupnosti v Sloveniji (Slovenika) ter temeljne tuje literature« (NUK 2012); omogoča dostop do zbirk slovenskim in tujim uporabnikom. NUK zbira tudi materiale, povezane s slovensko popularno glasbo in sorodnimi vsebinami, v kolikor slednje sodijo v okvir Slovenike. Alenka Bagarič, ki vodi glasbeni oddelek knjižnice, je v intervjuju dodatno osvetlila delovanje glasbene zbirke NUK.⁴ Kot je povedala, popularna glasba predstavlja približno 50 odstotkov celotne glasbene zbirke. Bagaričeva je pojasnila tudi, da je kakovost in inkluzivnost katerekoli zbirke odvisna od stalnega, sistematičnega in aktivnega pokrivanja določenega področja, ki pa je v primeru popularne glasbe slednjega odsotno. V nasprotju z na primer osrednjo britansko knjižnico, ki ima posebej za popularno glasbo specializiranega kuratorja, NUK nima strokovnjaka, ki bi skrbel za to področje. Zbiranje vsebin v zvezi s popularno glasbo poteka predvsem na podlagi dotoka materiala v skladu s slovenskim Zakonom o obveznem izvodu publikacij, v skladu s katerim morajo ustvarjalci NUK-u predložiti določeno število kopij vseh svojih izdelkov, namerno izdanih in prilagojenih posebej za slovensko javnost. Glasbena zbirka NUK torej večinoma obsega uradno izdane posnetke slovenske popularne glasbe ter izdaje slovenske in tuje literature o popularni glasbi, ne pa tudi neuradnih in medijskih posnetkov ter drugih materialov, povezanih s slovensko popularno glasbo. Druga državna institucija, delovanje katere je povezano z materialnimi vidiki dediščine popularne glasbe, je Arhiv RS, ki deluje pod okriljem Ministrstva za kulturo. Kot navaja uradni opis Arhiva, je njegova primarna naloga »zbiranje, varovanje, urejanje, popisovanje in omogočanje uporabe nacionalne arhivske kulturne dediščine Republike Slovenije« (Arhiv RS 2012). Čeprav Arhiv denimo razpolaga z zbirko vseh slovenskih filmov, zbirke posnetkov slovenske popularne glasbe nima. V arhivu je mogoče

3. Intervju z Gregorjem Tomcem, 28. 3. 2011, Ljubljana.

4. Intervju z Alenko Bagarič, 4. 4. 2011, Ljubljana.

najti zbirko zgolj določenih, večinoma uradnih dokumentov in spisovnega gradiva, ki so posredno ali neposredno povezani s slovensko popularno glasbo. Prav tako je treba izpostaviti, da materialov, povezanih s popularno glasbo, Arhiv – podobno kot NUK – ne zbira aktivno, temveč pasivno. Nekatere dokumente, povezane s slovensko popularno glasbo, je Arhiv na primer pridobil zato, ker zbira določene pisne dokumente slovenskega državnega radia in televizije (RTV SLO), med katerimi jih nekaj obravnava popularno glasbo.

Najbogatejšo in najobširnejšo zbirko slovenske popularne glasbe ima arhiv RTV SLO. Deloma gre situacijo pripisati dejstvu, da sta bila RTV SLO in njegova založba⁵ (ZKPRS) posebej v obdobju od 60. do 90. let 20. stoletja neposredno ali posredno udeležena praktično pri vsem, kar je povezano z uradnimi izdajami ter predvajanjem slovenske popularne glasbe na radiu in televiziji, deloma pa tudi dejstvu, da so bile do 90. let v lasti RTV SLO vse večje slovenske radijske postaje. To je pomenilo, da je RTV SLO posedoval tudi tiste glasbene posnetke, ki niso nastali v neposredni povezavi z njim, saj jih je bodisi pridobil sam bodisi so mu jih podarjali distributerji z upanjem, da bo skladbe predvajala ena od državnih radijskih postaj. Velika količina avdiomateriala, ki ga imajo arhivi nacionalnega radia, je tudi posledica dejstva, da ima RTV SLO štiri regionalne podružnice, vsaka pa ima lasten arhiv. Material v slednjih se sicer do neke mere prekriva s tistim v osrednjem, ljubljanskem arhivu, a po drugi strani imajo lokalni arhivi (v Murski Soboti, Mariboru in Kopru) tudi zajetno količino regionalnospecifičnega materiala, ki je nastal pod okriljem posamičnih podružnic ali pa so ga te pridobile same. Razen izjemoma obsežni arhiv RTV SLO služi predvsem interni rabi. V kontekstu uradnih institucij gre omeniti tudi SIGIC, ki je bil ustanovljen kot osrednja informacijska točka za slovensko glasbo, namenjena zbiranju informacij o slovenskih glasbenikih, glasbenih strokovnjakih, institucijah in o tekočih glasbenih dogodkih ter drugih dejavnostih. Primarni cilj organizacije, ki je sicer tudi članica Mednarodne zveze glasbenih informacijskih centrov (IAMIC – *International Association of Music Information Centres*), je širjenje informacij o slovenski glasbi vseh žanrov ter aktivna sistematična promocija slovenske glasbe in glasbenikov tako v Sloveniji kot v tujini. Četudi SIGIC ni bil ustanovljen kot organizacija za dediščino popularne glasbe, ima vsaj do neke mere potencial, da sčasoma začne igrati tudi vlogo slednje. SIGIC, ki je financiran večinoma iz sredstev Ministrstva za kulturo, je namreč edina državna organizacija, ki eksplicitno, sistematično in aktivno pokriva področje popularne glasbe. A ker se področja loteva predvsem z vidika promocije, SIGIC nima lastnega glasbenega arhiva. Po drugi strani organizacija vseeno aktivno zbira osnovne podatke o popularnih glasbenikih, glasbenih strokovnjakih in dogodkih. Spletna podatkovna baza organizacije je prosto dostopna širši javnosti (tudi prek posebne aplikacije za mobilne naprave), prav tako pa jo redno posodablajo regionalni sodelavci

5. Založba kaset in plošč RTV SLO (ZKPRS) občasno izdaja nove izdaje nekaterih albumov iz svoje zgodovinske zbirke slovenske popularne glasbe. Nekatere nove izdaje občasno izhajajo tudi pri komercialnih založbah, kot so Nika, Dallas in Sanje. A nekaj intervjuvancev je menilo, da nobena od slovenskih založb (še posebej ZKPRS) v tej vlogi ni dovolj aktivna.

SIGIC-a po vsej državi. Organizacija je bila ustanovljena leta 2004; verjetno je, da se bo njena podatkovna baza v prihodnosti razvila v pomemben vir informacij o slovenski popularnoglasbeni sceni, saj vključuje tudi podatke o bolj marginalnih glasbenikih in dogodkih, ki jih ne pokrivajo institucije, kot je NUK, ki zgolj pasivno zbira uradno izdane materiale. SIGIC izdaja spletno glasbeno revijo Odzven, ki med drugim pokriva tudi področje popularne glasbe, izbor Odzvenovih člankov pa je nedavno izšel tudi v tiskani obliki. Ne nazadnje je SIGIC nedavno izdal tudi dve kompilacijski plošči, ki vključujeta pregled – po navedbah SIGIC-a – najpomembnejših del slovenskih jazz in etno glasbenikov. Vsaka od omenjenih izdaj vključuje tudi predstavitev zastopanega žanra v slovenskem kontekstu.

Ne glede na to, da zgoraj opisane državne institucije zbirajo in ohranjajo nekatere materialne vidike slovenske dediščine popularne glasbe, posebej ko gre za uradne izdaje glasbenih posnetkov, to nalogo opravljajo pasivno in posredno.⁶ S terminom »pasivno zbiranje« želimo poudariti, da zbirke popularnoglasbenih materialov niso rezultat jasno definirane agende za ohranjanje slovenske dediščine popularne glasbe, ampak bolj »stranski proizvod« rutinskih procesov zbiranja in ohranjanja. To je tudi eden od razlogov, zakaj te institucije ne pokrivajo drugih materialnih razsežnosti dediščine popularne glasbe, kot so plakati, vstopnice in drugi artefakti, ki so del vsake vibrantne glasbene scene ali subkulture. Prav tako ne pokrivajo materialov v zvezi z bolj marginalno in neuradno izdano glasbo ter ustvarjalci take glasbe. Veliko materiala se tako izgubi ali morda le deloma ohranja v zbirkah nekaterih nedržavnih organizacij in individualnih, »naredi sam« zbirateljev. Pasivni pristop k zbiranju materialnih vidikov dediščine popularne glasbe prav tako pomeni, da se obstoječi material drobi in razpršuje med različnimi institucijami, kar so potrdili tako intervjuvanci kot nedavna študija, ki jo je na tem področju opravilo Ministrstvo za kulturo. V luči povedanega ne preseneča, da obstoječe zbirke, raztresene po različnih institucijah, večinoma niso – kot je moč skleniti iz intervjujev z glasbenimi strokovnjaki – dobro poznane širši javnosti niti jih večina slovenskih strokovnjakov za popularno glasbo ne prepozna kot relevantne organizacije za dediščino popularne glasbe.

5 Odsotnost uradnega, avtoriziranega diskurza o dediščini popularne glasbe v Sloveniji

Pokazali smo, da uradne, iz državnih sredstev financirane institucije zbirajo in ohranjajo določene materialne vidike dediščine slovenske popularne glasbe. A to dejstvo samo po sebi ni dovolj, da bi lahko govorili o uradnem diskurzu o dediščini popularne glasbe v Sloveniji, kar se – kot bomo videli v nadaljevanju – kaže na področjih zakonodaje in kulturne politike, izobraževanja, raziskovanja ter kulturne industrije. Ministrstvo za kulturo RS predlaga nacionalne programe za kulturo, ki jih mora pred končno odobritvijo potrditi parlament. Ti programi so osnovne smernice državne

6. Edina delna izjema v tem pogledu je SIGIC, ki pa je po drugi strani organizacija, usmerjena predvsem v promocijo.

strategije na področju kulture in se navadno izdelujejo za tri leta, vključujejo pa tudi poglavja o glasbi. V preteklosti so bila slednja večinoma bolj osredotočena na domeno klasične glasbe, a v zadnjih nekaj letih je bilo vendarle moč zaslediti določena prizadevanje za širjenje obzorij na tem področju. Popularne glasbe programi sicer še vedno ne omenjajo eksplicitno, je pa vsaj na papirju zaznati prizadevanje za bolj enakovredno obravnavo vseh vrst glasbene dejavnosti. Čeprav obstoječi programi tako na splošni ravni kot v navezavi na določene vidike umetnosti dediščino sicer omenjajo, pa glasbe z vidika kulturne dediščine ne obravnavajo.

Oglejmo si sedaj, kako se slovenska zakonodaja loteva področja kulturne dediščine. Četudi je tako v teoriji kot v praksi težko potegniti jasno ločnico med materialno in živo (tudi »nesnovno«) kulturno dediščino (Deacon 2004; Graham in McDowell 2007), se osrednja slovenska zakonodaja in nanjo nanašajoči se formalni dokumenti vendarle povečini oklepajo te delitve. Leta 2003 so države članice Unesca (*United Nations Education, Science and Culture Organization* – Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo) na bienalni splošni konferenci skoraj soglasno izglasovale novo mednarodno konvencijo o nesnovni kulturni dediščini, ki naj bi dopolnila obstoječe dokumente, ki so se doslej ukvarjali zgolj z ohranjanjem materialne kulturne dediščine. Slovenija je konvencijo ratificirala leta 2008, ko je slovenski parlament tudi sprejel zakon o varstvu kulturne dediščine, ki živo kulturno dediščino po statusu izenačuje z materialno. Po konvenciji Unesca živa kulturna dediščina »pomeni prakse, reprezentacije, izraze, znanje, veščine – kot tudi instrumente, predmete, artefakte in z njimi povezane kulturne prostore – ki jih skupnosti, skupine in v nekaterih primerih posamezniki prepoznavajo kot del kulturne dediščine« (Unesco 2003). Definicija sicer vključuje tudi glasbo, a Kurin (2004: 69) ugotavlja, da je večina strokovnjakov, ki so sodelovali pri pripravi besedila konvencije, predpostavljala, da živa kulturna dediščina zadeva tradicionalno kulturo, s čimer je veliko drugih stvari izključila, med drugim tudi popularno glasbo. Tako ozka interpretacija je jasno razvidna iz Unescovih seznamov žive dediščine, ki vključujejo zgolj pojavne oblike, vezane na tradicionalno glasbo. V okviru razprave o dediščini popularne glasbe pa je vendarle treba poudariti, da definicija žive dediščine, ki jo podaja omenjena konvencija, po Kurinovem (2004: 69) mnenju »lahko vključuje širši razpon dejavnosti od tistega, ki so ga predvideli pisci«, torej bi lahko, še poudarja Kurin, med drugim vključevala tudi popularno glasbo.

Glavna institucija, ki se ukvarja z živo kulturno dediščino v Sloveniji, je Koordinator varstva žive kulturne dediščine, funkcija katerega je bila vzpostavljena leta 2008 na podlagi zgoraj omenjenega novega Zakona o varstvu kulturne dediščine (zakon v reference). Do leta 2011, ko je funkcijo prevzel Slovenski etnografski muzej, jo je opravljal Inštitut za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Osnovna naloga Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine je prispevati k sestavljanju slovenskega Registra žive dediščine in to delo koordinirati. Povedano natančneje, funkcija obsega sistematizacijo, dokumentacijo, raziskovanje in interpretacijo žive dediščine ter predlaganje posameznih primerov za uvrstitev v register. Čeprav bi, če sledimo Kurinu (2004), koncept žive dediščine lahko služil kot okvir za dediščino popularne glasbe, pa je treba poudariti, da v Sloveniji doslej še ni bilo

primera, povezanega s popularno glasbo, ki bi bil predlagan v obravnavo ali registriran kot živa kulturna dediščina.

Na izobraževalnem in raziskovalnem področju je situacija podobna. Tekstualna analiza je namreč pokazala, da v slovenskih učbenikih za osnovne ali srednje šole vsebin, ki bi obravnavale popularno glasbo v kontekstu kulturne dediščine, praktično ni. Edini učbenik, ki obravnava glasbo v smislu dediščine, se pri tem osredotoča izključno na slovensko ljudsko glasbo (Oblak in Prelog 2002). V primerjavi s klasično in ljudsko glasbo je v učnih načrtih obravnavi popularne glasbe nasploh namenjen precej manjši delež. Nadalje, obstoječe obravnave popularne glasbe v učbenikih se v veliki meri posvečajo dogajanju na mednarodni sceni in večinoma ignorirajo slovensko popularno glasbo. Edini izjemi v tem pogledu sta učbenika za glasbeni pouk v srednjih šolah, ki vključujeta vsak po eno stran o slovenskem jazzu in rocku (Oblak in Prelog 2002; Pesek in dr. 2007). Zanimivo je, da nekoliko jasneje zgodovinski pomen slovenske popularne glasbe osvetljujejo učbeniki za pouk zgodovine v srednjih šolah in gimnazijah, ki se dotikajo nekaterih dogodkov v zvezi s slovensko popularno glasbo (večinoma punkom) v kontekstu slovenskega kulturnega gibanja in njegovega prispevka k osamosvojitvi države leta 1991 (Berzelak in Rihtaršič 2003; Razpotnik in dr. 2007; Repe in Rihtaršič 2007). Treba pa je poudariti, da se glasbenike tu omenja izključno zaradi njihovega političnega, in ne glasbenega prispevka. V tem smislu tudi raziskovalno področje ne izstopa.

Četudi je slovensko popularno glasbo doslej obravnavalo kar nekaj domačih in tujih znanstvenih ter strokovnih monografij in člankov, niti ena publikacija slednje doslej ni obravnavala v kontekstu kulturne dediščine. Financirane in izvedene raziskave slovenske glasbene dediščine so doslej zadevale le polji klasične in ljudske glasbe (glej npr. Križnar 1992; Koter 2003).

Čeprav v zahodni Evropi (zlasti v Veliki Britaniji) dediščina popularne glasbe igra vedno večjo vlogo v kulturni industriji, pa v Sloveniji tega ne bi mogli trditi. Analiza nacionalnih programov za kulturo in brošure z naslovom »Kulturne in kreativne industrije po slovensko« (Stepančič 2011), ki jo je izdalo slovensko ministrstvo za kulturo, sicer kaže, da sta tako glasba kot dediščina sicer uradno dojeti in spodbujani kot pomembna vidika slovenskih kulturnih in kreativnih industrij. Velja pa opozoriti, da se glasba in dediščina obravnavata kot ločeni področji, kar pritrjuje ugotovitvi, da uradni diskurz o dediščini popularne glasbe v Sloveniji ne obstaja. Prav tako veliko pove dejstvo, da so primeri uporabe dediščine popularne glasbe v turizmu in druge komercialne namene v Sloveniji zelo redki.⁷ Razloge za to bi na prvi pogled lahko videli v neobstoju uradnega diskurza o dediščini popularne glasbe. A če upoštevamo implicitno neoliberalno racionalnost v ozadju koncepta kulturnih in kreativnih industrij (Lovink in dr. 2007), ki želi raznolike razsežnosti kulturne produkcije podrediti kapitalističnemu trgu, je v resnici bolj verjetno, da drži nasprotno: namreč da je skromen komercialni

7. Kot edino izjemo v tem smislu bi morda lahko izpostavili slovensko narodno-zabavno glasbo, ki je najverjetneje najbolj komercialno uspešen slovenski popularnoglasbeni žanr tako doma kot v tujini.

potencial slovenske popularne glasbe eden od razlogov za neobstoj uradnega diskurza o dediščini popularne glasbe v Sloveniji. Če njen nizek komercialni potencial lahko vidimo kot nekakšen obrambni okop, ki dediščino slovenske popularne glasbe ščiti proti nevarnosti, da bi jo za svoje potrebe uzurpirala kulturna in turistična industrija, pa to hkrati tudi pomeni, da je omenjena dediščina trenutno prepuščena za popularno glasbo ignorantski državi in neuradnim iniciativam z vrsto objektivnih omejitev. Odsotnost uradnega diskurza o dediščini popularne glasbe v Sloveniji so poudarjali tudi glasbeni strokovnjaki v ekspertnih intervjujih. Od 28 intervjuvancev so se vsi razen ene izjeme (ki jo posebej obravnavamo spodaj) strinjali, da bi popularna glasba morala biti del slovenske kulturne dediščine. Dr. Grega Tomc je denimo poudaril, da so uradne institucije, ki bi popularni glasbi priznale status dediščine in za njo skrbele, *»absolutno potrebne«*, ob tem pa je izpostavil, da je *»veliko materiala že nepopravljivo izgubljenega.«*⁸ Glasbeni žurnalist, promotor in legenda slovenske rockovske scene Igor Vidmar je bil mnenja, *»da bi si popularna glasba zaslužila mesto v kulturni dediščini«*, vendar je opozoril, da to še ni bilo spoznano kot prioriteta. Vidmar je še slikovito poudaril, da uradne institucije za dediščino popularne glasbe delujejo *»parcialno in nesistematično, kot da je popularna glasba del zasebne mitologije, novinarjev, urednikov, in ne kot korpus neke skupne dediščine.«*⁹ S to oceno se je strinjal tudi glasbeni urednik na radiu Koper Armando Šturman, ki je ugotovil, da določene uradne organizacije sicer obstajajo, vendar na tem področju *»manjka koordinacija«* ter da je *»preveč disperznosti«*.¹⁰ Ko pa smo jih vprašali o oceni trenutnega stanja dediščine popularne glasbe v Sloveniji, so vsi poudarili, da je izredno slabo, in sicer tako z vidika materialnih pogojev njenega varovanja kot tudi z vidika uradnega priznanja in javnega financiranja. Glasbeni urednik na Mariborskem radiu študent Mitja Hlupič¹¹ in glasbeni novinar pri Primorskih novicah Slobodan Valentinčič¹² sta celo ocenila, da je stanje na tem področju *»katastrofalno«*.

6 Neuradne prakse in diskurzi o dediščini popularne glasbe

Izhajajoč iz analize vseh glavnih vidikov dediščine, je mogoče sklepati, da četudi državne institucije rutinsko ohranjajo znaten delež materialnih vidikov slovenske popularne glasbe, je v Sloveniji težko govoriti o uradnem diskurzu o dediščini popularne glasbe v Sloveniji. Oziroma, povedano natančneje, popularna glasba ni del uradnega režima resnice o glasbeni dediščini. Tukaj pa je treba poudariti, da je, kot smo videli zgoraj, za Foucaulta resnica vedno tudi predmet družbenih konfrontacij in ideoloških bojev. Posledično je naslednji logični korak proučiti, ali je mogoče identificirati kakršnekoli neuradne diskurze in prakse, vezane na produkcijo dediščine popularne glasbe v Sloveniji, ki pod vprašaj postavljajo dominantni uradni diskurz o dediščini slovenske

8. Intervju z Igorjem Vidmarjem, 25. 3. 2011, Ljubljana.

9. Intervju z Igorjem Vidmarjem, 25. 3. 2011, Ljubljana.

10. Intervju z Armandom Šturmanom, 2. 6. 2011, Koper.

11. Intervju z Mitjo Hlupičem, 1. 6. 2011, Maribor.

12. Intervju z Slobodanom Valentinčičem 3. 5. 2011, Koper.

glasbe, ki vključuje samo klasično in ljudsko glasbo. V tem kontekstu si bomo najprej ogledali **Radio študent**. Radio Študent (RŠ), ustanovljen leta 1969, je ena najstarejših in največjih evropskih nekomercialnih radijskih postaj s poudarkom na nekonformističnem, alternativnem pristopu tako h glasbi kot k novinarstvu. Njegov arhiv obsega najverjetneje najbogatejšo zbirko popularne glasbe v Sloveniji, pri čemer popularna glasba predstavlja skoraj 80 odstotkov celotnega arhiva RŠ. Po besedah vodje arhiva Božidarja Plesnika je največja prednost arhiva RŠ pred uradnimi arhivi bogata zbirka ekskluzivnih (večinoma alternativnih in eksperimentalnih) posnetkov tako slovenskih kot tujih glasbenikov, obsežen del katere predstavlja tudi zajeten nabor demo posnetkov neizdanih pesmi. Arhiv shranjuje tudi nekatere druge s popularno glasbo povezane materiale (fanzine, plakate, itd.), a slednjih ne zbira sistematično. Arhiv je namenjen predvsem interni rabi in je zaradi finančnih omejitev trenutno pretežno analogen, v prihodnosti pa bi ga bilo, pojasnjuje Plesnik, dobro digitalizirati in sistematizirati.

Verjetno osrednja alternativna organizacija, ki se ukvarja z dediščino popularne glasbe, je mariborski **Subkulturni azil**, ki je bil ustanovljen leta 1999. Gre namreč za najaktivnejšega, najjasneje profiliranega in najbolj organiziranega neuradnega proizvajalca dediščine popularne glasbe v Sloveniji. Subkulturni azil je zaslužen tudi za največji delež publikacij in izdaj plošč z glasbo, ki sega v zgodovino slovenske in (bivše)jugoslovanske dediščine popularne glasbe.¹³ Registriran je kot nevladna organizacija, osredotoča pa se predvsem – četudi ne izključno – na popularno glasbo. Kot nakazuje že ime organizacije, Subkulturni azil obravnava predvsem subkulture, pozabljene momente ter »slepe pege« v zgodovini slovenske in (bivše)jugoslovanske popularne glasbe. Čeprav v svojem poslanstvu izpostavlja, da se osredotoča predvsem na materialne vidike dediščine (»dokumente in arhive sodobne kulturne produkcije«), bi lahko trdili, da se znaten delež njegovih dejavnosti ukvarja s produkcijo dediščine popularne glasbe v širšem smislu. Osnovna prizadevanja Subkulturnega azila, vezana na dediščino, se namreč ne nanašajo na arhiviranje materialov, ampak na izdajanje knjig in posnetkov. Azilova knjižna zbirka Frontier sicer pokriva širše področje družboslovja in humanistike, vendar velik delež v njenem okviru izdanih del obravnava popularno glasbo. Azil je edini založnik v Sloveniji, ki se specializira za popularno glasbo, dela, ki obravnavajo teme, povezane s popularno glasbo, pa je v okviru zbirke Frontier izdalo že nekaj slovenskih strokovnjakov in akademikov s področja popularne glasbe. Frontier izvaja tudi projekt vzpostavitve Enciklopedije slovenskega rocka, ki je zamišljena kot »strnjen, sistematičen in zaokrožen, po abecedi urejen pregled gesel s področja raznolikih dejavnosti slovenskih ustvarjalcev na področju sodobne glasbe« in ki bi »ne le zapolnila vrzel splošnih prikazov sodobne slovenske popularnoglasbene ustvarjalnosti, temveč bi šele omogočila umestitev sodobnih glasbenih dogajanj pri nas na ustrezno mesto v siceršnjem kulturnem dogajanju na Slovenskem« (Subkulturni azil). Glasbene posnetke Azil izdaja v okviru štirih založb. Poleg sodobnih slovenskih (do neke mere pa tudi tujih) manj znanih, »underground« glasbenikov (založba Front rock)

13. Za razliko od uradnih institucij se Subkulturni azil pri svojem delovanju torej bolj zaveda prekrivanja slovenske in jugoslovanske dediščine popularne glasbe.

je doslej pod njegovim okriljem izšlo tudi nekaj ponovnih izdaj del glasbenih skupin in pesmi iz zgodovine slovenske in jugoslovanske popularne glasbe, kot so *Pankrti*, LP-kompilacija »Ex-Yu Rock'n'Roll Bastards« in »No border Jam« – kompilacije slovenskega *underground* festivala 1–6. Plošče z glasbo iz zgodovine slovenske in (bivše) jugoslovanske dediščine popularne glasbe Azil izdaja v okviru založbe Monofonika, ki pokriva pretežno še ne objavljene in pozabljene zgodbe s področij elektronske, »*industrial*« in eksperimentalne glasbe iz Slovenije in nekdanje Jugoslavije, ki jih izdaja v obliki LP-plošč (kot sta npr. »Ex-Yu Elektronika« in »Marzidovshek Ultimativ«). Ne nazadnje se Azil ukvarja tudi s projektom vzpostavljanja »Muzeja rock'n'roll evolucije«, ki bo predvidoma »predstavil različne momente in monume v zgodovini produkcije domače rock glasbe« (Subkulturni azil). S podobnimi dejavnostmi in diskurzom, vendar pa v nekoliko manjšem obsegu, se ukvarja tudi **Društvo za raziskovanje popularne glasbe**, ustanovljeno leta 1997. Registrirano je kot neprofitna organizacija, ki se opisuje kot točka kritične refleksije za popularno glasbo v širšem družbenem kontekstu. Je član IASPM-a (*International Association for the Study of Popular Music* – Mednarodna zveza za preučevanje popularne glasbe). Med njenimi člani so poleg glasbenih novinarjev in drugih strokovnjakov tudi nekateri slovenski akademiki, a društvo ne glede na to deluje neodvisno in formalno ni povezano z uradnimi institucijami. Četudi eksplicitno ne gre za organizacijo za ohranjanje dediščine popularne glasbe, društvo do neke mere opravlja tudi to nalogo. Nekaj publikacij njenih članov, objavljenih bodisi v društveni spletni reviji *Nova muska* bodisi drugje, se namreč bolj ali manj neposredno dotika elementov zgodovine in dediščine slovenske popularne glasbe. Najpomembnejšo vlogo v zvezi s kulturno dediščino najverjetneje igra društvena založba **Arhefon**, ki izdaja arhivske in doslej neobjavljene posnetke iz zgodovine slovenske popularne glasbe. Vsaka Arhefonova izdaja obsega tudi knjižico z opisom zgodovinskega in lokalnega konteksta predstavljenega glasbenega ustvarjalca. Na žalost je delovanje Arhefona zaradi pomanjkanja sredstev trenutno zamrznjeno. Povpraševanje po takih izdajah je bilo namreč premajhno, založbi pa prav tako ni uspelo pridobiti denarja iz javnih sredstev ali od sponzorjev, je pojasnil eden od očetov založbe Ičo Vidmar, ki sicer upa, da bo projekt Arhefon vendarle nekoč s pomočjo spleta in digitalne tehnologije znova zaživel.

Poleg navedenih organizacij je mogoče trditi, da se z dediščino popularne glasbe ukvarjajo tudi »naredi sam« (angl. *DIY*) zbiratelji. Intervjuvanci iz vsake od štirih fokusnih regij so namreč navedli po najmanj enega takšnega lokalnega samostojnega zbiratelja, ki je kot tak uveljavljen med zainteresirano publiko v določeni regiji ali – v nekaterih primerih – celo v vsej Sloveniji. Gre za posameznike, ki so na takšen ali drugačen način tesno povezani z določenimi glasbenimi scenami in subkulturami ter posedujejo nanje vezane obširne zbirke, ki v veliko ozirih celo presegajo tiste iz arhivov uradnih državnih in nedržavnih organizacij. Posebej v manjših regijah, kot sta npr. Koper in Murska Sobota, posamezni zbiratelji delujejo (ali so delovali)¹⁴ kot lokalni vir glasbenih posnetkov, kot tudi raznolikih informacij o popularni glasbi. Navadno

14. Za mlajše generacije, ki so z odprtimi rokami sprejele internet kot vir popularne glasbe, tovrstni strokovnjaki postajajo vse manj pomembni.

so svoje glasbeno bogastvo pripravljeni deliti z zainteresirano lokalno javnostjo in tako na neki način predstavljajo manjše »lokalne institucije za dediščino popularne glasbe« – opis, ki se je zdel primeren večini intervjuvancev.¹⁵ Napol v šali je eden od intervjuvancev pripomnil, da bi bilo zaradi njihovih zbirk, izkušenj in spominov tudi nekatere take posameznike treba »ohranjati kot dediščino popularne glasbe«. Na tem mestu je treba omeniti, da poleg DIY-zbirateljev v Sloveniji deluje tudi nekaj DIY-producentov dediščine popularne glasba, kot je na primer Igor Bašin, ki je svojo knjigo o zgodovini festivala Novi rock izdal leta 2006, v intervjuju pa je povedal, da trenutno pripravlja podobno študijo odmevne naci-punk afere iz leta 1981.

7 Diskusija in sklep

Čeprav uradne slovenske institucije za dediščino rutinsko zbirajo in ohranjajo določene (večinoma uradno izdane) materiale v zvezi s popularno glasbo, je v slovenskem prostoru zaenkrat nemogoče govoriti o uradnem diskurzu o dediščini popularne glasbe. Z diskurzivno analizo smo dopolnili kvalitativno raziskavo o odnosu ljudi do dediščine popularne glasbe, ki je zajela arhivarje in zaposlene v glasbeni industriji. Tako smo ugotovili, da so obstoječi diskurzi in prakse v zvezi z dediščino popularne glasbe v Sloveniji večinoma rezultat neuradnih in slabo koordiniranih iniciativ nevladnih organizacij in posameznih »naredi sam« zbirateljev. Neuradni producenti sicer predstavljajo avtonomnejši pristop do dediščine popularne glasbe in v nekaterih ozirih zapolnjujejo manko, ki ostaja, ker se uradne institucije aktivno osredotočajo predvsem na klasično in ljudsko glasbo, a ne moremo mimo tega, da ima njihovo delovanje določene omejitve. Neuradni poskusi so namreč nesistematični in selektivni, osredotočajo pa se zgolj na določena obdobja, žanre ali ustvarjalce iz zgodovine slovenske popularne glasbe. Razloge za to gre delno iskati v hegemoniji alternativne glasbene scene v Sloveniji (glej Stanković 2012), delno pa tudi v pomanjkanju finančnih, organizacijskih in človeških virov, ki doslej še nikoli niso bili usmerjeni v vzpodbujanje oblikovanja sistematičnega pristopa k popularnoglasbeni dediščini. Neuradni zbiratelji delujejo brez financiranja ali pa je to omejeno, prav tako pa svojo dejavnost v večini primerov opravljajo prostovoljno, pri čemer jih motivirajo večinoma osebni glasbeni okus ter povezave z določenimi glasbenimi žanri in subkulturami.

Če se zazremo v prihodnost, je vsaj na papirju možno identificirati določene zametke bolj uradnega diskurza o dediščini popularne glasbe v Sloveniji. Čeprav slovenski nacionalni Koordinator varstva žive kulturne dediščine doslej še ni zabeležil niti enega primera dediščine popularne glasbe, se zdi, da register žive dediščine vendarle ponuja uradni okvir, v katerega bi v prihodnje lahko bile umeščene tudi popularnoglasbene

15. Glasbene bloge, kot je YUkebox – spletno odlagališče redkih singlov in EP-plošč z jugoslovanske scene, bi tudi lahko šteli med »naredi sam« izraze dediščine popularne glasbe. V tem kontekstu je vredno omeniti tudi spletne forume, kot so rockline.si, paranoid-zine.com, profanity.si, kjer si glasbeni poznavalci in navdušenci izmenjujejo informacije o določenih zvrsteh popularne glasbe in ki vsebujejo precej podatkov, ki so relevantni tudi z vidika dediščine.

vsebine.¹⁶ Zаметke uradnega diskurza o dediščini popularne glasbe je prav tako mogoče prepoznati tudi na področju zakonodaje in kulturne politike. Nov program za kulturo za obdobje med letoma 2012 in 2015 (ki sicer še ni odobren) je prvi dokument, v katerem se glasba eksplicitno navaja kot del kulturne dediščine in v katerem se prepozna njena vloga pri konstruiranju slovenske identitete. Program odraža zavedanje o fragmentiranosti delovanja obstoječih uradnih institucij za zbiranje in ohranjanje glasbenih materialov ter predlaga vzpostavitev bolj sistematizirane skupne podatkovne baze. Predlaga tudi ustanovitev prvega slovenskega glasbenega muzeja. Dokument se sicer popularne glasbe ne dotika neposredno, a vseeno je v njem vsaj na papirju zaslediti trend k enakopravnejši obravnavi vseh vrst glasbenih dejavnosti, zаметke česar je sicer opaziti tudi v predhodnikih dokumenta. Pogled na organizacije, ki jih dokument našteva kot primarne nosilce glasbene dediščine, pa po drugi strani razkriva veliko manj optimistično sliko prihodnosti dediščine popularne glasbe kot uradno prepoznane kategorije. Seznam namreč vključuje zgolj uradne institucije, ki so se doslej osredotočale predvsem na dediščino klasične ali ljudske glasbe.

V idealnem svetu se vzpostavljanje bolj uradnega in institucionaliziranega diskurza o dediščini popularne glasbe sicer sprva res ponuja kot dobrodošla sistematizacija v primerjavi z množico neuradnih diskurzov, ki jih pestijo zgoraj orisane omejitve in težave, a nanjo vendarle ne moremo gledati kot na premočrtno rešitev. Tudi če bi uradne institucije avtorizirale popularno glasbo, se razmere obstoja slovenske dediščine popularne glasbe zgolj zaradi tega ne bi občutno izboljšale. Na dediščino moramo vendarle gledati predvsem kot na prakso, in ne le kot na uradno označitev. Povedano drugače: glavno vprašanje ni v tem, ali bo popularna glasba v Sloveniji postala uradno prepoznana in registrirana kot dediščina, ampak v tem, kaj želimo z njo narediti v praksi. Uradna avtorizacija dediščine popularne glasbe prav gotovo na tem področju ne bo prinesla večjega napredka, če se obenem ne bo izboljšal tudi odnos države do popularne glasbe nasploh. Odraž tega bi na drugi strani vključeval dodeljevanje javnih sredstev za popularno glasbo, ki ji trenutno sicer pripada zgolj neznamen del proračunskih sredstev, namenjenih glasbi. Ukinitve samostojnega kulturnega ministrstva v začetku leta 2012, predvsem pa napovedani veliki rezi na področju kulture nasploh nam na žalost govorijo, da do takšnih premikov še precej časa ne bo prišlo. Kar je za popularno glasbo pri vsem tem morda še najbolj tragično, pa je to, da se spričo immanentnega mačehovskega odnosa države do popularne kulture njen položaj zaradi krčenja kulturnega proračuna verjetno niti ne bo pretirano poslabšal, saj že do sedaj praktično ni bila deležna nikakršne omembe vredne podpore.

Ko govorimo o možnostih izboljšanja obstoječega stanja dediščine popularne glasbe v Sloveniji, seveda ne moremo mimo določenih kritičnih pomislov na račun vzpostavljanja bolj uradnega diskurza o dediščini popularne glasbe. Večina intervjuvancev se je sicer strinjala, da bi morale uradne institucije več prispevati k artikulaciji

16. Kot eno od ovir bi v tem pogledu lahko omenili dejstvo, da v skladu s smernicami, ki jih uporablja slovenski Koordinator varstva žive dediščine, za registracijo pridejo v poštev le primeri z več kot 50-letno tradicijo.

in ohranjanju slovenske dediščine popularne glasbe ter da morajo šolski učni načrti vključevati več vsebin v povezavi s slednjo, a nekateri so opozorili tudi, da bi lahko pretirana institucionalizacija v resnici nasprotovala duhu popularne glasbe (še posebej v tisti bolj alternativni in »underground« izvedbi). V diskusiji o dediščini (popularne glasbe) je treba omeniti tudi nekatere kritične poglede na uporabo samega pojma. Dr. Jože Vogrinc je bil med vsemi intervjuvanci najbolj kritičen do koncepta dediščine popularne glasbe kot takega, in sicer s tehtnim argumentom, da je v malih državah, kot je Slovenija, kjer na popularno glasbo močno vplivajo dogodki v mednarodni glasbeni areni, pravzaprav težko – problematično in omejujoče – govoriti o nacionalni dediščini popularne glasbe. Vogrinc verjame, da je produkcija dediščine stvar »kulturne konsekracije«, ki pa je, posebej v primeru popularne glasbe, neogibno »vezana na globalni kapital«. Koncept dediščine popularne glasbe bi v tem smislu po Vogrinčevem mnenju lahko dojemali kot enega od načinov vzdrževanja kulturne prevlade globalnih voditeljev na področju proizvodnje popularne glasbe. Na koncept dediščine (popularne glasbe) bi kritično lahko gledali tudi z Agambenom (2007: 84), s pomočjo katerega bi bilo dediščinske diskurze mogoče umestiti v kontekst za Agambena problematične »muzeifikacije sveta«, ki je povezana s sodobno »kapitalistično religijo«. Čeprav si dediščina zagotovo zasluži kritično obravnavo, pa bi jo bilo preuranjeno zavrni kot a priori problematičen pojem. Podobno kot razmerja moči, s katerimi je povezana konstrukcija dediščine, bi jo po našem mnenju morali obravnavati niti kot a priori pozitivno niti kot a priori negativno, temveč kot nekaj, kar je nedvomno lahko problematično. V tem smislu je seveda treba posvariti pred boji za premoč, ki so povezani z vsakim poskusom vzpostavljanja uradnega ali neuradnega kanona ali diskurza dediščine popularne glasbe. S tem pa smo dospeli do vprašanja razmerij moči v zvezi z dediščino popularne glasbe v Sloveniji.

Na podlagi analize uradnih in neuradnih producentov dediščine popularne glasbe je mogoče zaključiti, da se boji za (pre)moč v zvezi z dediščino popularne glasbe v Sloveniji odvijajo na dveh ravneh. Na prvi ravni so neuradne iniciative in organizacije, ki si prizadevajo za afirmacijo popularnoglasbene dediščine, pri čemer so v trenju z uradnimi institucijami, ki v kontekstu dediščine podpirajo zgolj diskurze o klasični in narodni glasbi.¹⁷ Na drugi ravni, ki večinoma zajema neuradne in posamezne »naredi sam« zbiratelje dediščine, se igre moči vrtijo okoli vprašanja, kaj vse sodi v kanon dediščine slovenske popularne glasbe. A četudi si je produkcijo dediščine nemogoče predstavljati popolnoma zunaj družbenih razmerij moči, bi si bilo vendarle treba prizadevati za minimizacijo napetosti med uradnimi in neuradnimi proizvajalci dediščine, saj v nasprotnem primeru največji poraženci ne bodo ne prvi ne drugi, ampak slovenska popularna glasba kot taka. Veliko koristnejša bi bila tako združena prizadevanja za sistematizacijo in bogatenje doslej fragmentiranega in pomanjkljivega dela na tem področju. Določena mera institucionalizacije bi pripomogla k boljši sistematizaciji ter morda dodelitvi nekaj dodatnih državnih sredstev neuradnim iniciativam in organiza-

17. To napetost je treba razumeti v širšem kontekstu problematizacije privilegiranega položaja klasične in ljudske glasbe ter afirmiranja pomena slovenske popularne glasbe.

cijam. Obenem pa bi uradne organizacije kot Slovenski glasbeni muzej, ustanovitev katerega predvideva Nacionalni program za kulturo, imele veliko korist od dela, ki so ga že opravili neuradni in individualni »naredi sam« zbiratelji. Vsem bi nedvomno koristila živahna kritična razprava o primernosti koncepta dediščine v debatah o popularni glasbi, kot tudi o tem, kaj bi v to dediščino sploh moralo soditi. Dober primer, ki nakazuje, da je sodelovanje med državnimi, nedržavnimi in individualnimi proizvajalci dediščine mogoče, je naredi sam anti-muzej punka in ki je bil pod konceptualno taktirko Igorja Vidmarja odprt v okviru Slovenskega muzeja sodobne umetnosti.

Literatura

- Agamben, Giorgio (2007): *Profanations*. New York: Zone Books.
- Arhiv Republike Slovenije*. Dostopno prek: <http://www.arhiv.gov.si/> (2. 4. 2012).
- Bašin, Igor (2006): *Novi rock: rockovski festival v Križankah: 1981–2000*. Maribor: Frontier.
- Bennett, Andy (2009): *Heritage rock: Rock music, representation and heritage discourse*, *Poetics*, 37 (5–6): 474–489.
- Berzelak, Stane, in Rihtaršič, Mateja (2003): *Zgodovina 2 za tehniške in druge strokovne šole: [učbenik za tehniške in druge strokovne šole]*. Ljubljana: Modrijan.
- Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*. 2003. Dostopno prek: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (13. 1. 2012).
- Deacon, Harriet (2004): *Intangible Heritage in Conservation Management Planning: The Case of Robben Island*. *International Journal of Heritage Studies*, 10 (3): 309–319.
- Frith, Simon (1983): *Sound Effects: Youth, Leisure and the Politics of Rock'n'Roll*. London: Constable.
- Foucault, Michel (2008): *Vednost – Oblast – Subjekt*. Ljubljana: Založba Krtina.
- Graham, Brian, in McDowell, Sara (2007): *Meaning in the Maze: the heritage of Long Kesh*. *Cultural Geographies* 14 (3): 343–368.
- Graham, Brian, in Howard, Peter (2008): *The Ashgate research companion to heritage and identity*. Burlington, VT: Ashgate Pub. Co.
- Kong, Lily (1999): *The invention of heritage: Popular music in Singapore*. *Asian Studies Review*, 23 (1): 1–25.
- Koter, Darja (2003): *Glasba za pihala, izdelovanje glasbil in instrumentalna dediščina na Slovenskem v evropskem okviru*. *Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj*, 1: 126–137.
- Križnar, Franc (1992): *Glasbena dediščina Slovenije*. *Slovenec*: 76.
- Kurin, Richard (2004): *Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the 2003 UNESCO Convention: a critical appraisal*. *Museum international*, 56 (1–2): 66–77.
- Leaver, Davod, in Schmidt, Ruth (2010): *Together Through Life, an exploration of popular music heritage and the quest for re-enchantment*. *Creative Industries Journal*, 3(2): 107–124.
- Lovink, Geert, in Rossiter, Ned (2007): *Proposals for creative research: Introduction to the MyCreativity Reader*. *MyCreativity reader: A critique of creative industries*: 9–16.
- Murzyn, Monika (2008): *Heritage Transformation in Central and Eastern Europe*. *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, ur. B. Graham in P. Howard, 315–347 Hampshire: Ashgate.

- Negus, Keath (1992): *Producing Pop: Culture and Conflict in the Popular Music Industry*. London: Edward Arnold.
- NUK, *Narodna in univerzitetna knjižnica*. Dostopno prek: <http://www.nuk.uni-lj.si/nuk1.asp?id=116390627> (2. 4. 2012).
- Oblak, Breda, in Prelog, Marija (2002): *Glasba v 20. stoletju: učbenik za glasbeno vzgojo: 9. razred devetletne šole*. Ljubljana: DZS.
- Pesek, Albinca, Sekulič, Mojca, Haberman, Ana, Bombek, Jerneja, in Črčinovič Rozman, Janja (2007): *Glasba danes in nekoč 9. Učbenik za glasbeno vzgojo v 9. razredu devetletke*. Ljubljana: Rokus Klett.
- Razpotnik, Jelka, Snoj, Damjan, in Sitar, Iztok (2007): *Raziskujem preteklost 9. Učbenik za zgodovino za 9. razred osnovne šole*. Ljubljana: Rokus Klett.
- Repe, Božo, in Rihtaršič, Mateja (2007): *Sodobna zgodovina: zgodovina za četrti letnik gimnazij*. Ljubljana: Modrijan.
- Saukko, Paula (2003). *Doing research in cultural studies : An introduction to classical and new methodological approaches*. London: SAGE.
- Schmutz, Vaughn (2005): Retrospective cultural consecration in popular music. *American Behavioral Scientist*, 48 (11): 1510.
- Smith, Laurajane (2006): *Uses of heritage*. London in New York: Taylor and Francis.
- Subkulturni azil*. Dostopno prek: <http://www.ljudmila.org/subkulturni-azil/desktop.php> (15. 1. 2012).
- Shuker, Roy (2002): *Popular music: the key concepts*. London in New York: Routledge.
- Sørensen, Marie Louise Stig, in Carman, John (2009): *Heritage studies, methods and approaches*. London in New York: Taylor and Francis.
- Register predpisov Slovenije (2008): *Zakon o varstvu kulturne dediščine*. Dostopno prek: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r04/predpis_ZAKO4144.html (5. 12. 2012).

Summary

The article conjoins the research of popular music with the rapidly developing field of heritage studies. It builds upon the existent research of popular music heritage and supplements it with the constructionist approach to heritage and Foucauldian theory that enable to examine popular music heritage also in terms of relations of power. According to constructionist perspective heritage should be seen not as an objective totality of inheritance of the past but rather as a result of a process of social construction that is linked to power relations in society. From the constructionist perspective the key for the understanding of heritage is therefore not the concept of the past but that of the present social practices and meanings referring to that past. In methodological terms the article uses a combination of expert interviews, textual analysis and participant observation in order to map out and assess the situation of popular music heritage in Slovenia. In this sense it examines to which extent the existent official and unofficial organizations and discourses employ the concept of popular music heritage. First it focuses on official producers of heritage and organizations that predominantly collect and preserve material aspects of (popular) music heritage: The Slovenian National and University

Library (NUK), Slovenian national archive, The archive of Slovenian national radio and television and Sigic (Slovenian Music Information Centre). Although these official institutions collect and preserve certain material aspects of Slovenian popular music heritage (especially in terms of officially released music recordings) they perform that role rather passively. This means that popular music materials are not approached with a clear active agenda of preserving Slovenian popular music heritage but more as part of routine collection and preservation procedures conducted by these institutions. While several official mostly publicly financed institutions collect and preserve certain material aspects of popular music heritage this fact alone is therefore not enough to be able to speak of the existence of an official popular music heritage discourse in Slovenia. The arguments to support this thesis are based on the analysis of Slovenian legislative and national strategic documents on (popular) music and heritage, primary, secondary and high school education, academic and expert publications, interviews with music experts and music industry workers and Slovenian cultural industry. Considering that the first stage of research reveals that the official popular music heritage discourse virtually does not exist in Slovenia the article also examines whether, on the other hand, it is possible to identify an un-official popular music heritage discourse. Towards that end it analyzes the following un-official producers of popular music heritage: archive of the alternative Radio Student, Association for the research of popular music, “underground” heritage organization the Subcultural Asylum and individual DIY popular music heritage collectors. Even though the unofficial heritage producers and collectors of material aspects of heritage mostly do not explicitly use the expression heritage in relation to popular music, it is nevertheless possible to argue that they are to a large extent also active in this role. In sum the analysis suggests that in Slovenia the existent popular music heritage discourses are mostly the outcome of unofficial non profit NGO’s, DIY initiatives and individual (poorly coordinated) expert and academic attempts. While these un-official organizations and individuals to a certain extent bridge the gap left by the official institutions, they also have considerable limitations and problematic issues mostly related to their un-systematic and extremely selective production of heritage and lack of financing. In general, the article concludes that the power struggles around the (popular) music heritage in Slovenia are taking place on two levels. On the first level un-official initiatives and organizations, which try to establish popular music as a part of Slovenian cultural heritage, struggle against the official institutions, which only produce classical and ethno-folk music heritage discourses. On the second level, which mostly involves un-official and DIY producers of heritage, the power struggle is about what constitutes the Slovenian popular music heritage.

Podatki o avtorju:

dr. Luka Zevnik

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

e-naslov: luka.zevnik@fdv.uni-lj.si

Slaviša Raković

EUROPEAN POLITICS OF SURVIVANCE: EUROPEANIZATION AS A RITE OF PASSAGE

ABSTRACT: This paper attempts to examine Europeanization as a politics that inaugurates an imagined common sociality among imagined Europeans. It is argued that Europeanization may be viewed as a rite of passage that comes out of a social drama staged for the purpose of surpassing the flaws of the European existence, and for the sake of survivance (risk reduction). The notion of Europeanization is examined against a body of empirical (secondary) data as well as against theoretical concepts stemming from different areas of humanistic knowledge. The conclusion is that Europeanization is staged as a process of bringing about qualitative changes in politics, the economy and the social order with the aim to create and maintain the desired image of an imagined progressive Europe.

KEY WORDS: Europeanization, performative, survivance, rite of passage, social drama

Evropske politike obstanka: evropeizacija kot obred prehoda

IZVLEČEK: Članek proučuje evropeizacijo kot politiko, ki vpeljuje namišljeno družbenost med tako imenovane namišljene Evropejce. Avtor zagovarja trditev, da lahko na evropeizacijo gledamo kot na obred prehoda, ki izhaja iz socialne drame, uprizarjane z namenom preseganja 'napake' evropskega obstoja v prid njegovemu preživetju. Pojem evropeizacije avtor proučuje tako na podlagi empiričnih (sekundarnih) podatkov kot teoretskih konceptov z različnih področij humanističnih ved in ugotavlja, da je evropeizacija uprizarjana kot proces vzpostavljanja kvalitativnih sprememb v politiki, ekonomiji in družbenem redu, s ciljem, da se ustvari in ohranja želena podoba namišljene napredne Evrope.

KLJUČNE BESEDE: evropeizacija, uprizarjanje, preživetje, obred prehoda, socialna drama

1 Introduction¹

“The dangers threatening us are great but great too is our strength, and there is no reason why we should not succeed in achieving our aims and establishing the structure of this united Europe whose moral concepts will be able to win the respect and recognition of mankind, and whose physical strength will be such that no one will dare to hold up its peaceful journey towards the future” (Churchill, 1949 speech in Strasbourg)

French anthropologist Marc Abélès claims that the nation state as we know it is not able to provide stability in the context of global challenges to human security (economic, ecological etc.). In Abélès’s view, the nation state has been the universe of *convivance*, which means that it has provided a stable setting for common memory and destiny, but it is no longer able to maintain a desired level of stability (Abélès 2006: 94-105). Instead of the politics of *convivance*, an alternative form of politics called *survivance* took the lead in reducing risks and securing futures. Drawing on Anderson’s key ideas about *imagined communities* (Anderson 2006), Abélès’s account on *survivance*, Van Gennep’s and Victor Turner’s ideas on *rite of passage* (Van Gennep 2004; Turner 1974), and Turner’s notion of *social drama* (Turner 1974, 1987), this paper presents a view of *Europeanization* as a ritualistic politics of reducing risks and securing the future for the purpose of maintaining the symbolic political and economic order in a globalized post-colonial world in which Europe has become just one of the actors within the global public arena. In this paper *Europeanization* is seen as a perpetual, multilayered and multifaceted *rite of passage*, which comes out of a European *social drama*, and which is performed for the sake of creating and maintaining a desired image of a unified, strong, and allegedly progressive Europe.

The mode of inquiry here is interdisciplinary and trans-disciplinary, intertextual and trans-textual, shifting back and forth between academic and political discourses, blurring the imagined border between the factual and the normative. The main ‘research method’ employed in this paper is *textual ethnography*, which consists of a process of exploring the contents, inter-textual conjunctions, and resonances of academic and political discourses that come out of a number of mono-linear texts, be they proper texts or speeches that are communicated to the outer sphere (to the public) as mono-linear texts (i.e. top-down discourses). *Textual ethnography* implies that texts not only served as sources of information, but were also the subjects of scrutiny, as if they were ‘living voices’ and objects with *resonance* (Greenblatt 1991:41). Primary methodological concepts in this paper (Abélès’s politics of *survivance*, Van Gennep’s and Victor Turner’s ideas on *rite of passage*, and Turner’s notion of *social drama*) are tentatively ‘implanted’ in a trans-disciplinary conceptual framework through which the dynamism and the consequences of the politics of *Europeanization* are explored against the body of empirical (secondary) data.

The notion of *rite of passage* here serves to explain the logic of performative discourses that *establish* (perform) Europe as an alleged space of *lived* experience of

1. I thank to my colleagues Adrienne Landry and Lacy Cope for proof-reading this paper.

diversity in a stable unity.² *Social drama* here is understood as a “unit of harmonic and disharmonic social processes, arising in conflict situations” (Turner 1974: 37), through which certain values and ends are converted into a system of shared and consensual meanings (Turner 1987: 33). Throughout the paper it is argued that *Europeanization*, as a perpetual ritual, is being given birth by a *social drama*, coming out of the crisis of *convivance*, and staged for the purpose of transcending the *real* rifts in the European project, i.e. for the purpose of overcoming the flaws and foibles of the European *existence* (*survivance*).

2. Europeanization: a stream of performatives

*“For centuries Europe has been an idea, holding out hope of peace and understanding. That hope has been fulfilled. European unification has made peace and prosperity possible. It has brought about a sense of community and overcome differences...Thanks to the yearning for freedom of the peoples of central and eastern Europe the unnatural division of Europe is now consigned to the past. European integration shows that we have learnt the painful lessons of a history marked by bloody conflict. Today we live together as was never possible before.”*³

In much of academic literature, *Europeanization* is understood as an incarnation of a *zeitgeist* that, colloquially speaking, is meant to prompt Europeans to grow and develop within a transnational, yet territorially circumscribed arena (Delanty and Rumford 2005; Olsen 2002; Van Ham 2001 et. al). Depending on the background of different scholars who undertake research on *Europeanization*, definitions of *Europeanization* are either moving closer to the processes of political and social integration (strict political science and international relations disciplines) or they depart from so called institutional approach and go towards an arena of cultural and societal issues (social theory/socio/anthropological approach). For example, back in the nineties, Ladrech (1994: 69), an international relations scholar, claimed that *Europeanization* was a process through which EU policies had become part of the organizational politics and policy making within individual states’ political lives. This ‘narrowed’ approach still has a dominant say in certain areas of social science.

A glimpse into the more recent International Relations perspective on European integrations reveals a body of new literature related to the *Europeanization* of national foreign, social, environmental etc. policies, financial services and other aspects of political and economic life of the EU member states, as well as of those states aspiring to become part of the EU (for example: Knill 2001; Snyder 2011 et. al). Walter and Haar (2005: 139) call EU prompted convergence of policies ‘governmentalization of

2. Anthropologist Arnold Van Gennep devised the term ‘*rite of passage*’ to describe significant transitions in the lives of individuals in the community. In the view of Grimes, *rite of passage* is a set of symbol laden actions which are stylized and condensed, and are intended to acknowledge the transformation, “which is not just any sort of change but a metamorphosis” (Grimes 2004: 6-7).
3. Declaration on the occasion of the 50th anniversary of the signature of the Treaty of Rome. Available from: <europa.eu> (Accessed July 10, 2010)

Europe', and argue that such policies and integration processes should not be confused with *Europeanization*, claiming that governmentalization does include dissemination of certain norms and procedures, but that *Europeanization* implies that there is a substance of Europe, incarnated through "a relatively coherent set of values, norms, and perhaps institutions". On the other hand, Featherstone (2003: 3) argues that *Europeanization* as a process of structural change – affecting actors and institutions, ideas and interests – does include European regional integrations, and also goes beyond the convergence of policies.

The cultural aspect of this circumscription is 'up in the air' every time the borders of Europe are discussed (Pfister 2007). Furthermore, common sociality of Europeans (*Europeanness*), i.e. *sameness* of European national cultures, which have given birth to a transnational identification with Europe as a whole, is often emphasized when certain political or economic changes are to be implemented, either within the EU, or in the EU's vicinity (Checkel and Katzenstein 2009).⁴ Discourses on common sociality of Europeans are usually *created* with caution, with a reference to the distinctness of European cultures and cultural expressions.⁵ Diversity of Europe has become an indispensable 'footnote' whenever the *sameness* of Europeans is under discussion. This 'footnote' provides a rationale for the elaboration of political, economic, and social activities on a supranational level, as well as it serves the actual process of building up of an image of a united Europe, often without a clear definition where Europe starts, and where it ends.⁶

A Communication issued by the European Commission at the time when the EU had 25 states, says that "in shaping the international response to globalization the impact of individual Member States acting alone is minimal. But Europe – 25 countries with shared values and strong institutions acting together – has a real chance to shape globalization, in areas like trade, international labor rules or tackling global health

4. Europeanness in this paper stands for ambiguous imaginations of sociality among Europeans based on an imagined common historical experience, political, economic, and cultural interests.
5. "The Union shall contribute to the flowering of the cultures of the Member States, while respecting their national and regional diversity and at the same time bringing the common cultural heritage to the fore"; "Action by the Union shall be aimed at encouraging cooperation between Member States and, if necessary, supporting and supplementing their action in the following areas: improvement of the knowledge and dissemination of the culture and history of the European peoples, conservation and safeguarding of cultural heritage of European significance, non-commercial cultural exchanges, artistic and literary creation, including in the audiovisual sector", article 167 of the Treaty on the Functioning of the European Union.
6. "The term European has not been officially defined. It combines geographical, historical and cultural elements which all contribute to the European identity. The shared experience of proximity, ideas, values and historical interaction cannot be condensed into a simple formula, and it is subject to review by each succeeding generation. The Commission believes that it is neither possible nor opportune to establish new frontiers of the European Union, whose contours will be shaped over many years to come", Bulletin of the European Communities Supplement 3/92, 1992

or security threats”.⁷ The message is that Europeans are stronger when they act/are together, and that together they have more leverage to shape the world. The pretext of such a discourse, I would argue, is the belief in European universalism, which is, according to Wallerstein (2006: 52), an attempt to achieve certainty in a globalized world or, as Abélès (2006: 94) claimed, to reduce risks through the employment of the politics of *survivance*.⁸

The attempts to achieve *common sociality* (even though it is often not clear of what this common sociality consists) disclose an ambivalent standing of Europe in the eyes of Europeans. Van Ham (2001:14) writes that ‘Europe’ is drenched in ambiguity since there is no apocalyptic objectivity of Europe. So many meanings of Europe have emerged precisely because there has never been such a thing as ‘Europe’, in an essentialist sense; in other words, it has only existed through imaginations (Malmberg and Strath 2002: 3). Empirical surveys and research, for instance, suggest that a significant number of those living in the European Union, which is often understood to be a metonymy for the idea of Europe, do not perceive a common European culture. For example, Eurobarometer field research conducted in 2007 revealed that 53% of surveyed citizens from 27 EU countries thought that there was not a European culture because European countries were too different from one another. On the other hand, 67% of the interviewees responded that compared to other continents European countries culturally have a great deal in common; and 67% also thought that “Europe is clearly the continent of culture”.⁹

A look at the Europe’s outside, we see, does produce a kind of common sociality among those who, at least contextually, believe that they are Europeans, that they do have *something* in common.¹⁰ This situation *on the ground* affirms Pagden’s (2002: 33) view that “the identity of ‘Europe’ has always been uncertain and imprecise. It is a construction, an elaborate palimpsest of stories, images, resonances, collective me-

7. “European values in the globalised world: Contribution of the Commission to the October Meeting of Heads of State and Government” (2005). Available from: <europa.eu> (Accessed May 24, 2010)
8. Sayyid (1997: 128) defines such a process as Eurocentrism i.e. as a discourse that emerges in “the context of the decentring the West; that is, a context in which the relationship between western enterprise and universalism is open to disarticulation and re-articulation. Eurocentrism is a project to recentre the West, a project that is only possible when the West and the centre are no longer considered to be synonymous”.
9. *European Cultural Values*. Special Eurobarometer 278. European Commission. Brussels. 2007. 61-65 (research sample: 26466 citizens from 27 EU states)
10. Dutch historian Reitbergen (2005: 432) writes that for many Europeans who belong to diverse groups the question whether they share values with other Europeans is not a problematic issue as much as the need to define themselves against others. The others here are those who are the outsiders, i.e. those who have a different skin color, who live different life styles, those whose image does not conform to what Europeans think is normal. *Others* play an important role in the construction of collective imageries, and they are also a constitutive of the policy making processes. *Others* can be individual humans or groups, but ideologies, religious practices, economic solutions, and technologies of power, such as bolshevism, fascism, clericalism, sexual conservatism (etc.) can represent *Others* to a lived community that incarnates *the Us*.

mories, invented and carefully nurtured traditions”. The identity building is a work in progress incarnated through performatives of *Europeanness*¹¹ that have to do with the enactments of universality of the myth about Europe. Its purpose is to minimize the difference ‘within’, which at the same time, as Pfister (2007: 30) claims, emphasizes the ‘difference between’ Europe and the rest of the world.¹²

Evocation of the past, supra-European employment of hurtful memories for the sake of political gains and the establishment of order are part of a stream of *myth building* (that brings about *the European*). For the purpose of getting an insight into the dynamism of the process of creating *Europeanness* both as a political discourse that produces meanings as well as a desired behavioral pattern I propose the concept of *social drama* that European policy makers, when trying to legitimize the European project, symbolically stage for the purpose of surpassing the flaws and foibles of the European *existence* and for the sake of *survivance*, i.e. for the sake of creating and maintaining a desired image of a unified, strong, and allegedly progressive Europe.

In Turner’s view, *social drama* has four phases: *breach*, *crisis*, *redressive action*, and *reintegration*. *Breach* is signaled by the public, overt breach or deliberate non-fulfillment of some crucial norm regulating the intercourse of the parties. The following phase is a phase of mounting *crisis*; this phase is a threshold between more or less stable phases of the social process. In the third phase (*redressive action*) certain adjustive and redressive mechanisms are swiftly brought into operation by leading or structurally representative members of the disturbed social system, whereas the fourth phase is *reintegration phase* in which the conflict is resolved (Turner 1974: 39).

When we apply Turner’s notion of *social drama* to *Europeanization*, the following *synopsis* of the European drama might come up: for the enactment of the contemporary European *social drama*, the period of de-colonization may be taken as an onset of the *breach phase*. Together with WWII, which shook and provincialized Europe, decolonization made it just one out of many *factors* in the post-colonial world. The *crisis phase* to a certain extent overlaps and simultaneously flows out of the *breach phase* and flows into the *redressive action* phase. These three phases are to be located within *back and forth movements* of all the policies and cultural and diplomatic endeavors that feature the struggles of European powers to respectively reestablish their integrity after decolonization, including also their efforts to heal the wounds of the world

11. Performative here refers to the social performance of the Self, which is “interactional in nature and involving symbolic forms and live bodies, provides a way to constitute meaning and to affirm individual and cultural values” (Stern and Henderson 1993: 3).

12. *Europeanization* itself involves a ‘pile’ of contested notions (neo-liberalism or social democracy, ambiguous understanding of the roots of ‘European civilization’) that compete each other in the quest for the best possible solution for the process of alleged *moving forward*. Europe has become a lived community thanks to discourses and material practices which make *Europeanization* a multidirectional and open process of intra-European entanglement that neither has fixed boundaries nor is related to Europe only (Hirschhausen and Patel 2010: 4-8). Despite the ambivalence that the notion of *Europeanness* entails, globalization and the presence of *Others* have made Europe become a reference point in the transnational narratives.

wars. *Reintegration phase* is achieved through *Europeanization* (which corresponds to certain features of *redressive action* too), by re-metropolitanizing provincialized Europe through the construction and invention of shared economy and politics, norms and beliefs.

Political and symbolic strategies come across as an indispensable need of Europe, since “society must always create symbolic forms beyond the purely functional” (Stevenson 2003: 5). *Europe* has seen a number of efforts to create such symbolic forms that will hold it together. For example, in 1993 a group of experts chaired by Willy de Clercq, then a member of the European Parliament, drafted a report *Reflection on Information and Communication Policy of the European Community* that gave a deeper insight into what ‘unity in diversity’ should stand for in Europe:

“We are Europeans, and are proud of it. What is happening is that we are realizing our identity. In asserting our position in the world, we assert the richness of our culture, which is diverse and deep, a rich mosaic rather than the artificial ‘ism’. European Union has deep, diverse and powerful roots. We are many in one: In Uno Plures, and we want to keep and nurture our diverse cultures that together make us the envied focus of culture, civilization.”

Such social and political (and media) inaugurations of *Europeanness* aim at the attainment of ‘communal’ harmony through the process of imagining the roots of *Europeanness*¹³, through colonial narratives about the appropriation of non-European lands and populations¹⁴, as well as through the speeches and documents that sustain the notion of *Europeanness* that would serve the political, social, economic, and cultural legitimation of the European Union.¹⁵ Thus *Europeanization* as a politically *narrativized activity*, inter alia, serves the purpose of inaugurating a common sociality among Europeans.¹⁶ It ‘creates’ a desired, yet ambiguous united Europe, and is often set in

13. “Greece is the cradle of our European civilization. Rome left its indelible mark on it, Christianity gave it a soul and modernity guarantees its future. We are, whether we like it or not, the heirs of that magnificent legacy” (Couloubaritsis 1993: 180).

14. “Only Europeans have persistently described themselves, usually when faced with cultures they found indescribably alien, to be not merely British or German or Spanish but also European, ... ‘we Europeans’ (*nos Europai*), as the English philosopher Francis Bacon said in 1623” (Pagden 2002: 33)

15. For example, the Lisbon Treaty, which is known as a Reform Treaty of the EU, in its preamble recalls „the historic importance of the ending of the division of the European continent and the need to create firm bases for the construction of the future Europe“. The treaty also says that it draws inspiration „from the cultural, religious and humanist inheritance of Europe, from which have developed the universal values of the inviolable and inalienable rights of the human person, freedom, democracy, equality and the rule of law“, and that the EU is resolute “to continue the process of creating an ever closer union among the peoples of Europe”.

16. For example, *Internationaler Karlspreis zu Aachen, International Charlemagne Prize of Aachen*, awarded once a year to people who contributed to the people „the service of West European understanding and common endeavour, and in the service of humanity and world peace. The contribution can be made in the literary, scientific-scholarly, economic, and

a mode that provokes the emergence of a rhizomic ensemble of acts that all, I would argue, incarnate into a ritual which aims at the legitimating of European diversities in their attempt to come closer together.

3. Europeanization as a ritualistic inauguration of Europe

Texts on Europe contribute, intentionally or unintentionally, to the ritualistic performatives of what is perceived to be specific European *ways of being* and *ways of belonging*.¹⁷ Ritual performances here stand for symbolic demarcations of a territory in space and time by complex ritual acts and techniques affecting the experience of identity of the participants away from individuality (Koster 2003).

For the sake of examination of the quality of this constant *past-present-future* representation and discursive structuration of performatives of *Europeanness*, *Europeanization* may be seen as a perpetual *rite of passage* towards (desired, wanted, wished) certainty. Hence, *Europeanization* comes across in a form of a ritual of passing from one stage of communal development to another, for the sake of surmounting European ambiguities and for the purpose of legitimation of actions on a communal European level. Therefore, the notion of *rite of passage* here only serves to explain the logic of performative discourses that establish Europe as a space of *lived* experience of diversity in stable unity.¹⁸ The following examination of *Europeanization* is a sort of mental experiment, an exercise that does not aim at looking to anthropomorphize the European states, but aims at shedding light on dynamism of the performative establishment of *Europeannes*, as a desired, yet undefined, common sociality among Europeans (a feeling of being European, a common overarching identity).

In Van Gennep's understanding, all rites of passage share a common *separation-transition-reincorporation* structure: preliminary phase, liminal, and postliminal phase. Within the European *rite of passage*, the separation phase takes place in a climate of political, economic, and social uncertainty and weakness within a growing

political sectors“ (the words of Kurt Pfeiffer, who proposed the establishment of the prize). The Prize commemorates Charlemagne, Frankish ruler, who is believed to have started delimitation what is perceived as Western Europe.

17. Ways of being designate “various quotidian acts through which people live their lives..”, whereas ways of belonging are about “the realm of cultural representation, ideology, and identity through which people reach out to distant lands or persons through memory, nostalgia, and imagination” (Schiller 2007: 480).
18. *Rite of passage* is a ceremonial event, a ritual, existing in all historically known societies. Being a ritual, it marks a passage from one social or religious status to another, with an aim of securing social order. Debrix employs the notion of mediation as a method that makes social meaning possible, and which empowers rituals that “give societies leaders and followers, rulers and ruled, states and citizens” (Debrix 2004: xxiii). Through mediation empowered rituals such as rites of passage guarantee that social hierarchies are preserved or that new ones are created. Rites of passage resolve life crises, they provide the community with “a mechanism to deal with the tension experienced by both individuals and social groups during ambiguous occasions” (Freeman and Fleising 2003: 1337).

globalized arena, in which national solutions prove to be insufficient to maintain the desired order. After WWII, the quest to heal from the atrocities of the war amplified the efforts to define symbols and the meaning of Europe, which is the reason why Europeans experienced a number of performatives incarnated in speeches, ceremonies, political events that are intrinsically ritualistic, in the sense that they represent technologies of power, which are the tools for imposing hierarchy and order, and for managing populations.

Upon the end of the *separation* stage, multilayered liminal phase begins. This stage is marked by ambiguity and indeterminacy because it involves negotiations and qualitative changes that the subject of the rite needs to go through. The liminal stage in the case of imagined Europe as a whole is perpetual, and is marked by efforts to come up with a joint solution to achieve *communal* certainty in the times of crisis. Nowadays, national states struggle to create modes of existence that would reconcile living up to the conditionality of the supranational community and retaining their own specificity within that same community. The liminal phase is de-structive and con-structive at the same time since it involves ‘de-composition’ of the previous state of affairs (the crisis of *convivance*), but it also establishes a novel (desired) order of meanings and symbols. The liminal phase in *Europeanization* is a zone of proximal development which is, in Vigotsky’s terms, “*the distance between the actual developmental levels as determined by independent problem solving and the level of potential development as determined through problem solving under adult guidance, or in collaboration with more capable peers*” (Vigotsky 1978: 86). In the zone of proximal development, negotiations and instructions (either imposed or adopted) lead towards incorporation of the desired ‘skills’ and ‘tools’ which bring about transformations in the very *quality* of the *rite of passage* subject. The instructions (based on the conditionality criteria or lately on economic interventions directed towards economically weaker EU states) are meant to prompt such a development that would lead to a smooth reincorporation into the community. *Europeanization* in the time of crisis reveals itself in those policies that are being created to heal up the cracks, the shortcomings in the independent problem solving through the involvement of “more capable peers”, i.e. through interventionism of those who have the power and who set the rules of *survivance* game in European integrations. The latest ‘adult guidance’ policies enforced by ‘more capable peers’ for the sake of *survivance* have been employed in the case of Greece, Spain, and Cyprus because of their struggles to overcome economic crisis and political rifts.

Postliminal or re-incorporation stage is a state of accomplished legitimation, a post-therapy condition in which the community invigorates itself. In such a condition, common sociality is cherished and celebrated through public ceremonies such as European Capital of Culture, European Heritage Days, Charlemagne Awards (etc.). These distinctions aim at normalizing the idea of Europe through the politics of remembering through forgetting. British scholar Cram (2009) claims that the notion of a joint Europe is being normalized and thus rendered banal in the lives of ordinary people through two intertwined elements: *collective forgetting* and so called *enahbitation*. Cram relates the process of enahbitation to the normalization of rules and practices

of *Europeanization*, which have become the habits of 'ordinary' people in Europe. To Cram, collective forgetting aims at generating long-term collaboration between once belligerent nations. In the united Europe, the continent's harsh past is being forgotten, argues Cram, just like nations used to forget some parts of their respective histories, for example a nation which celebrates its antiquity but forgets its historical recency (Billig 1995). In a similar vein, Asad (2002) argues that "'the myth of Europe' does not simply suppress the collective memories of violence within Europe; the resurrection of those memories strengthens that myth". Judt (2005) writes that "Europe was able to rebuild itself politically and economically only by forgetting the past, but it was able to define itself morally and culturally only by remembering it". Hence if Cram, Asad, and Judt are right, what we come across in *Europeanization* is a ritualistic simultaneous and intertwined remembering and forgetting of the past, but also of the present (the economic crisis, political ruptures, inequalities, power struggles) for the sake of maintaining the symbolic order, i.e. *survivance*.

4. Conclusion

Europeanization as a strategy of self-representation and as a device of power aims at reorganizing territoriality and peoplehood: two principles that have shaped modern European order (Borneman and Fowler 1998: 487). Discourses on territoriality and peoplehood help sustain the myth about *imagined Europe* as an *intentional* community which, as other communities of this kind, has *chosen* to eliminate conflict and attain communal harmony through careful planning and social self-regulation (Myerhoff and Moore 1977: 27). Held argues that "a European community grounded only in political and economic cooperation of the member states would lack an intrinsic common bond," claiming that "it would be building upon sand" (Held 2002). The process of bringing Europeans together is often seen not only as implementation of measures that aim at the improvement of life of Europeans, but also as a diffusion of shared beliefs and certain ways of doing things (Bulmer and Radaelli 2004: 4). We have seen that both academic and political discourses on Europe, seen as a circumscribed group of states and societies that share a great deal in common, reveal that there is a subtext that discloses a belief that the European *habitus* is indispensable for Europe to *live* as a symbolic entity. The institutionalization of *Europeanizing* policies leads towards a desired European polity provoking thereby an unpredicted cultural dynamics and contestations over meaning and identity (Rumford 2008: 23).

Through the application of a textual ethnography method, thereby looking at texts as living voices with resonance that set the agenda of the European project, and through a trans-disciplinary, inter-textual, and trans-textual mode of examination on Europeanness, I have explored the dynamism of the politics of *Europeanization* as a ritualized myth building process employed for the sake of European unity, and for the purpose of overcoming the flaws and foibles of the European *existence*, and aiming at *survivance*. In this paper, it has been argued that European *social drama* prompts a set of policies and actions called *Europeanization*, which facilitates convergence of Euro-

pe through ritualistic modes of negotiation between different interests and practices. *Europeanization* has been presented as a never-ending multifaceted process composed of a number of *events* that may be thought of as a series of rites of passage that lead to metamorphosis of individual societies and of an *imagined* Europe. *Europeanization* has been revealing itself through processes of bringing qualitative changes to specific areas of politics, economy, and social order through a perpetual, multilayered and multifaceted rituals performed for the sake of legitimization of the politics of *survivance*, which aims at creating and maintaining the desired image of a supranational *progressive* Europe.

Bibliography:

- Abélès, Marc (2006): *Politique de la survie*. Paris: Flammarion.
- Asad, Talal (2002): Muslims and European identity: Can Europe represent Islam? In A. Pagden (ed.): *The Idea of Europe from Antiquity to the European Union*: 209-227. New York: Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press.
- Benedict, Andreson (2006): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London and New York: Verso.
- Billig, Michael (1995): *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Borneman, John, and Fowler, Nick (1997): Europeanization. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 26: 487-514
- Bulletin of the European Communities Supplement 3/92, 1992
- Bulmer, Simon, and Radaelli, Claudio (2004): The Europeanization of National Policy? Queen's Papers on Europeanisation, No 1. Available from: <qub.ac.uk> (Accessed on June 11, 2011)
- Checkel, Jeffrey, and Katzenstein, Peter (2009): *European Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Couloubaritsis, Lambros et al (1993): *The Origins of European Identity*. Brussels: European University Press.
- Cram, Laura (2009): Does the EU Need a Navel? Banal Europeanism and the EU as a Meaningful Presence in the lives of the European People(s). Paper prepared for presentation at ARENA, Oslo, October 6, 2009.
- Debrix, Francois and Weber, Cynthia (2003): *Rituals of Mediation: International Politics and Social Meaning*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Declaration on the occasion of the 50th anniversary of the signature of the Treaty of Rome. Available from: <europa.eu> (Accessed July 10, 2010)
- Delanty, Gerard (2002): Models of European Identity: Reconciling Universalism and Particularism. In *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 3, No. 3. 345-359
- Delanty, Gerard, and Rumford, Chris (2005): *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*. London: Routledge.
- European Cultural Values. Special Eurobarometer 278. European Commission. Brussels. 2007: 61-65
- European values in the globalized world: Contribution of the Commission to the October Meeting of Heads of State and Government (2005). Available from: <europa.eu> (Accessed May 24, 2010)

- Featherstone, Kevin and Radaelli, Claudio Maria (2003): *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press.
- Freeman, Bruce, and Usher, Fleising (2003): *Rite of Passage*. In *International Encyclopedia of Marriage and Family*: 1361-1366. New York: MacMillan Reference USA.
- Gennep, Arnold Van (2004): *The Rites of Passage*. London: Routledge.
- Greenblatt, Stephen (1991): *Resonance and Wonder*. In I. Karp and S.D. Lavine: *The Poetics and Politics of Museum Display*: 42-56. Washington, London: Smithsonian Institute Press.
- Grimes, Ronald (2000): *Deeply into the Bone*. Berkley and Los Angeles: University of California Press.
- Ham, Peter Van (2001): *European Integration and Postmodern Condition: Governance, Democracy, Identity*. London: Routledge.
- Held, Klaus (2002): *The Origins of Europe with the Greek Discovery of the World*. *Epoche*, Vol. 7 (1): 81-105
- Hirschhausen, Ulrike Von and Patel, Kiran Klaus (2010): *Europeanization in History: An Introduction*. In: M. Conway K.K. Patel (eds): *Europeanization in the Twentieth Century: Historical Approaches*: 1-18. New York: Palgrave Macmillan.
- Internationaler Karlspreis zu Aachen, International Charlemagne Prize of Aachen. Available from: karlspreis.de (Accessed July 3, 2012)
- Judt, Tony (2005): *Postwar Europe: A History of Europe Since 1945*. New York: Penguin.
- Knill, Christoph (2001): *The Europeanisation of National Administrations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koster, J (2003): *Ritual Performance and the Politics of Identity: On the Function and Uses of Ritual*. *Journal of Historical Pragmatics*, Vol. 4/2: 211-248
- Ladrech, Robert (1994): *Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France*. In *Journal of Common Market Studies*, vol. 32(1): 69-88
- Malmborg, Mikael Af, and Strath, Bo (2002): *The Meaning of Europe: Variety and Contention within and among Nations*. Oxford: Berg.
- Myerhoff, Barbara, and Moore, Sally Falk (1977): *Symbol and Politics in Communal Ideology: Cases and Questions*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Olsen, Johan P. (2002): *The Many Faces of Europeanization*. *JCMS*, Vol 40, No. 5: 921-952
- Pagden, Antony (2002): *Europe: Conceptualizing a Continent*. In A. Pagden (Ed.): *The Idea of Europe from Antiquity to the European Union*: 33-55. New York: Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press.
- Pfister, Manfred (2007): *Europa/Europe: Myths and Muddles*. In R. Littlejohns and S. Soncini (eds.): *Myths of Europe*: 21-33. Amsterdam-New York: Rodopi.
- Reitbergen, Peter (2005): *Europe: A Cultural History*. London: Routledge.
- Rumford, C (2008): *Cosmopolitan Spaces: Europe, Globalization, Theory*. London: Routledge.
- Sayyid, Bobby (1997): *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism*. London: Zed Book Ltd.
- Schiller, Glick Nina (2007): *Transnationality*. In D. Nugent and J. Vincent (eds.): *A Companion to the Anthropology of Politics*: 448-468. Malden: Blackwell Publishing.
- Snyder, Francis (ed.) (2007): *The Europeanization of Law*. Oxford: Hart Publishing.
- Stern, Carol Simpson, and Henderson, Bruce (1993): *Performance Texts and Contexts*. New York: NY and London

- Stevenson, Nick (2003): *Cultural Citizenship: Cosmopolitan Questions*. Maidenhead: Open University Press.
- Treaty of Lisbon. Available from: <europa.eu> (Accessed July 2, 2012)
- Turner, Victor (1974) *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*. Ithaka: Cornell University Press.
- Turner, Victor (1987): *The Anthropology of Performance*. New York: PAJ Publications
- Vygotsky, Lev (1978): *Mind and society: The development of higher psychological processes*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wallerstein, Immanuel (2006): *European Universalism: The Rhetoric of Power*. New York: The New Press.
- Walter, William, and Haar, Jens Henrik (2005): *Governing Europe*. London: Routledge.

Author's data:

dr. Slaviša Raković

Centre for Applied European Studies
(Centar za primenjene evropske studije) Belgrade
Kneginje Ljubice 14, Beograd
e-mail: slavisa.rakovic@gmail.com

RECENZIJE KNJIG / BOOK REVIEWS

Tjaša Pureber

Branko Bembič: Kapitalizem v prehodih: politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni.

Ljubljana: Založba Sophia, 2012.

184 strani (ISBN 978-961-6768-46-7), 17,80 EUR

V že šestem letu gospodarske, ki je nasledila finančno krizo, se v ospredje spet vračajo argumenti, ki kot rešitev nastale družbeno-politične situacije ponujajo ali več trga (torej ohranitev enakih neoliberalnih konceptov, ki so nas v zdajšnjo situacijo pripeljali) ali pa več države kot tržnega regulatorja. Slednje nas vrne k izhodiščem ekonomista Johna Maynarda Keynesa, ki je pomembno zaznamoval 20. stoletje, še posebej čas po drugi svetovni vojni, ki se v kolektivni zavesti zahodnih gospodarstev razume kot obdobje blaginje, tudi za delavski razred. Ko se ta izhodišča ponujajo kot alternativa, se seveda pozablja, da je bilo to hkrati obdobje rasizma, imperializma, seksizma in ostalih, tudi ekonomskih šovinizmov, saj koncept blaginje nikakor ni bil absoluten.

V popolni hysteriji sodobnega vladajočega razreda, ki zato, da ne izgubi svojih privilegijev, prek politike zategovanja pasu pritiska na delavske množice ter njihove mezde in pravice, se tudi obdobje pred zadnjo krizo nekritično prikazuje kot zlate čase. Ta mit je lažje dekonstruirati, saj se pogoji prekarizacije, socialne izključenosti, brezposelnosti in brezperspektivnosti, ki so bili prej značilnost »nevidnih«, na in čez rob družbe potisnjenih populacij, vse bolj širi na širše sloje. Jasno je, da takšne razmere niso vzniknile v zadnjih petih letih, temveč so plod desetletne erozije temeljev socialne države, ki se je razvila prav v obdobju keynesovskega projekta.

Odgovor na krizo se zato v obliki mitologiziranih keynesovskih idej pojavlja sam po sebi. Naš ključni ugovor tem idejam je seveda v tem, da dopušča razpravo o naravi forme (v tem primeru kapitalizma, ki je seveda nujno povezan z državo), ne preizprašuje pa njenega obstoja. V svojem temelju se zavzema za koncept kapitalizma z lepšim obrazom, na široko pa se izogne vprašanju temeljne družbene preosnove. Za prečenje dominantnega diskurza je zato nujno in dragoceno poglobljeno razumevanje tako keynesovskih idej kot njihovih praktičnih aplikacij in modifikacij, ki jih v svojem delu *Kapitalizem v prehodih* izkazuje Branko Bembič.

Avtor analizo razdeli na dva ključna pola. Na ravni zgodovine ekonomske misli keynesijanstvo raziskuje kot razsvetljensko revolucijo, ki je prelomila z neoklasičnimi tradicijami meščanske ekonomije. Po drugi strani pa misli razvoj ekonomskih institucij, politik in ideologije v kontekstu materialne realizacije idej v keynesovskem projektu po drugi svetovni vojni. Pohvalno je, da avtor kot orodje svoje analize uporablja zgodovinski vpogled v razvoj teorije in prakse, pri čemer skladno z Marxovo maksimo »ne pojasnjuje prakse iz ideje, /temveč/ pojasnjuje formacijo idej iz materialne prakse« (str. xii). Na tak način prepreči, da bi bile Keynesove ideje postavljene v dehistroiziran ideološki in politični vakuum, ki onemogoča globlji vpogled v zgodovinske okoliščine, ki so v svojem času proizvedle specifične učinke realno obstoječih ekonomskih politik.

Bembič se tako najprej loti podrobnega pregleda ključnih potez keynesovske revolucije, nato pa opisuje prehode kapitalizma v drugi polovici 20. stoletja. Po povojnem vzponu analizira krizo keynesovskega projekta v šestdesetih in sedemdesetih letih ter obrat k neoliberalnemu gospostvu v osemdesetih. Slednjič se loti še razumevanja zadnje ekonomske krize, pri čemer postavi tezo, da je »neoliberalno reševanje protislovij keynesovskega projekta proizvedlo nova protislovja, ki so se iztekla v silovito in globoko gospodarsko krizo leta 2008« (str. 154).

Do leta 1973 sta hitro naraščala bruto domači proizvod in produktivnost, brezposelnost je bila razmeroma nizka, prek priznavanja sindikatov za socialne partnerje so s pogajanjem rasle tudi mezde. Slednjega ne moremo razumeti zgolj kot dehistorizirano posledico uveljavljenja

keynesijanskih rešitev, temveč so vzroki za to tako v številnih delavskih bojih v tridesetih letih kot takratni veliki depresiji na eni in v strahu pred širjenjem socialističnih revolucij z vzhoda na drugi strani. Ključni element tega obdobja je bil keynesovski dogovor, na katerega so pristale parlamentarna levica in desnica, delodajalci ter sindikati. »Delavci so s tem kompromisom dosegli določene pravice in se v zameno niso spraševali o utemeljenosti kapitalističnega lastništva in nadzora« (str. 17).

Pri tem zaključku lahko sicer prehitro odmislimo ključne elemente razrednega boja. Pravice socialne države pa tudi ponudbe konsenza delavci niso dobili zaradi milosti političnega razreda, temveč kot odgovor na svoje radikalne boje. Za rast profitov kapitalističnega razreda so bili tovrstni kompromisi nujni.

Čeprav se na koncu vrne prav k izhodiščem temeljnih protisistemskih kritik, se Bembič v svoji analizi prehoda v krizo keynesovskega projekta ukvarja predvsem s kulturnimi. Avtor postavi tezo, da je blaginja, ki jo je po vojni dosegel delavski razred, ki se ga je vse hitreje reduciralo v potrošnike, teoriji preprečilo, da bi se sklicevala na bedo delavskega razreda kot temelj kapitalističnega izkoriščanja. To je posledično vodilo v deeskalacijo delavskega boja. Pri tem opozarja na koncept rekuperacije, ki je zaradi obrata v – kot to označi Bembič – kulturne namesto klasične delavske boje uspel nevtralizirati vsakršen poskus subverzivnosti.

Tezi o rekuperaciji subverzivnih praks s strani kapitala ne moremo ugovarjati, saj je ta pojav evidenten še danes, ko uspe te prakse že zgolj s priznanjem oziroma izpolnjevanjem njihovih zahtev vgraditi v samo jedro kapitalistične reprodukcije (spomnimo se le primerov pravične trgovine, kooperativ, urbanega vrtničarstva itn.). Po drugi strani to ne more biti izgovor za opuščanje tovrstnih praks, ampak kvečjemu za odklon od njihove izolacije in protikonfliktnosti. Prav polje vsakdana, ki ga nova družbena gibanja, ki gradijo lokalizirane odpore, v svojih praksah naslavlja, je namreč tisto področje, kjer se kapitalizem reproducira, a hkrati tudi izziva.

Čeprav priznava tudi njihovo protisistemsko naravo, Bembič boje v šestdesetih letih povečini zreducira na kulturne poskuse, ki so bolj odprti za rekuperacijo. Seveda ne moremo zanikati močne težnje po prakticiranju identitarne politike priznanja. Taki boji so zaradi tega, ker pravice zase zahtevajo na podlagi enakega ključa kot je tisti, ki je povzročil izključevanje in zatiranje določene skupnosti, omejujoči. Tudi v primeru hipne zadovoljitve zahtev in potencialnega izboljšanja legalističnega ali ekonomskega statusa posamezne identitetne skupine tak boj na dolgi rok le reproducira obstoječe družbene odnose hierarhije in dominacije.

Zato so veliko zanimivejša (tako v zlati dobi keynesijanstva kot danes) gibanja, ki rešitve iščejo onkraj kapitalizma. Če se osredotočimo nanje, vidimo, da so nekateri rezultati identitetnih bojev za temeljno družbeno spremembo nezadostni. Denimo teza o tem, da je izid bojev novih družbenih gibanj, ki so se osredotočala na vprašanje rase ali spola »zadovoljiv – pomislimo le na izvolitev temnopoltega predsednika v ZDA, na uspehe, ki so jih izbojevali aktivisti za pravice lezbijk in gejev, ali pa na večji delež žensk na vodilnih položajih v politiki in gospodarstvu« (str. 71). Čeprav tovrstnih rezultatov ne gre zanikati, izziv resne feministične politike denimo ne more biti doseg enakopravnega položaja, iz katerega se lahko spolno uravnoteženo izvaja nadaljnje zatiranje človeka po človeku.

Čeprav je logični fokus avtorja na bogati analizi keynesovskega projekta, se zdi, da se prostor emancipacije odpira šele tam, kjer knjigo zaključí, torej pri alternativah, ki gredo onkraj obstoječih form države in kapitala. Avtor je prepričan, da je treba, »če hočemo odpraviti odnose podrejanja v polju ekonomije, odpraviti kapitalistične odnose« (str. 152). Čeprav v nadaljevanju zapiše, da morajo biti boji proti različnim oblikam hierarhij lastni vsakemu programu protisistemске levice, delavskega pozicionira kot temeljnega. To lahko subtilno nakazuje na nujnost podrejanja posameznih bojev. A dejstvo je, da je denimo patriarhat – kljub temu da se v kapitalizmu hitreje razrašča – lasten tudi predkapitalističnim družbam, torej ga zgolj ekonomska razrešitev ne more odpraviti. Hierarhizacija vprašanj odpira tudi prostor instrumentalizaciji posameznega boja, kar lahko potencialno vodi v reproduciranje istih odnosov, proti katerim

v protisistemski kritiki nastopamo. Prav tako se tako omeji miselni prostor novih družbenih odnosov in alternativ onkraj kapitalizma. A to je verjetno že lahko plod nadaljnje razprave in raziskovanj.

Marinko Banjac

Bogomil Ferfila: Etiopija: Dežela tisočerih čudes. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Zbirka svet na dlani: 10. knjiga, 2011. 211 strani (ISBN 978-961-235-423-7), 24 EUR

Ob izbiri naslednje destinacije, ki jih avtor Bogomil Ferfila popisuje v sedaj že skoraj kultni zbirki Svet na dlani, se je piščev prst na globusu očitno ustavil na državi, ki se nahaja skorajda na skrajnem vzhodu afriške celine. Knjiga z naslovom *Etiopija: dežela tisočerih čudes* je plod te izbire, v njej pa najdemo ne le strokovni oris izbrane afriške države, temveč tudi njeno predstavitev, kot jo je na svojem popotovanju doživel avtor. To je tudi ključna značilnost knjige: je hkrati refleksija etiopske zgodovine in njenega družbenopolitičnega terena skozi mnogotere dimenzije, hkrati pa lahkoten, a pronicljiv potopis, ki bralca naveže nase in mu da občutek, kot da je deželo obiskal sam.

Preden se Ferfila loti proučevanja Etiopije, v prvem delu knjige, ki nosi naslov *Veliki prispevek Afrike in Etiopije svetovni zgodovini – starodavna afriška kraljestva*, predstavi njen širši geografski in družbenopolitični kontekst, pri čemer se tega loteva tudi z zgodovinskim pristopom. Geografsko celino oriše z njenimi najbolj prepoznavnimi značilnostmi ter z izbranimi primeri in primerjavami pokaže njeno raznolikost. Z geografskega orisa avtor preide na pregled zgodovinske družbenopolitične dinamike celine ter v okviru specifičnih regij pokaže in razloži delovanje nekaterih kraljestev oziroma družbenopolitičnih skupnosti. Afriko glede na zgodovinska dogajanja in razvoj razdeli na (1) Severno in Severovzhodno Afriko, (2) Zahodno Afriko in Savano, (3) osrednjo Ekvatorialno Afriko, Jug Afrike in (4) Vzhodno Afriko. Ta popis je relevanten, saj avtor pokaže, da je Afrika vir zgodovinskih dogajanj, vzponov in padcev različnih skupnosti ter političnih sistemov, s čimer v središče postavi zgodovinsko dinamiko celine, ki je v prevladujočem diskurzu sicer zamenjana z idejami o stagnaciji, celo pasivnosti Afrike. Popis geografske podobe afriške celine in zgodovinski pregled različnih afriških družbenopolitičnih skupin, ki predstavlja skorajda polovico cele knjige, se sicer zdi na las podoben delu poglavja v že objavljeni knjigi Ferfile *Primerjalne politike v sodobnem svetu*. Toda izkaže se, da ima isto besedilo v vsaki knjigi drugačno vlogo in da drugače prispeva k vsebinski strukturi pričujočega dela, kar je najbrž razlog, zakaj se je Ferfila odločil že objavljeno besedilo uporabiti še enkrat. S tem ko avtor zapusti teren refleksije geografskih in zgodovinskih družbenopolitičnih kontekstov Afrike, preide na tisto, kar je jedro knjige: večdimenzionalno predstavitev Etiopije; opiše njene kulturne, politične in gospodarske značilnosti, hkrati pa pokaže, kako je Etiopija vpeta v mednarodno okolje in kakšna je njena zunanje-politična strategija. Večina informacij o Etiopiji, kar poudari tudi avtor sam, je pridobljenih iz internetnih virov, o čemer je takoj na začetku podana tudi refleksivna metodološka opomba. Kot pravi avtor (str. 91), je naslov o internetni predstavitvi Etiopije deloma netočen, saj gre za prikaz informacij, ki jih je mogoče na hitro izbrskati na internetu iz različnih enciklopedij in drugih prikazov, ki niso tako podrobni kot zapisi v člankih v knjigah, pri čemer pa je treba upoštevati, da so članki in knjige, ki so dostopni v materialni obliki, sedaj dosegljivi tudi na spletu. To je zagata, na katero opozori avtor s tem, ko govori o netočnosti naslova, ki ga je – morda prav zaradi njegove spornosti – izbral: meja

med materialnim in digitalnim je tako zabrisana, da je vire v t. i. papirnati obliki praktično nemogoče ločevati od digitalnih.

Pregled etiopske zgodovine je omejen na novejšo obdobje, nekje od začetka 20. stoletja. Kot ključno obdobje, ki je močno definiralo ter oblikovalo etiopsko sodobno družbo in politični teren, avtor izpostavi vladanje zadnjega cesarja edine dinastije etiopskih kraljev, cesarja Haila Selassieja. Slednji je v prvi polovici omenjenega stoletja moderniziral državo, ta proces pa je prekinila druga italijansko-etioipska oziroma italijansko-abesinska vojna med letoma 1936 in 1941. Prav italijanski poseg v Etiopijo pod vodstvom fašističnega voditelja Benita Mussolinija je še ena izmed ključnih epizod etiopske zgodovine, ki jo popiše avtor, ob tem pa poda tudi refleksijo konca tega obdobja, ko so britanske vojaške sile podprle Selassieja pri izgonu italijanske oblasti iz države. Obdobje skupne federacije Etiopije in Eritreje, ki je bila ustanovljena leta 1952 in je trajala nekaj več kot desetletje, je v knjigi zgolj omenjena, nekaj več pozornosti pa je namenjene obdobju diktature Haila Mariama Mengistuja, ki je ob pomoči takratne Sovjetske zveze vzpostavil enostrankarsko komunistično državo. Mengistu, ki mu je pri vladanju pomagal vojaški vrh, poimenovan »derg« (odbor), je kmalu po tem, ko je prišel na oblast, dal ubiti cesarja Haila Selassieja in 59 članov kraljeve družine ter njenih ministrov in generalov. Vsekakor je obdobje Mengistuja, ki je vladal do leta 1987, obveljalo za obdobje diktature, ki se je končala z njegovim izgonom iz države, od koder so ga pregnali uporniki. Slednji so ustanovili prehodno vlado in pod njenim predsednikom Melesem Zenawijem leta 1994 začeli gradnjo večstrankarske demokracije. S tem avtor odpre refleksijo sodobne Etiopije in očrt njenih ključnih značilnosti, pri čemer identificira in popiše etnične skupnosti, ki živijo na prostoru države, osrednje značilnosti političnega sistema ter ne nazadnje tudi njeno vpetost v mednarodni okolje in delovanje v njem. V nadaljevanju so opisane tudi demografske, družbene in kulturne značilnosti Etiopije ter stanje njenega gospodarstva.

Po (p)opisu zgodovinskega razvoja in omenjenih značilnosti Etiopije se knjige prevesi v potopisni del, ki pa ga Ferfila spretno povezuje z nadaljnjo interpretacijo njenih zgodovinskih epizod ter družbenopolitičnih, kulturnih in ne nazadnje tudi geografskih značilnosti. Izpostaviti velja poglavje o etiopskih krajih, ki jih je avtor obiskal in ki veljajo za izjemno relevantno svetovno dediščino: Bahar Dar, Gondar, Aksum in Lalibela. Bahar Dar se nahaja ob jezeru Tana na severu države in je s svojo bogato zgodovino pomembna turistična destinacija. Na severnem območju omenjenega jezera se nahaja tudi Gondar, ki je kot eno ključnih trgovskih mest v tej regiji vzniknilo v 17. stoletju pod vladavino Fasilidesa. Prav Fasilides je dal zgraditi prvega izmed petih veličastnih gradov v Gondarju in s tem določil arhitekturo teh veličastnih objektov tudi kasnejših vladarjev, ki so ga nasledili. Aksum in Lalibela pa veljata kot sveta kraja, kamor romajo mnogi verniki iz različnih koncev Etiopije, pa tudi turisti z vsega sveta, saj je v obeh krajih mogoče videti ne le verske objekte, temveč tudi druge znamenitosti iz različnih obdobj kompleksne zgodovine teh krajev.

Monografija ponuja natanko tisto, kar je v okviru zbirke Svet na dlani pričakovati: je delo, ki bralcu na strokoven način pokaže večdimenzionalne značilnosti izbrane države oziroma geografskega območja, ob čemer potopis in slikovno gradivo razbijata suhoparnost in monotonost, ki se lahko držita takšnih predstavitev. Precej problematično pri analizi te afriške države pa je, da se na določenih mestih pojavijo afrikanizmi kot oblika vědnosti (ki je vedno v razmerju s konkretnimi praksami), skozi katere se utrjujejo negativne podobe in stereotipi o Afriki. Med drugim na primer avtorjev potopis po Etiopiji deluje kot vračanje v preteklost (str. 128), kar implicitno nakazuje na Afriko kot zaostalo (in necivilizirano) celino. In vendarle: ne glede na to, da knjiga ponuja natanko tisto, kar od nje lahko pričakujemo, pa Ferfila vedno znova dokaže, da je mogoče z veliko mero iznajdljivosti in spretnosti pri bralcu izzvati občutek, da je o tem že nekaj slišal ali prebral, a da je o vsakem kotičku sveta še vedno mogoče odkriti nova dejstva.

Anita Volčanjšek

Smilja Amon in Karmen Erjavec: Slovensko časopisno izročilo 1: od začetka do 1918. Ljubljana: Založba FDV, 2011. 978-961-235-560-9 199 strani (ISBN 978-961-235-560-9), 23 EUR

Smilja Amon in Karmen Erjavec se v leta 2011 izdani knjigi z naslovom *Slovensko časopisno izročilo 1: od začetka do 1918* faktografsko sprehodita skozi zametke oziroma začetke slovenskega periodičnega tiska: »Ključni predmet pričujoče knjige je slovensko časopisje, torej periodični tisk, ki se je tiskal v slovenskem etničnem prostoru ter je bil namenjen slovenskim bralcem in seveda tudi tistim tujim, ki jih je slovenska tematika zanimala» (str. 7). V preglednem, s tabelami in razpredelnicami obogatenem besedilu se izriše mozaik (pol)pretekle slovenske zgodovine in zgodovine novinarstva, katere del zajemajo tudi časopisi. Amonova in Erjavčeva se sprehodita skozi različne kronotope, začenši z nastajanjem časopisja v nemškem jeziku v Ljubljani, ter svoje raziskovanje zaključita v letu, ki obeležuje konec prve svetovne vojne, kar je zajeto že v samem naslovu pričujoče knjige.

Avtorici deskriptivno opišeta ozadje nastajanja prvih časopisov v slovenščini, poleg vsakega obdobja – začenši s koncem 18. stoletja, ko je izšel prvi časopis v slovenščini *Lublanske novice* – pa je vključena tudi baza zgodovinsko-socioloških podatkov. Amonova in Erjavčeva se namreč ne osredotočata zgolj na vsebino in obliko časopisov; zanimajo ju tudi predzgodba, družbena mentaliteta posamezne ere in ključni zgodovinski momenti, ki so privedli do ustanovitve posameznih časopisov. Tako je pred vsakim razdelanim poglavjem, ki označuje novo časovno obdobje in nov periodični tisk, tudi nekakšna predzgodba, zgodovinska podstat, kot uvertura h konkretnemu – fizičnemu – opisu posameznega časopisa. Bralec je mestoma zopet popeljan v zakladnico zgoščenega in jasnega srednješolskega zgodovinskega čtiva, kjer je dolgozeženje in podrobno informiranje o posameznih zgodovinskih dogodkih – tako učencu in bralcu obravnavane knjige – povsem odveč. Namen *Slovenskega časopisnega izročila* je predvsem informativne narave: slovensko strokovno in laično srenjo seznaniti s slovensko kulturo, katere velik del predstavlja tudi slovensko časopisje: »Slovensko časopisje predstavljamo znotraj zgodovinskih obdobj. Periodizacija se opira na uveljavljene zgodovinske mejnike zgodovinske vede, posebej upošteva duhovno, gospodarsko in politično prakso ter strukturo« (str. 9).

Zgoščen sprehod skozi ključne zgodovinske, kulturne in politične indice slovenskega novinarstva – ustanavljanja časopisov v slovenskem jeziku – je datiran z »obdobjem predhodništva«, kjer so na nekaj straneh povzeti zgodovina Slovencev in zametki slovenskega novinarstva. Kratka uvertura v samo sredico knjige je predstavljena strokovno in pregledno, razumljivo vsakemu bralcu in služi kot predzgodba k celotnemu nadaljnjemu seznanjanju s slovenskim časopisjem. Bralcu se dokumentirana zgodba o lastni (pol)pretekli zgodovini razgrne v vseh dimenzijah, saj čtivo ni zamejeno zgolj s predikatom »novinarsko«. Seveda gre v prvi vrsti za seznanjanje z zgodovino novinarstva in slovensko časopisno tradicijo – od samega začetka dalje –, vendar materialni viri, transformirani v zgoščene zgodovinske nize v službi dodatnih pojasnjevalcev, popestrijo golo navajanje in zvesto sledijo glavnemu besedilu. Tudi ob vsebini posameznega časopisa je aplicirana družbena podoba določenega časa, politična ureditev in splošno duhovno vzdušje. Avtorici tako vestno omenjata vse težave in vrzeli pri nastajanju tiskane periodike; večina težav izvira ravno iz izrednih družbeno-političnih razmer, ki so Slovence omejevale skozi stoletja: »V knjigi predstavljamo zgodovino slovenskega novinarstva po posameznih obdobjih, ki upoštevajo razvoj časopisja znotraj slovenske komunikacijske sfere in njene razvitosti« (str. 9). Strogo in faktografsko popisovanje splošno priznanih in determiniranih zgodovinskih dejstev je v *Slovenskem časopisnem izročilu* seveda podrejeno primarni tematiki – razvoju novinarstva in tiskane periodike –, vendar se umestno in v ravno pravi meri v osrednjo temo tudi integrira.

Avtorici nikakor ne pozabita na »očete« slovenskega jezika – Primoža Trubarja ter ostale protestante in reformatorje –, ki so s svojim neprecenljivim delom in razmišljanjem sploh omogočili slovensko tiskano besedo. Po pozitivnih zametkih slovenščine kot knjižnega jezika pa je obdobje protireformacije prineslo vnovičen vdor nemščine, kasnejši razcvet – po evropskih merilih – pa je prinesel vrsto tujih knjig, zato je v 18. stoletju na slovenskem ozemlju izšlo veliko časopisov v nemškem jeziku: »Po evropskih zgledih so se začele ustanavljati posebne družbe in akademije, ki so postale nosilci in organizacijska središča znanstvene in kulturne dejavnosti. /.../ S prevlado tujcev se je družbeni položaj slovenščine poslabšal. Dobila je manjvredni družbeni predznak, kajti izobraženci, četudi so bili slovenskega rodu, so se pogovarjali, brali in pisali v nemškem, italijanskem in latinskem jeziku« (str. 19–20). Razgrne se torej obdobje časopisov, pisanih v tujem jeziku, četudi do leta 1797 – in prvega časopisa v slovenščini – ni več daleč. *Lublanske novice* so zameetek vsega slovenskega nadaljnega časopisja in ravno Valentin Vodnik je – kakor Amonova in Erjavčeva z zgodovinskimi dejstvi obogatita v času razsvetljenstva in pod pokroviteljstvom Žige Zoisa ustanovljeni časopis – glavni urednik in pisec (novinar). Z Vodnikom se je konstituirala tudi slovenska javnost (str. 54). Slednjo pa avtorici v knjigi popeljeta vse do konca prve svetovne vojne, v leto 1918, kjer se njuno raziskovanje (zaenkrat) tudi zaključi. Niz in opis številnih časopisov, ustanovljenih na slovenskem ozemlju in napisanih v slovenskem jeziku, se tako ustavi v perečem povojnem obdobju, ko se je zgodovina pisala na novo. Vsako omenjeno in obravnavano obdobje – od razsvetljenstva, industrijske revolucije, marčne revolucije, preloma stoletja do prve svetovne vojne – prinaša različne družbeno-politične in kulturne premike, ki so tako ali drugače krojili nastanek, podobo in vsebino slovenskih časopisov: »Skladno s počasno emancipacijo slovenskega jezika in z njim povezanim razvojem časopisov v slovenskem jeziku je tudi razvoj novinarskega diskurza potekal počasi. Jezikovna, kulturna in politična emancipacija so imele prednost pred razvojem novinarskega časopisnega jezika, stila, žanrov, oblike, produkcijske prakse ipd.« (str. 11). Vendar je ravno obravnavana knjiga dokaz, da je zgodovina Slovencev burna in razgibana, predvsem pa kulturno in duhovno – vsem oviram navkljub – bogata in nepogrešljiva pri spoznavanju ali analiziranju slovenskega novinarstva. Periodični tisk na Slovenskem se je skozi desetletja pogumno upiral vsem tujkom, nasilnim vdorom in notranjepolitičnim težavam: »Cerkvena, upravna in ozemeljska razdrobljenost slovenskega etničnega prostora je povzročila, da se je slovensko časopisje razvijalo v okvirih, ki so jih narekovalе tuje oblasti. V več kot dvesto letih svojega obstoja je bilo slovensko časopisje vedno neke na obrobju državno-družbene pozornosti« (str. 6). Vendar je slovensko časopisje preživelo vse vdore, revolucije, vojne in politične sisteme, zato so tudi danes tiskani mediji – poplavi tehnoloških izumov in digitalnih medijev navkljub – še vedno brani in iskani.

Nataša Toplišek

Roman Kuhar, Neža Kogovšek Šalamon, Živa Humer, Simon Maljevac:
Obrazi homofobije. S predgovorom Luca Trappolinija. Ljubljana:
Mirovni inštitut, 2011.
159 strani (ISBN 978-961-6455-66-4), 12 EUR

»Nisem homofobična, le ne strinjam se s homoseksualnostjo. Ne gre za to, da sovražim geje, le ne strinjam se s tem, kar počnejo« (str. 15) je citat respondentke v mednarodni študiji, ki se ukvarja z vprašanjem razumevanja homofobije ter prek sociološke in pravne analize skuša opozoriti na problematiko diskriminacije gejev in lezbijk na nacionalni ravni ter spodbujati k

dosegu temeljnih pravic in polnopravnega državljanstva istospolno usmerjenih na evropski ravni. *Obrazi homofobije* je delo, ki odseva rezultate slovenskega dela omenjenega evropskega projekta. Štiri poglavja, ki teoretske nastavke prepletajo z raziskavami, ki merijo stopnjo homofobije v Sloveniji, skupaj tvorijo kohezivno celoto, ki jasno izreka alarmantno stanje v državi na področju tematike LGBT. Vsekakor se sporočilo te knjige ujema z začetnim citatom: institucionalizirana heteronormativnost z ohranjanjem svoje moči prodira v vsak košček vsakdanjega življenja, kjer z bolj ali manj latentnimi ravnanji vzdržuje homofobijo v skupnosti.

Prvo poglavje je namenjeno iskanju najustrežnejših opredelitev pojma homofobije. Kuhar se pri eksplikaciji pojasnitev in funkcij homofobije opira predvsem na opredelitve in definicije Groneberga, Hereka in Weinberga. Avtor besede homofobija je ameriški klinični psiholog George Weinberg, ki z umestitvijo novega termina v polje patološkega osnuje preobrat v dojemljanju problematike homoseksualnosti. Če je ta do šestdesetih let – se pravi do prvih organiziranih gejevskih in lezbičnih družbenih gibanjih – veljala za problem sama po sebi, se z Weinbergom problematika percipiranja homoseksualnosti prenese v samo jedro homofobične družbe. Tako osrednji akter v konceptu homofobije postane homofobični subjekt, ki boleha za homofobijo. Homofobija se torej opredeli kot bolezen, kot patologija, kot samosovraštvo in strah biti blizu homoseksualcev. Sedaj bolnik ni več homoseksualec, temveč je bolna homofobična družba. Ker pa Weinberg pri pojasnjevanju homofobije ne upošteva strukturnih vzrokov proizvajanja homofobije in mehanizmov ohranjanja takšnega družbenega stanja, je za bolj dovršeno razumevanje kompleksnosti koncepta homofobije primernejša klasična funkcionalistična analiza, katere avtor je Gregory Herek. Herek namesto koncepta homofobije raje aplicira koncept *heteroseksizma*, ki ga razume »kot ideološki sistem, ki zanika in stigmatizira vse, kar je neheteroseksualno, vključujoč vedenje, identiteto, skupnost« (str. 27). Sodobna queerovska teorija z združitvijo obeh konceptov – torej z združitvijo notranjih psihičnih konfliktov posameznika in ideoloških mehanizmov, ki delujejo tako na institucionalizirani kot na individualni ravni – uvede pojem *heteronormativnosti* kot organizirajoče načelo heteroseksualnih norm v vseh vidikih družbenega življenja. Govorimo lahko o omniprezenci heteronormativnosti, o Foucaultovem panoptikonu, ki nas vse ujame in katerega pogled eksistira v formi heteroseksizma ter internalizirane homofobije.

Naslednje poglavje, katerega namen je presečni pregled izsledkov raziskav Eurobarometra, Evropske raziskave vrednot in Slovenskega javnega mnenja, tako s praktičnega vidika reflektira zgoraj pojasnjene teoretske trditve. Izbrane raziskave, ki so bile opravljene na splošni populaciji ter med geji in lezbijkami, merijo stopnjo homofobije v Sloveniji v primerjavi z drugimi evropskimi državami. Iz opravljenih raziskav sledi, da je istospolna usmerjenost v državi pogosta osnova za nasilje in diskriminacijo. Kljub temu da ostaja še mnogo neraziskanih segmentov življenja populacije LGBT (t. i. sivih peg), imamo dovolj podatkov, ki kažejo na diktaturo heteronormativne družbe v Sloveniji. Več kot polovica vprašanih gejev in lezbijk je že izkusila določeno obliko nasilja zaradi svoje spolne usmerjenosti, več kot tri četrtine jih je doživelo tišino o tej problematiki med stenami izobraževalnih ustanov, skoraj polovica pa jih je ostala nerazkritih na delovnem mestu. Diskriminacija »na ulici« sedaj trči ob institucionalizirano diskriminacijo in z njo splete nadvse močno vez.

In ravno pojav takšne interference je možno prepoznati z analizami socioloških in pravnih vidikov razumevanja ter percepcije homoseksualnosti in homofobije, ki sta predstavljeni v tretjem in četrtem poglavju knjige.

Sociološki del raziskave je tako namenjen analizi fokusnih skupin med geji in lezbijkami ter študentkami in študenti pedagoške smeri študija na Filozofski fakulteti in Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani. Ker so fokusne skupine potekale v času javnih razprav ob predlogu Družinskega zakonika, so bile vsebine, o katerih se je razpravljalo, s strani respondentk in respondentov postavljene v kontekst te razprave. Bodoče učiteljice in učitelji so homofobijo razumeli predvsem kot čustveni odziv na nepoznano, kot razlog za njo pa so navajali nevednost in nepoznavanje

med ljudmi. Tako so rešitev za boj proti homofobičnim predsodkom videli kar v morebitnem srečanju homofobične osebe z istospolno usmerjeno: »Da /ti ljudje/ dejansko vidijo, da so taki ljudje, da so čisto normalni in da so v redu in da so tudi smešni in zabavni in vse ...« (str. 77). »Normalizacija« homoseksualnosti skozi »empirični dokaz« in celo pogojevanje podeljevanja oz. spoštovanja človekovih pravic skozi integracijo istospolno usmerjenih v heteronormativno matrico, ki bo šele »humanizirala te drugačne«, zrcali nekritičnost študentk in študentov do samega okvira heteronormativnosti, ki je *a priori* homofobičen. Heteronormativnost kot izhodiščni problem pri obravnavi delovanj homofobije pa so v nasprotju s prvo skupino prepoznali geji in lezbijke v drugi fokusni skupini. Zaradi superiornosti heteronormativnih norm skušajo geji in lezbijke z različnimi strategijami upravljanja s homofobijo agirati skozi vsakdanje življenjske situacije, kajti brez mimikrije je nemogoče delovati v državi, kjer v vseh segmentih družbeno-političnega vlada tiranija tistih, ki si za svoje ohranjanje pozicije moči nenehoma konstituirajo *Drugega*.

Zadnji obraz homofobije – homofobija v pravu – skozi kritično analizo pravnih norm, ki obravnavajo homofobijo in analizo pravnih norm, ki odražajo homofobijo, kaže, »kako institucionalizirana heteronormativnost na najvišji ravni /.../ širi ideje, ki lahko vzdržujejo homofobijo v skupnosti ali k njej prispevajo« (str. 127).

Izraz homofobija se v pravnem kontekstu razume predvsem kot neenako obravnavanje ali diskriminacija na podlagi spolne usmerjenosti kot dejanske ali pripisane osebne okoliščine posameznika oz. posameznice. Slovensko pravo sicer samega izraza *homofobija* ne pozna (ne pozna ga niti Slovar slovenskega knjižnega jezika), kar pomeni, da je v predpisih treba iskati norme, ki se ukvarjajo z izrazi homofobije, vendar v drugih terminih. Pravo pri nas sankcionira le hude oblike homofobije, ki so opredeljene kot protizakonite ali kaznive.

Kazenski zakonik je tako relevantni vir, ki na kazenskem področju vsebuje kazniva dejanja, povezana s prepovedjo diskriminacije ali neenakega obravnavanja. 297. člen kriminalizira sovražni govor in nekatere druge oblike kaznivih dejanj, storjenih iz sovraštva, med drugim tudi spodbujanje neenakopravnosti zaradi spolne usmerjenosti. Vendar pa na tem mestu že naletimo na diskrepanco med osnovno določbo tega člena, ki kot ključni element kaznivega dejanja zahteva, da je to storjeno na javen način. 63. člen Ustave RS prepoveduje vsakršno spodbujanje neenakosti in nestrpnosti, ne glede na to, ali je bilo dejanje storjeno v javnosti ali ne. Govorimo torej lahko o neskladnosti člena z Ustavo.

Takšnih inkongruentnih pojavov je v okviru slovenskega prava še veliko. Tako na primer Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja, ki v 5. členu prepoveduje nadlegovanje tudi na osnovi spolne usmerjenosti, nikakor ne zaživi v praksi, saj za nadzor izvajanja tega zakona, z izjemo področja zaposlovanja, niso navedeni pristojni inšpektorati. Pritožbe zaradi diskriminacije kot organ za enakost obravnava zagovornik načela enakosti, ki pa nikakor nima zadostnih zakonskih pooblastil za ustrezno ukrepanje.

O izrazito homofobičnih ureditvah na področju urejanja pravic in dolžnosti istospolnih parov v primerjavi s heteroseksualnimi pa že tako nima več smisla govoriti. Nesprejetje že tako kompromisov polnega Družinskega zakonika je le še zadnja pika na i, ki kaže, kako močno je homofobija zasidrana v naši skupnosti. Rezultati vseh raziskav, ki jih ponuja knjiga *Obrazi homofobije*, resnično nudi pogled slovenske družbe v ogledalo. Naj ta vidi in začuti sram.